

Tartalom

LXV. ÉVFOLYAM, 4. SZÁM

2011. ÁPRILIS

Olasz Sándor 1949–2011

SÁNDOR IVÁN: Szorgalom, tanítás, olvasás	4
PÁL JÓZSEF: „Mert minden csak megsemmisülve őrizheti meg életét”	5
CSERJÉS KATALIN: Elszáll-e a lélek?	7
BÁGER GUSZTÁV: Primavera; A látó	9
JUHÁSZ FERENC: Lepkék. Pillangók. Szitakötők. Emberi- ség	10
MÁRTON LÁSZLÓ: A bárány	16
MARKÓ BÉLA: A festő mennybemenetele; Nincsen kap- csolat; Téli rajz; Csak holmi; Erőt vesz rajtam is	34
KARÁCSONYI ZSOLT: A tél rítusai; Az Argó a moszkvai ki- kötőben; Civitas dei	39
Az úszások (Karácsonyi Zsoltot Kovács Flóra kérdezgeti e-mailben)	43
GRENDÉL LAJOS: Négy hét az élet – 19.	46
SZATHMÁRI ISTVÁN: Halas lesznek, vagy valami egészen más	55
TARNAI LÁSZLÓ: A tűz duruzsolása	58

TANULMÁNY

TÓTH GABRIELLA: Psyché-analízis (A női szerepalakítás és a női szubjektum kialakulása a Psyché-ben)	60
--	----

ÖRÖKSÉG

SIMON MELINDA: Az 1488–1800 közötti magyar kiadói és nyomdászjelvények mottói	71
--	----

MÉRLEGEN

PÁL KATALIN: Az <i>Igazi nyár</i> kívülről-belülről (Karácso- nyi Zsolt: Igazi nyár)	82
BOLDOG ZOLTÁN: Égi mozi számtalan kameraállásból (Zalán Tibor Göncölszekér című kötetéről)	87
BOD PÉTER: Hát ne éljen (Alvinczi) Eduárd? (Grendel Lajos: A modern magyar irodalom története [Ma- gyar líra és epika a 20. században])	89
MIKOLA GYÖNGYI: A gyász allegóriái (Kollár Árpád: Nem Szarajevóban)	95

MŰVÉSZET

SZUROMI PÁL: Házak, horizontok (Lucien Hervé jubile- uma, Dömötör Mihály tisztelgése)	99
--	----

Szerkesztői asztal a belső borítón

ILLUSZTRÁCIÓ

LUCIEN HERVÉ fotói a címlapon
(Le Thoronet Ciszterci Apátság Franciaország [1953]),
a 6., 8., 33., 59. és a 81. oldalon

H•U•N•G•A•R•T
COLLECTING SOCIETY OF
HUNGARIAN CREATIVE ARTISTS ASSOCIATION
Hungart ©

A Lucien Hervé-képek forrása a Szépművészeti Múzeum.

DÖMÖTÖR MIHÁLY fotói a 94 és a 104. oldalon

Olasz Sándor

1949-ben született Hódmezővásárhelyen, 1973-ban a szegedi József Attila Tudományegyetemen szerzett magyar–francia szakos diplomát. 1986-tól a Juhász Gyula Tanárképző Főiskolán, majd 1988-tól a József Attila Tudományegyetemen tanított. 2007-től tanszékvezetőként irányította a Szegedi Tudományegyetem Modern Magyar Irodalom Tanszékét.

Élete 1973-tól a Tiszatáj folyóirathoz kapcsolódott, előbb munkatársként, majd főmunkatársként. 1986-ban őt is elérte a pártállam retorziója, amikor Nagy Gáspár *A fiú naplójából* című vers leközlése ürügyén az egész szerkesztőséget menesztették. Az 1989-es rehabilitációt követően főszerkesztő-helyettesként, majd 1996-tól főszerkesztőként dolgozott a folyóiratnál.

Munkásságát többek között Pro Literatura-díjjal, Németh László- és József Attila-díjjal, a Szegedért Alapítvány díjával ismerték el, 2010-ben megkapta szülővárosa Pro Urbe díját, valamint a Csongrád Megye Közművelődéséért díjat. Több önálló kötetben foglalkozott a 20. századi magyar irodalommal, tanulmányai, recenziói folyamatosan jelentek meg a legrangosabb magyar folyóiratokban.

Másfél évig küzdött a kórral, mely végül legyőzte. Élete utolsó hónapjaiban is írt, alkotott. Aki személyes kapcsolatba került Olasz Sándorral, benne egy csendes, udvarias, ám kitartó, munkabírásban páratlan embert ismerhetett meg.

Szeretettel, megbecsüléssel emlékezünk rá.

A Tiszatáj Alapítvány Kuratóriuma, a Tiszatáj szerkesztősége

Szorgalom, tanítás, olvasás

A barátok egyikeként búcsúzom.

Sokszor álltunk Olasz Sanyival a gulácsi öregház udvarán a százéves diófa alatt, a napnyugta utáni fényben. Mögöttünk a Badacsonyi bazaltorgonái, előttünk a Gulács kúpjá, balra a Szent György hegy. A múlttól, a jelenről az országról, az irodalomról, a barátokról beszélgettünk.

Nem állunk ott, nem beszélgetünk többé.

Sokszor üldögéltünk a Mexikói úti dolgozószerelőházban, a meghitt szegedi családi otthonban, adtuk-vettük a szót a tervekről, a folyóiratról, a kritikus munkájáról, a regényírásról.

Nem beszélgetünk, nem adjuk-vesszük a szót többé.

Ha megérkeztem, ha Sanyi megérkezett, az első kérdések egyike az volt, hogy az én törkölyömből, vagy az ő barackpálinkájából igyunk-e néhány kortyot, s a koccintás után a szelíd tekintete fényesedni kezdett.

Nem koccintunk többé.

Kendőzetlenül tudtunk véleményt cserélni a történelem talányairól, a szellemi ember keletkezéséről, az új művekről, a mesterségről.

Nem cserélünk többé véleményt a történelemről, a kultúráról.

Sokszor nevettünk együtt.

Nem nevetünk többé együtt.

Tudtuk, hogy a szellem, az erkölcs létformája a dialógus.

Nem próbálunk többé együtt lélni a dolgok gyökeréig.

Megcsodálta a szőlőt, megcsodáltam a szegedi kertet, ahol fát metszett, gyepet nyírt.

Tudtuk, hogy a föld, a növényzet túlél bennünket, gondoznunk kell.

Szorgalom, tanítás, olvasás. A széles horizont, ha a huszadik századi, a gazdag esztétikai arzenál, ha a jelen irodalmáról írt, az egyik legjobb regényelemzővé tette.

Mondatai most már csak a hátrahagyott művei lapjairól üzennek.

A korszakot faggató kérdéseink között mindig volt hely ama kérdésnek is, hogy van Éva, min dolgozik Attila.

Most már másokhoz kell intézni ezeket a kérdéseket.

Panaszkodni soha nem hallottam. Legfeljebb aggódni. Akkor sem önmagáért, hanem méltóan egy huszonegyedik századi demokratához, a jelenért, a jövőért.

Állunk a hegyoldalon a napnyugta utáni fényben. A nap már lebukott a Szent György hegy mögött. Sorskerékben beszélgetünk, de ez nem csak az öregház udvarát jelenti. Országnyi világot, évszázadok szellemszínhelyét. Még láthatatlanok a csillagok. A hegy mögül még egyszer visszavillan a napnyugta utáni fény. Élesen világítja meg immár az életművedet, az emlékedet.

Sokunk barátjától, szerkesztőjétől búcsúzom.

Sándor Iván

„Mert minden csak megsemmisülve őrizheti meg életét”

Másfél éve, amikor hatvanadik születésnapjának megünneplésére készültünk, hallottuk a hírt, súlyos betegség támadta meg Olasz Sándort. A várt bölcsészkarai köszöntés elmaradt. Mindannyian, ő is, abban reménykedtünk, hamarosan eljön az idő, amikor az ünnep derűjét nem zavarják már sötét felhők. Tévedtünk. Ő elment, kollégái, tanítványai számára marad a hiány, talán a lelkiismeret furdalás is, hiszen a hála és a barátság jeleit nem fejezhetjük ki úgy, hogy ezzel neki is örömet szerezünk.

A Teremtő nem bánt vele fukar kézzel: a születéssel kapott tehetségével jól sáfárkodott. A reá bízott talentumokat megsokszorozva adja vissza égi gazdájának. A gének szövevényében kellő arányban voltak a képességek lehetőségét hordozók és ezek megvalósulását elősegítő személyiségi jegyek elemei. Szívós munkája, kedves személyisége segítette őt abban, hogy pályája egyenletesen íveljen felfelé, egészen a mi szakmánkban elérhető végső magaslatokig.

A Tiszatájánál lényegében teljes felnőtt életében dolgozott, tanúja volt az arrogáns diktatúra ocsmány beavatkozásainak, a politikai üldözésnek, s fáradhatatlan munkása az igazi értékek mentésének, a fennmaradásnak. Dolgozott itt a szintén hódmezővásárhelyi Grezsa Ferencsel, Ilia Mihállyal, Vörös Lászlóval, Nagy Gáspárral, Baka Istvánnal – néhány név a szellemi kör legjelentősebb tagjai közül. A rendszerváltáskor főszerkesztő helyettes volt, 1996-tól mindmáig főszerkesztő. A betegség jelentkezése után felhagyott az oktatással, hogy annál nagyobb erővel lásson hozzá a „betakarításhoz”, a benne lévő tudás örökül hagyásához nem elszálló szóban, hanem nyomtatásban megmaradó, írott betűkben.

Korai ugyan még mérleget vonni, de számomra úgy tűnik, a 2010-es lázas esztendő az egyik leggazdagabb volt életében (ahogyan ő is érezte), ami művei mélységét, elemzései eredetiségét illeti. Két önálló kötet elkészülte a 20. századi irodalomról, regényelméleti és kritikai írások bizonyítják az élet végére összpontosuló hatalmas alkotóenergiát. Pedig a fájdalmas és személyiségromboló kezelések nem túl sok időt hagytak a szellem dolgaival való foglalkozásra.

Ötven éves korától megjöttek a jelentős díjak, formális elismerések is: csak néhány ezek közül a Magyar Örökség díj, a József Attila díj, Szegedért Alapítvány díja és legutóbb a Csongrád Megye Közművelődéséért Díj, amelynek átvétele szükségszerűen alkalmat is jelentett arra, hogy visszatekintszen a megtett útra. „Persze nem azért dolgozom, hogy díjakat kapjak. Azok vagy vannak, vagy nincsenek, de csak másodlagosak” – hallottuk tőle.

Néhány napja, az utolsó vele készült interjúban joggal, de szerényen állapította meg, hogy sikeresen távol tartotta magát és a lapot „az irodalmi klikkektől és a politikától”. A ki-jelentés igazságáról bárki könnyen meggyőződhet, mint ahogyan arról is, milyen alapértékek mentén szerveződött a folyóirat 65 éves története, amelynek több mint felében ő is szereplő volt, majd főszereplő lett. Nyitottsága, mások iránti született bizalma, csálhatat-

lan minőségérzéke predesztinálták őt arra, hogy az ellentétek sújtotta irodalmi életünkben biztosan vezesse a folyóiratot.

„A Tiszatáj a mai napig élen jár az Erdélyben, a Felvidéken, a Vajdaságban, a Kárpátalján élő magyar írók, költők műveinek publikálásában. De fontosnak tartjuk a szomszéd népek kortárs szerzőinek a bemutatását is. Ugyanakkor egy lapnak folyamatosan meg kell tudni újulnia.” Szinte Goethével együtt mondta, „Mert minden csak megsemmisülve / őrizheti meg életét”.

Az utolsó, jövőért aggódó interjúbán mondta: „Sokszor úgy érzem, az »új középkor« hozzánk is betört, a szellemi dolgok apró szigetekre szorulnak vissza. A médiavilág hatalmas pénzekkel és apparátussal működtet egy látszatvilágot, mely eltakarja a valóság értékeit.”

Olasz Sándor öröksége éppen a valóság, műveiben el nem takart, értékeiről szól. S ezt akarta láttatni és felfedeztetni tanítványaival. Különösen, mint az irodalomtudományi Doktori Iskola programvezetője, aki irányítása alatt fontos disszertációk is születtek. Hatvanegy év elegendő ahhoz, hogy jelentős művek szülessenek, kevés viszont a maradékta-
lan betakarításhoz, ezáltal mindannyian szegényebbek lettünk.

A tengerbe veszett nápolyi királyról szólt így a csodálatos égi szellem, Ariel éneke Shakespeare *Viharjában*:

*Apád öt ölnyi mélyben pihen:
Koráll lett csontjaiból,
Igazgyöngy termett szemeiben...
S így semmije szét nem omol,
Hanem éri dús, csodás
Tengeri elválkozás.*

Pál József

LUCIEN HERVÉ: RONCHAMPI ZARÁNDOKKÁPOLNA (1953)

Elszáll-e a lélek?

A Szegedi Tudományegyetem Modern Magyar Irodalom Tanszéke oktatóinak képviselőiben áll most tisztemben megszólalni, akiknek az elhunyt Olasz Sándor professzor évtizedeken át kollégája, majd 2007-től kezdődően tanszékvezetője volt.

Miért nem hosszabban? Miért nem tovább?

Mikor tanszékünk nevében búcsúzni kényszerülök, az élet s a halál búcsúra kényszerít, nem érzem feladatomban, hogy felsoroljam Olasz Sándor professzor, tanszékvezető egyetemi tanár kutatói, oktatói és lapszerkesztői pályájának állomásait, legjelesebb könyvei címét, e pálya mind emelkedőbb lépcsőfokait.

Ilyen nagyságrendű, ilyen számosságú pálya nyilvános, lépéseit, magas eredményeit az egybegyűltek ismerik.

Kollégáim s a magam nevében inkább mély fájdalomamat, megdöbbenésemet és nem múltó részvéteimet szeretném kifejezni a ravatal mellett,

mely utolsó hely mind közül a sötétben az üres térben. Maradványok helye ahol valaha ragyogni szokott olykor fel szokott ragyogni egy maradvány. Napok maradványai napfényé soha olyan alig-fényt mint az övék olyan halványat. (...)

És álmom egy útról egy itt és ott nélküli úrban ahol az Összes valaha is megtett lépés sem közelíthet bármihez vagy távolíthat bármitől? Nem mert végül hogy megint csak bevégezni fokként ott megint elsötétül az a bizonyos sötétség.

Rajta keresztül ki tudja megint egy másik vég felhőtlen ég alatt egyazon sötétség az földje és ege egy utolsó végnek ha valaha is kellett lennie, egy másinak feltétlenül kellett lennie.

Olasz Sándornak nemcsak beosztottja, de hosszú éveken át szoba-társa is voltam a tanszéken, még korábbról Vásárhely, a vásárhelyiség fűzhet hozzá, a Bethlen Gimnázium és Németh László, mindenekelőtt pedig Grezsa professzor úr, régi, ugyancsak időnap előtt elhalt tanszékvezetőnk, néki barátja. Mindketten a Németh László-i mű és élet-példa elkötelezettjei, a baráti Grezsa-család, Vásárhely, Szeged, a Tisza tájai, a Tiszatáj maga.

Rendkívüli munkabírási és szorgalmú, nagy munkafegyelmű kutatónak, szakírónak, szerkesztőnek ismerhettük meg, ezenfelől visszafogott, pózoktól és allűröktől ment' zárkózott, fegyelmezett embernek, ki gondját-baját, személyes dolgait a munka mögé helyezve tevékenykedett csillapíthatatlan célszerűséggel, energiával.

Olasz Sándor elért mindent, amit irodalomtudós, kritikus, esztéta és egyetemi polgár elérhet, s mindezt, igen *fiatalon*. Épp 60. születésnapját készült ünnepelni a Magyar Intézet Ásotthalmon, mikor tudomást szereztünk váratlanul előbukkanó, tragikusan súlyos betegségéről.

E szívszorító, bánattal és emlékezéssel teli helyen állva minden közvetlen munkatársam, tanszékünk minden dolgozója nevében csak azt mondhatom: méltatlannak és kegyetlennek tartom az élettől, hogy Olasz Sándornak nem hagyott időt, hogy pályája csúcására érve, élvezhesse sikereit, örvendhessen eredményeinek, tervezhesse eljövendő szép

munkálkodását. A volt diákoktól sorra érkeznek a levelek, üzenetek a hazából s a nagyvilágból: szívfájdalommal búcsúztatják szeretve tisztelt oktatójukat, hozzájuk csatlakozva kérдем végül, bátortalanul szólítva meg ama elképzelt s talán lehetséges másik világban Professzor urat, tanszékvezetőnket – egy nemrég elhunyt másik nagy ember, művész kínzó dilemmáját idézve –

vajh'

Elszáll-e a lélek?

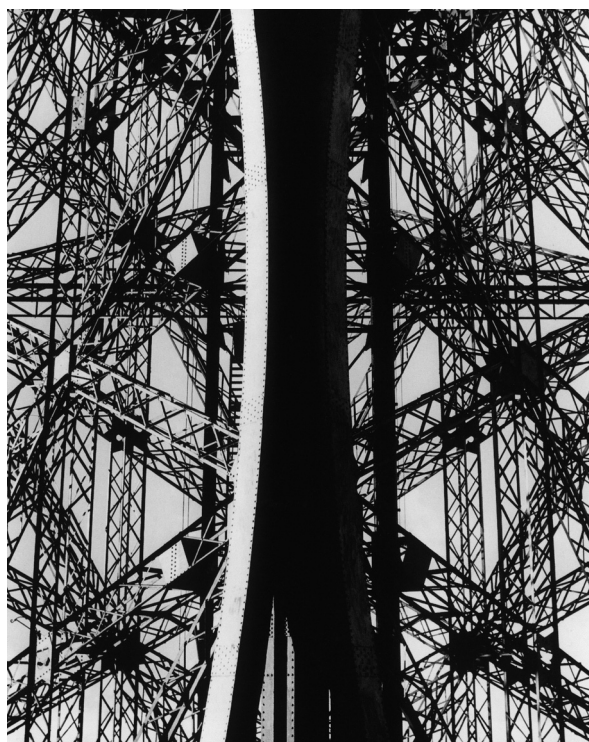
Van-e hová szállnia?

Tanár úr bizonyosan választ kapott már e kérdésre, *ámde túl már ama aranykezű fán.*

Legyen Néked könnyű a föld

– mi pedig megőrizzük emlékedet –

Cserjés Katalin

LUCIEN HERVÉ: EIFFEL TORONY PÁRIZS (1944)

BÁGER GUSZTÁV

Primavera

In memoriam Olasz Sándor

*Először csak tétova erek.
Megreccsen, mi összeköt,
jég alól kibuggyan a víz.*

*Elindul, útja ismeretlen.
Kiutat kutat, erre vagy arra.
Mindenütt, bárhol is.*

*Átláthatatlan a történet,
s talán az értékek is.
Rendkívüli nélkülöd a rend.*

*Szabad napod van, Sándor, pihenj.
Az idő, a tér, minden alul:
jeges ágakból összenőtt kereszt.*

A látó

*A néző kérdez, a látót
nem érik meglepetések:
neveti a pusztulást,
a drágaságot,
az ellenség erőfeszítéseit.
Pillanatnyilag csak mosoly
igazolhatja őt.
„Hangos mosoly”,
ahogy a próféták
szavát hívják.*

JUHÁSZ FERENC

Lepkék. Pillangók. Szitakötők. Emberiség.

Ó, gyermekkorom, kamaszkorom vad és szerelmes csatangolásai,
sorsomban ihlet-mezők, létemben fájdalom-kutak, szívemen
otthoni félelem-gyászból, rettegés-lázból fehér szitakalapok,
mint keményített horgoláscsipke-kalapok, jajtalan fehérhab-
koszorúk lázból és magányból. Szegény anyám, szegény napszámos-anyám,
mosónő-anyám, kalászos tavaszi fűszál-anyám, vékony, szenvedés-
kopott, köhögve véres szerelem alá gyúrt anyám, mint az Idő-keresztre
függőlegesen kötözött vadméh-horda belepte fehér liliomszál,
te Szent Gyönyörűségem, Mama, ott ültél a kamillavirág zsongó földi
tejút udvaron a disznóól előtt egy széken mosolyogva, a kint az elmúlásba
nyomva, hasadban sovány kis tested magzatburkában a harmadik
fiúval, Jancsikával és hasad olyan volt a szűzhártya-vékony vászonruha
alatt, a háziasszonykötény fodortalan meggörbített címere alatt, mint egy
gyönyörű óriás strucctojás, emu-tojás, őskori Moa-tojás, az emberiség-
előtti kor futómadaráé, a gázlómadár hatalmas őss-asszonyé, de hát mit
tudtál te vékonyláng munkásasszony a Föld-őskor gigászi sziklapáncél-
lényeiről, az ősgyík páfránymocsár időről, a titáni sárkánymadár-bőrlepedőről,
a fára-mászó gyémántszihraköteg gyíkmadárról, meg a kétméteres őscsigáról,
akinek háza, mint egy középkori vár föl-nem-szentelt templomkupolája.
Ültél a széken az udvaron és én néztelek. És boldog voltam, mert
néztelek. És én boldog voltam, hisz néztelek, hisz tested olyan vékony volt,
gyertyaláng-vékony asszony, mint a nyitott koporsó melletti gyertyalángé,
mint a Húsvét-oltári gyertyalángé, mint a Nagypénteki lilára-bélelt
koporsós, koponyás templom örökmécsese, mint a megvalósított áldozat,
és hasad olyan volt, mint fehéren a zöld fűszálra ragadt házas csiga, mint
az újszülött fehér kisbárány az áldozati hit-őskor asztalon és aprócska
emlőid már készülődtek tejet szüretelni. Jaj, Mama, Mama, Mama.
Aki sose láttad, de gondolatban elnézted gyerekkorom és kamaszkorom
vad és szerelmes csatangolásait erdőkben, hegyekben, szőlőkben,
nadasokban és réteken, búzaföldeken, vértenger puhalágy pipacs-
táblákon, tavaszkor, nyáron, ősszel, télen, vihardörgésben, lila
éj-ökrendezésben, korcsolyázható olmos-esőben, csöndes hó-dadogásban
és sikolynász fehér szemfedő-köteg égből-zuhogásban, ha sütött a nap,

ha hullt az eső, ha csámpásan, bandzsán villogott a lila hab-köpet nyári vihar, mint egy csillag-halál-fekete bivalyszarv. Hányszor feküdtem ágaskodó kamasz ágyék-gyíkkal a tavaszi zöld fűmezőben, a lehevert tajték-kalászi fűben, a zöld fű-koporsóban asszonyra-vágyakozva, nőre, szűzre, szűzvesztetre, szüzesség-szétszakított barnakóc-felhős szent barlangkapura! És fölöttem és köröttem a Lepkemennyország, a Pillangó-túlvilág, a gótikus kódex-íráshoz hasonló Szitakötőlátomás feledhetetlen, boldog, könnyű angyaltest-molekula-súlyú halandó szép szabadsága. Mert a lepkék, pillangók, mint fanyélre kötözött hímzett, festett apró selyemzászlók a középkori vas-csaták páncélruhás és páncélcséve-áskacsizmás, rovarpotroh-ízelt páncélkesztyűs lovagok kezében, a döngő, dühöngő ezüstös vascata fölött a szélfújta, celofán-düh rázta tavaszi kertvirágzás színes selyempapír-csillag, gyertyafénycsöndes szirmai, bolyongtak, libegtek, lobogtak, örvénylettek és hangtalanul suhogtak fölöttem, a Lepkemennyország kavargó csodahímzés-selyemszerkezet emlősállatok, halak, ragadozóállatok, földbefúródott bársonylények, békák, levelibékák, varangyok, milliófajta énekes és gyászmadarak, hullaférgek, gennyköpet sárga tüdőbaj-rigók, a páncél-lóruhájú középkor fölött libegett, kavargott, mint a lassú, eperfalevél-nagyságú hókristály pihés havazás. Gondtalanul, boldogan, vagy boldogtalanul? Mit tudom én. És a kék, sárga, piros, fekete szitakötők, törzsük elején a kettős gyöngygolyó-hólyag látó-herékkel úgy ültek, ragyogtak a fűkalászon, virág-szirnos növénykoponyán, nádlevélen, mint jégcsapok a nádtetős ház náderes-csőveinek végén a csillogó, ragyogó jégcsapok. A négy hártyaszita-szárnyú ízelt és ragadozó gyémántceruzák teleírták ifjú szívemet csönddel és reménnyel.

Olyanok voltak, mint a színes angyalcsonatok.

Ó, igen! Ott feküdtem a tavaszi, nyári fű-ágyban, a zöld eleven koporsóban, s a testemmel lehevert, fejemmel, hátammal, fenekemmel laposra gyötört fűszálak süllyedt törzsvonalai sárgák és fehérek voltak, mint a halcsontváz, aranyvonalak és krétavonalak kusza és testhő-párás zöldszagú, földszagú koporsóalj teknőlapálya, és meztelen, szőrtelen ágyékomon piros gyík ült ágaskodva, lihegéstelen meredéssel, olyan volt, mint a fiatal virágzó gesztenyefa összetett-szem mézes rüggye, a hajtogatás-virágglelkű szíve, mézes és enyves, mint az összeragadt angyalok ágaskodó vörösbarna hagymafejbőbitája! S az állatszirm-kavargás láthatatlan kristály-izma, gyémántköteg, üvegkéve izomrángása volt a szél, a szél, a szél! Ó, a szél, a szél, a szél!, mint hatalmas lágy celofánhajó úszott, lebegett, hömpölygött ernyősen, buborékosan a tó-táj fölött, a Lepkemennyországot, az állati szirmözön bujaságot és tisztaságot átszöve, magába keverve, az átlátszó pöfeteg-gomba szél, a termékenyítő spórákat, mint szilárddá fagyott spermaloövedék

folytatás-vágyat köpködő szél. És a széldűh folyékony üvegsodrásban
kék, zöld, piros, fekete, sárga, barna legyek sodródtak, hemperegtek,
alig-mérhető-súlyú darazsak, a nádbuga barna sörényű miniatűr
rovar-oroszlánok, pettyes apró szárnyas párducok, aranycsík börmellényű
kis szárnyas tigrisek, meg mozaik-zsiráf gyönyörű gyönyörgyász lepkék,
az iker birsalma szem-arcú, pihés sárga birsalma-fejszemű szent
borzalmak és bizalmak! Szárnyas csöpp mítoszi élet-monstranciák!
Ó, lepkék, lepkék, lepkék, pillangók: Lepidopterák! Röpködő púdervirágok!
Ti nyaló-szívó készülékes pödörnyelvűek, amelyeket a gége alá fölcavarva
hordtok, mint egy kis színes csigaházat, ó, ti szépséges csigaház-szakállas
dupla-szárnyú állatszirmok, túlvilági kedveseim szent festőpaletta-
szárnyú szerelmeim és szeretőim! Ti színes pikkelyekkel borítottak és
némán jajgatva szépek, mint a gyerekszülés! Két összetett szárnyatok
a látásháló-diók fölött két feketeásvány pontszemetek is van. Ha
gyermekkoromban futva tenyérkanyar piros kapkodással megfogtalak
titeket: szárnyatok hímpora ujjaimra és tenyerem bőrléc-örvényeiben,
tenyérvonal hálózat-vályúiban szikrázott és senyvedt, mintha asszonyi
púderdobozba nyúltam volna, mohó kamasz, szerelemre-izzó kölyök.
És megkopaszodott szárnyaitok millimikron érrácsa barnán feszült, mint
egy teniszütó húr-rácsozata, mint fehérmuszlin szemfödő, amin áttetszik
a halott archüvelye, hajzata, arcán ellapult bajusz-szőre! Ti, tíz
potrohszelvényűek, ti szivárványszőrösök, világmindenség-pikkelyesek,
ti kétivaros szaporodásnak, vagy szűznemzésnek, ti dimorfizmusosak
ti nektárt, mézet, fanedvet evők, szürcsölők, ti szárnyas gyönyörű hébérek,
templomzászló-szárnyú csodálatos lopótökök, ti lobogó lebegők,
miniatűr rács-szerkezetű festékcímer szárnyatokon, csápjaitok szent
aranycsillagain ül a nem-mérhető-súlyú Világösszeg-teremtő. Akár az Isten.
Ó, Mama, Mama, Mama: szeretted-e a lepkéket,
akik ott keringtek, lebegtek körülöttem szőlőkapálás
közben, krumpliszédéskor. Ott bolyongtak és lobogtak,
mint a nyári hóesés, őszezedeti havazás, napelem-szárnyú
púderparázs, lélegzetkönnyű kettősszárnyúak. Láttad-e
őket, vagy csak a porhanyó földet láttad, amit kapáltál, s a
zöld csipkerongy-levéltollazatú bor-tehenek kövér, nehéz
borostyán-golyófürt tőgyei közt, mint az öngyújtó villám-
páfrány szikra-kévebomlása: zöld sáskák pattogtak, suhogtak
rózsaszín, nyitott esernyő-belsejű hártyaszárnyakkal, zöld
gyémántszilánkok, s a szőlőszemekben az erek, magok, mint
a petróleumlámpa üvegcilindere, rézsisak-égő kupolája, a téglásan
kivágott rézcsipkehorgolás kalapjának lángtalan kanóca, a
petróleumba mártott és a szent folyadékkal átitatott esti láng-adás!
Ó, Mama, Mama, Mama! Én mindig néztelek és azt hiszem

láttalak is napszámos-cseléd, kőműves-tróger-mosónő anyám:
amikor még béke volt és ott ültél könnyű, gyúrt nyári ruhában
az udvaron, a disznóól előtti kerítés mellett a fehér széken és áldott
terhed csodálatos hasadban, mint egy szőrpihés óriás sárgadinnye, ott
ültél mosolyogva, fejedén svábosan, csigaházasan tekert kendő-konttyal,
én meg lábaid előtt ültem mezítláb, kis klottgatyában és térdeim,
mint a rózsaszín porcelán-diók, a villanyoszlop fekete, olajjal átítatott
fehér porceláncsigái. És Papa is józan volt és mosolyogva fényképezett,
mert volt egy magnezit-gejzír-robbanású állványos, három kaszáspók-
lábás fényképezőgépe. És mosolygott anyám és mosolygott apám, anyám
gyönyörű, csodavárás-hasában talán még a magzat is mosolygott mocorogva.
És néztelek a háborúban te csodaszép, naiv Szűz Mária-utánzat fiatal
asszony és néztelek nagymosáskor, vasaláskor, szilvalekvárfőzéskor,
paradicsomfőzéskor és a nagy rézüstben fortyogó, hólyagzó, pőfögve
buborékozó lila, vagy lángnyelv-belső vértollú élet-masszát, holnap-
csírat kavarni kellett óriás fakanállal. Mama, én mindig néztelek: mikor
haldokoltál és petrezselyem-rózsalevél-finom orrodon műanyag sárga
oxigén-készülék volt, mint egy domború kis üvegálarc-rácsos-tátika
oroszlánszáj-virág a népmesében. És néztelek a koporsóban: a biai katolikus
temető ravatalházában, amikor nekem megmutatni téged a hűtőszekrényből
kihoztak: feküdtél feketén, mint egy összenyomott-szárú fekete körző,
felsőajkad műfogsorod fölé húzódott, mint egy óriás szőrhullám sárga hernyó,
alsó ajkad protézisedről lehúzódott, mint a vihargyász naplemente és olyan
voltál, mint az elpusztult katonaló csontrács-vigyorgás feje a tóparton a
háborúban. Baltával faragtam fagyott timsókék combhúsát: levesnek. De
te nem ettél belőle vékony könnytelen asszony, Anyám, aki tanítónő
szeretett volna lenni: de semmi pénz a tanulásra, csak árva szegénység. Szegénység!
És mit tudtál te az Emberiségről Boldogtalan Szent Édesanyám!
Tudtad-e miért lett, mikor lett, miből lett a taréjos páncélharang-köpenyes
tojást-fogó gigászi sárkánygyíkok után, hogy majd jaj-képlet legyen Isten után.
Tudtad-e, hogy te is Emberiség vagy az Emberiségből. Én is Emberiség
vagyok az Emberiségből. Én bűnös. Te büntelen. És Emberiség
volt az a tizenöt-éves szerelmes kisfiú is, aki a tehervonatot
húzó villanymozdony elé ugrott a Herceghalmi vasúti kanyarban,
mintha egy pirosbelű körte lehull a körtefáról, az alacsony zöld
pikkelyvilágról. Mi tettük koporsóba fej-nélküli testét,
mi mostuk le kamasz-fejét János bácsival, az őshuszár-bajszú,
csontos vasmunkással a Kis-utca egyik sváb-házának udvarán:
öreg diófák zöld felhői alatt, tömött, vaskos szikragyász dáiák
mellett ülve kis sámlikon, mezítláb és János bácsi láb-nagyujjainak
körme olyan volt mint, a csámpáson szirmossá széttaposott sárga
lópata. Előttünk a gyepgyáva-földön fehérzománc lavór és kékszománc

veidling és véres volt a víz, paradicsomlé-sűrű vörös és véres volt a kezünk,
 a fekete szálfaszilánkos öreg vasasé, meg az én bűnös kamaszkezem, csurgott
 körmeinkről, gyásztalan ujjainkról a vizes vér, a vérselyem kútvíz,
 a bánattalan árva cselekvésben. Én a kamaszfiú fejét hajánál fogtam,
 mint egy titáni, lucskos könnyező vérvirág óriáspókot, szeme hol
 kinyílt, hol becsukódott, szemhéjai, mint bársonyból való zöldnarancs
 kagylók, hibátlan szája, a nyitott vérbársony-bélésű halálgödör, mint
 a végtelenség kelyhe, és fogsora, mint apám kis herfli-harmonikájának
 fehérgomb hangbillentyűzete, mint egy gyermekzongora, vagy Mozarti
 csembaló hangkalapács klaviatúrája, nyakcsonkjából, a véres húscsfat-
 koronából, mint egy hólyagosan lebegő virágmedúzából a csaláncsípesszel mérgező
 harangláb-szoknyafüggyvények: kilógott a kiszáradt rovarpotrohhoz hasonló
 szelvényeső-porcogós gége, lógtak a mozdonykerékkel a fiú-nyak roncsszilánk
 függönyrojt vörös cérnacsengői, és porcelánkemény fülei a hanghártyákig
 sülljedő csigaház-tekervényben alvadt vér vörös dugóval teltek, mint a
 telihold sárga szikla és porsivatag világmagánya és virágmagánya. És véres
 volt kezünk, könnyökig véres csuklós karunk, és szemgolyónk fehérje, a látó-
 tojás vérekes, vérhajszáhlálóval gömbköpenyes és könnytelen, mint a háborúban!
 És nézett a rózsabokor aljáról a fekete macska zöldegres-aranyszemekkel.
 Aztán a fejnélküli testet fölöltöztettük, koporsóba tettük a vasárnapi szoba-
 asztalra, a gyermekláncfű-fejet a vállsontok közé helyeztük, s szagos virág-
 koszorúval fontuk be a roncs-iszony pirhána-sebgyűrűt. És néztük a halottat
 halál-egyszerű bámulattal. A koporsót én is vittem vállamon a temetőbe!
 Ó, te szegény, meggyötört, megalázott, árva, szerelmes, rovarközöny-gyász Emberiség!
 Minek is lettél? Miért is lettél, miféle teremtés-akarat kérte, hogy legyél?
 Hogy legyél a Paleozoikum, a Mezozoikum, a Kainozoikum után, a Kambrium,
 Ordovicium, Szilur, Devon, Karbon, Perm, Triász, Jura, Kréta után a Kaledóniai,
 Variszkuszi, Alpi hegyképződés után, az ósászkák, kagylólegyezők, csigák,
 páncélos halak, tengeri sünnök, ősharaszok, ősszitakötők, őspáfrányok, pikkelyfák.
 pecsétfák, kőszikla-levéltaraj-állatkaktuszok, ősmadarak, világtonna-Dinoszauruszok,
 sárkánymadarak, páfrányfenyők, őskagylók, állat-liliomok, párosujjú patások,
 ősllovak, ős-szarvasok, repülő őshüllők, Mastodonok, ős-rinocéroszok, őstatuk:
 Glyptodonok, Mammutok után. Miféle lét-teremtő akarat, Isten-tudat, vagy
 Isten-nélküli önteremtő gyászgazdag anyag-hódolat akarta, hogy ember legyen.
 Aztán az emberből Emberiség, jóságból kevesebb, bűnből több a Mindenség Térgömb

[Időben.

Ó, lepkék, pillangók, szitakötők! Akik már voltatok az
 ember előtt, az Emberiség-nélküli korokban. Ti színes, árvácska-
 halálfejes, könnyű, hosszú, csápvillás-fejű mosolyvirág-szép
 púderpikkely-zászlók, a csápvégeken a halló-hagymával, szagló-
 könnycseppekkel! És ti gyémántbunkós színes zománc-esernyőnyakak,
 négyszárnyú ragadozó fényceruzák: pirosak, feketék, zöldek, tojánhéj-

fehérek!: mit tudtok ti a világról és mit tudtatok ti a világról, a Földről, a nem egészen golyó alakú, de kicsikét inkább tömzsi körte-formájú égitestről, amelynek tömege 5.976. 10²⁴ kg. 5978 millió tonna. Amin csodaláng vízsörényű tengerek, óceánok. Lobogva és zizegéssel sziszegve légi tántorgók, dupla-szem cilinderes kristálykések, nemző-gyönyörűek és lángcsóvaként gyilkolók, csoda-meteoritok, szárnyas földi csillagok! Gombostűfejnyi agyatok mit tudott és mit tud az életről és a halálról, a 4,5 milliárd éve képződött Földről, amelyen lángoló erdőként ragyogás-csipkeként tántorogtok, gomolyogtok, amíg pernyeronggyá elégtetek, de előbb petegyöngyöket okádtok potrohfar-ivarszervetek szalmaszálként kidülledt végzetes szent tojáscsővéből. És te, sovány-asszonymáglya, korán-árva, kétszer-árva anyám, aki már elkorhadtál a biai katolikus temetőben, s aprócska csontjaid és asszony-szép, emberszép koponyád beleolvadt a fehér és piros svábkeresztes, ecetfás és nyárfás halotti talajba, tudtad-e, hogy miféle gyötrelmes gömbön élsz, mikor még éltél. Hogy mi volt előtted és előtted-előtt 11 milliárd éve és mi történt itt a Földön mielőtt megszülettél. Ó, Mama! Te csak azt tudtad mi a szegénység, az árván elfogyasztott elnyomás, a tüdőbaj, a részegség a férjben, a szülés-sikoly és a temetés-gyalázat, a háború és a szív-vacogtató rettegés, a napszám, a halálfélelem és a véres szülőágy, amikor a bába nagypocakú vékony testedből kihúzott s én ott lógtam szőrösen, apró lábamnál fogva véresen, orrlíkaimban a magzat-takonnyal, mint egy újszülött lepke, mint egy sárga szövevény-tüskés, rózsatönk lábú hullám-hernyóból a pillangó meteorparázs élet-bizalma. Nem tudtad Mama, hogy mennyi vér, iszonyat, üvöltő és zenés hódítás, birodalmak könny-tócsává olvadása, népiirtás, keresztre feszítés, inkvizíció, keresztes-háború, gyermek-keresztesek vasas és mezítláb-vonulása és döggé-pusztulás, nomád és civilizációs üldözés, fenyegetés, népiirtás, éhség-földrészek emberganéjja rothadása, szarszagú és hűgyszagú középkor, újkori gyilkosság-szélmalom, vízimalom-víz-zuhogása bánat, egyházi bűn, fenséges fürtelem, terror, járvány, éhség-gyomorpokol volt ez a hozzádig-érő Emberiség-történelem. És csak öreg fiad kérdezheti már az évmilliók óta materiális időt: miért volt mind ez, miért lett az ember, miért lett az emberből Emberiség? Minek a gyász, és minek a pompa, minek a láz, és minek a művészet, és minek a verset nemző ihlet-örök munka, minek a kezdet és minek a vég? Amíg föl nem robban szíve, mint Hirosima fölött az atombomba!

MÁRTON LÁSZLÓ

A bárány

A bárányokat rendszerint megölik és megeszik. Többnyire nem nyersen, hanem előbb megsütik vagy megfőzik őket. Kivételek persze mindig vannak. Mondta is a tisztelendő úr ezzel kapcsolatban, hogy a húsvéti bárány nem a test eledele, hanem a megváltásra váró életé.

Gyönyörű kora tavaszi nap van. Egy ilyen napon minden gyönyörű. Még az is, ami nem.

A bárányok gyönyörűek. Főleg, ha csengő is van a nyakukban. A csengő, ha ott van a nyakukban, gyönyörűen csilingel. A rózsatövek mellett pompázó halványkék üveggömb gyönyörű. A gyermekláncfű sárga virága gyönyörű. A földből óvatlanul kibúvó giliszta gyönyörű. A kendermagos tyúk, amint lecsap rá, gyönyörű.

Attól a gyönyörű tényről, hogy a bárányokat rendszerint megölik és megeszik, elválaszthatatlan az a másik tény, hogy némely bárányokat nem ölnek és nem esznek meg, hanem a gyapjú és a szaporulat végett hagyják felnőni őket. A gyapjú gyönyörű. Felnőttnek lenni és felnőtt fejjel szaporodni gyönyörű. Az ilyen bárányokat, ahelyett, hogy megölnék őket, mindössze kopaszra nyírják. Az ilyen bárányok fáznak és szégyenkeznek, továbbá fájlalják a sebeiket, mert az olló itt-ott beléjük metsz, beléjük hasít. Főleg ott, ahol redőket vet a bőr. Ám a kopaszság gyönyörű.

Az is gyönyörű, amikor visszanő a bárányokra, a felnőttekre a gyapjú, mert akkor már nem fáznak és nem szégyenkeznek, és nyoma sincsen semmiféle sebnak. Azaz nyoma van, de az már csak sebhely. Az már nem igazi seb. Az már nem fáj. Igaz ugyan, hogy aztán ismét kopaszra nyírják őket, ám akkor gyönyörködhetnek megújult kopaszságukban és feltépett sebeikben. Vagy ha ők nem, akkor gyönyörködik bennük valaki más. Egy kívülálló. Egy külső szemlélő.

Arról sem hallgatok, hogy ezúttal nemcsak húsvét van, amikor feltámadt Jézuska, akit előzőleg a zsidók élve felszögeztek a keresztre, hanem ráadásul ma van Kisbela születésnapja is.

Jézuska gyönyörű. A kereszt gyönyörű. A zsidók gyönyörűek.

Kisbela, aki már nagy, azért nem egyszerűen csak Béla, hanem Kisbela, mert van neki egy édesapja, aki szintén a Béla nevet kapta a keresztségben, ám akik érintkeznek vele, többnyire úgy szólítják, mintha nem is volna neve neki: „szer-vusz, kérlek” vagy „méltóságos úr”. A méltóságos úrnak van egy sokablakos háza,

és a ház gyönyörű. A ház körül van egy kert, és a kert gyönyörű. A kert körül van egy ország, és az ország gyönyörű. Az ország körül van egy háború, és a háború is gyönyörű.

Az embernek szinte kedve támad megszólítani a háborút. „Kedves háború!” Hosszú, részletes levelet írni a kedves háborúnak, zsinórírással, gyöngybetűkkel. Vagy legalább egy húsvéti levelezőlapot.

És a háború válaszol, még ha nem kapott is levelezőlapot. Üdvözetét küldi.

Például jönnek a sebesültek. Igazából nem is jönnek, hanem hozzák, szállítják őket. Egy részüket szekérrel, másokat, akik messzebből jönnek, teherautóval. Be vannak pólyálva fehér kötszerrel, és a fehérség gyönyörű.

A sebesültek többnyire tizennyolc-húsz év körüli fiúk, ám akadnak köztük jóval idősebbek, huszonöt, sőt huszonkilenc évesek is, és az évek száma, valamint az évek múlása gyönyörű. Csak hogy a számok és a múlások be vannak pólyálva, így a mulandók csak harmadsorban fiatalok, mert elsősorban sebesültek, és másodsorban szintén sebesültek. A sebesült az igazra tanú: olyan, ki tudja, hogy fehér a hó és fehér a kötszer és piros a vér, amint átüt rajta itt is, amott is. Átüt, át-tör. Némelyiküknek vagy a keze hiányzik, vagy a lába, vagy mind a kettő. Pedig a kéz és a láb, az gyönyörű. A hiány, a csonkaság, a fogyatkozás gyönyörű. A magyar államért, a német bajtársakért, a végső győzelemért kezet és lábat veszíteni gyönyörű.

A sebesültek ezt még nem érzik át kellő intenzitással, de majd az öntudat magasabb fokán ez is joggal megkövetelhető, sőt számon kérhető lesz. A szekéren érkező sebesültek nyögnek és a fogukat csikorgatják. A teherautón érkezők is nyögnek, ők is csikorgatják a fogukat, de őket nem lehet hallani a motorzajtól. A motorzaj gyönyörű, sőt maga a motor is gyönyörű.

Az ideiglenes hátországi hadikórház a községi állami elemi népiskolában van berendezve. Emiatt a húsvéti tanítási szünet előreláthatólag meghosszabbodik. A tanító úr nem szívesen engedelmeskedik a rendelkezésnek, mert az a véleménye, hogy a jó katona, akár megsebesült, akár nem, addig harcol, amíg meg nem hal. Az a véleménye, hogy aki sebesültként visszakerül a hátországba, az életben maradt, és aki életben maradt, az nem lehet jó katona. Az a rendelkezés, hogy ki kell hordatni a tanteremből a tanszereket, főleg a padokat. A tanító úr nem szívesen, de persze mégiscsak engedelmeskedik. Átengedi a tantermet. Engedni, átengedni gyönyörű.

Hiába hosszabbodik meg a tanítási szünet, Kisbela nem örülhet neki, mert ő már gimnazista. Hatodik éve már, hogy K.-ba jár gimnáziumba. Kollégiumban lakik, de húsvétra és a születésnapjára (ez többnyire két különböző alkalom) mindig hazajön. Az apai ház körül a tavaszi kert az ő szívének is gyönyörű.

A kertben szaladgál egy bárány, úgy hívják, hogy Barika. Nyomában szaladgál egy kislány, őt meg úgy hívják, hogy Marika. Egyikük négy hónapja, másikuk nyolc éve született. Születni, világra jönni, rájönni a világra gyönyörű. Marika se-

gít a cselédlánynak teregetni. A kertben teregetik az ágyneműt. A frissen mosott ágyneműnek mosószappanillata van, és az gyönyörű. Ünnepe napon munkát végezni bűn, szennyes ruhaneműt kimosni bűn, de ami ki van mosva, azt kitergetni nem bűn. Barika azzal segít, hogy ő is ott van. Legelészik és ugrándozik, és közben csilingel a csengő, ami rózsaszínű pántlikával van a nyakába kötve, és a pántlika gyönyörű.

Barikát nem öljük meg és nem esszük meg. Barika nem a test eledele, hanem a látványával kell az emberi szemnek jóllaknia. Barikának neve is van, saját név, és akinek saját neve van, azt nem öljük meg és nem esszük meg. Nem öljük meg és nem esszük meg sem Budit, a kutyát, sem Cirmit, a cicát, mert saját nevük van.

A cselédlányt Juliskának hívják, és gyönyörű, bár a mosószappantól kivörösödik a keze az embernek, és kirepedezik a bőre, főleg a körmök mentén. Másrészt azonban a tisztaság fél egészség, és az egészség, még ha csupán fél egészség is, gyönyörű.

Juliskának van egy vőlegénye, a Gyszi, de az is lehet, hogy már nincs neki, ugyanis a Gyszi kint van a fronton, de az is lehet, hogy már nincs ott, mert lehet, hogy általában véve sehol sincs. Gyszitől három hete jött egy tábori levelezőlap, és azóta nem jött egy sem, pedig azelőtt hetente kétszer is jött. Azt mondja erre a méltóságos úr, hogy fölösleges aggodalmaskodni, mert a Gyszi nem valami szorgalmas levélíró, azért nem ír. Biztosan valami Dásenykát vagy Másenykát ölelget a fronton, és nincs ideje levelet írni, azért nem ír. Kutya természete van a Gyszinak, azért nem ír, de különben kutya baja. Amíg meg nem jön a hivatalos értesítés a hősi halálról, addig úgy kell számítani, hogy kutya baja és kutya természete.

Kint lenni a fronton, Ukrajnában gyönyörű, főleg, ha közben valami Dásenykát vagy Másenykát ölelget az ember. Az utolsó levelezőlapon azt írta Gyszi, hogy „nagyon sok az apró termetű ismerős”, mert azt a szót, hogy „tetű”, nem írta le a cenzúra miatt. Mi azonban így is pontosan értjük, miről van szó. A tábori cenzúra gyönyörű, az apró termetű ismerősök pedig szintén gyönyörűek, vagy legalábbis viccesek. Nem lenni sehol, ami maga a hősi halál, nem vicces, de legalább egyértelműen gyönyörű.

Húsvét van, de a húsvét kellékeivel és velejáróival nemigen fog találkozni az olvasó. Nem fog szó esni sem locsolkodásról, sem tojásfestésről, sem nyusziról, sem szentelt barkáról, sem körmenetről, noha nem vonom kétségbe, hogy mindez gyönyörű, és bárki bármikor hozzágondolhatja őket a többi gyönyörű mozzanathoz.

Csend van ebben az elbeszélésben, és a csend kiterjed Kisbéla édesapjára, valamint Marikára is, ők tudniillik nem jutnak szóhoz, némák maradnak az alábbiakban. Most azonban úgy látom jónak, hogy egy pillanatra felfüggeszsem némaságukat, és megengedjem nekik, hogy kérdezzenek.

Marika megkérdezi a megfeszített Jézuskától: „Igaz, amit mesélnek rólad, hogy te nem vagy ember?” Csend van. „Igaz, hogy te vagy a Jóisten?” Csend van. „Ha te vagy a Jóisten, és nem vagy ember, akkor miért nem jössz le a keresztfáról, és miért engedted meg nekik, hogy odaszögezzenek?” Csend van, olyan hatalmas erejű csend, hogy nem hallatszanak sem a távoli nagyvárosokban összeroskadó házak, sem a fölöttük szálló repülőgépek, sem a rájuk irányuló légvédelmi ágyúk, sem a frissen ásott gödrök pereménél működésbe lépő géppisztolyok. És a csend hatalmas ereje gyönyörű.

A méltóságos úr megkérdezi Kisbélától: „Mit szeretnél születésnapodra?” Felhívja figyelmét, hogy kérhet valami komoly dolgot is, elvégre most már nagy fiú. A mai napon tölti be tizenhatodik évét. Ha még két évig eltart a háború, ami persze lehetetlen, mert hónapokon, sőt heteken belül miénk lesz a végső győzelem, akkor Kisbéla közvetlenül a sikeresen letett érettségi vizsga után kézhez veheti a behívóját, és a behívó gyönyörű, és érettnek lenni gyönyörű.

Kisbéla azt feleli, hogy ő egy pisztolyt szeretne, mert az egy komoly dolog. Az egy férfias születésnap ajándék.

Igazából nem is pisztolyt szeretne ő, hanem valami mást, valami annál is komolyabbat. Ő a cseléd lányt, Juliskát szeretné, pontosabban Juliska pináját, mert annál komolyabbat pillanatnyilag nem tud elképzelni, és azt magunk is beláthatjuk, hogy Juliska pinája gyönyörű. Az egy férfias születésnap ajándék. Ám Kisbélának egyfelől van annyi esze, hogy belássa: ezt nem annyira a méltóságos úrtól, mint inkább magától Juliskától kellene kérnie, másfelől nincs annyi bátorsága, hogy csakugyan kérje is tőle.

Helyette kér egy pisztolyt. Egy igazi pisztolyt. Amivel igazi lövést lehet leadni, igazi célpontra. Mert játék pisztolya, az már évek óta van neki, de az nem férfias, az csak gyerekes.

Úgy képzei, hogy majd éjszaka, amikor alszik a család, belopódzik Juliskához a cseléd szobába. Egyik kezében zseblámpa, másik kezében igazi felnőtt pisztoly. Férfipisztoly. Ráirányítja a zseblámpa fényét Juliska arcára, és amikor Juliska nagy nehezen fölnyitja a szemét, ő ráirányítja a fényt a pisztolyra, melyet ráirányít Juliskára szépen, lassan. Akkor majd a fenyegetés hatására Juliska magától is rájön, miféle születésnap ajándékot kell szolgáltatnia.

Még a karácsonyi vakáció vége felé történt, hogy egyszer, amikor Juliska mosakodott, Kisbéla kis híján rányitotta az ajtót, kis híján odament hozzá egészen közel, és kis híján hátulról átölelte. Mégsem tette meg, mert előre látta, hogy Juliska szembe fogja köpni, és ezt olyan élénken elképzelte, hogy érződött a köpés, amint végigfolyik az arcán, pedig az csak a saját verejtéke volt. Azóta Kisbéla nemcsak kívánja Juliskát, hanem haragszik is rá, pontosan úgy és annyira, mint ha Juliska csakugyan szembeköpte volna. De most a fenyegetés hatására Juliska térden állva kér majd bocsánatot egyrészt azért, mert egészen biztosan leköpte

volna Kisbélát, másrészt azért, mert még csak le sem köpte. Nem, nem térdén állva! Hanem kétfelé tárva a két térdét!

Ebből a célból is égető szüksége volna Kisbélának egy pisztolyra.

A méltóságos úr cseppet sem örül a kérésnek. Megcsóválja fejét, és azt feleli, hogy: pisztolyról szó sem lehet. Egyfelől, a pisztoly az egy komoly dolog, a pisztollyal jogok és kötelességek járnak. Másfelől Kisbéla komolytalan és felelőtlen, lusta és hanyag. Majd ha nem ilyen lesz, hanem másmilyen, majd ha az iskola és a kaszárnya embert farag belőle, majd akkor jöhet a pisztoly. Lustának és hanyagnak lenni gyönyörű. Másmilyennek lenni gyönyörű.

Magyar embernek van pisztolya. Vagy puskája. Vagy géppisztolya. Vagy géppuskája. És ez gyönyörű. Kézigránátja is van, és az is gyönyörű, de azzal nem célszerű megfenyegetni Juliskát a cselédszobában éjszaka, amikor alszik a család.

Weisz, aki mesterségére nézve szűcs, keresztlevelet szeretne a születésnapjára a tisztelendő úrtól. Magának is, családjának is, mindenkinek egyet-egyet. Azt az ajándékot kéri a telhetetlen harácsoló, aki manapság, a rendelkezések miatt, már csak ritkán gyakorolhatja mesterségét, hogy mostantól hadd lehessen római katolikus. Szeretne kikeresztelkedni a családjával együtt, mert ezekben a sok áldozatot követelő, nehéz időkben a római katolikus vallás gyönyörű.

A tisztelendő úr cseppet sem örül a kérésnek. Megcsóválja fejét, és azt feleli, hogy: keresztlevélről szó sem lehet. Tetszetek volna tíz évvel ezelőtt jönni, amikor még nem volt semmi cőresz!

Furcsán hangzik a tisztelendő úr szájából az idegen csengésű szó, a „cőresz”. Furcsán gyönyörű.

Tetszetek volna akkor jajveszékeln, amikor Jézuskát élve felszögezték a keresztre! Most már késő!

Tetszenének menekülni a süllyedő hajóról? Tessenek csak szépen ottmaradni. Most már késő!

Szépen ottmaradni gyönyörű, és a székesfőváros felé kötelékben szálló repülőgépek gyönyörűek. Minden gép külön-külön gyönyörű, és az alakzat, a kötelék mint összetett egész is gyönyörű. Itt a környéken semmi lényeges bombáznivaló nincs, hacsak nem akarják lebombázni a szalmakazlakat a bennük bujkáló pockokkal és gűzükkel együtt. K.-ban is csak egyszer bombázták a vasútállomást és környékét. Mégis aggódunk, hogy a belső ellenség elhíreszteli: a városban fegyvergyár üzemel, és a külső ellenség bosszúból lebombázza a kollégiumot, mely a mi Kisbélánk második otthona, valamint a fegyház, mert fegyházunk is van ám, méghozzá a belváros legszebb utcájában.

K. belvárosának legszebb utcája igazán gyönyörű.

Az országúton haladó gépkocsioszlop gyönyörű, és a felszálló porfelhő gyönyörű. Német bajtársaink lelkesen integetnek. A visszavonulásról szóló híresztelés egyfelől szemenszedett hazugság, másfelől a belső ellenség örök időktől dedelgetett vágyálma.

A belső ellenség gyönyörű. Német bajtársaink egyenruhája gyönyörű. A horogkereszt gyönyörű.

Szó sincs visszavonulásról, mindössze az arcvonal kiigazítására kerül sor az ukrainai sík terepen. Az arcvonal kiigazításában résztvevő harcokcsik láncfalakkal gyöngéden megtapossák az útszéli vályogviskók sarkát, és a vályogviskók sorban egymás után összeomlanak, de ettől még nem dől össze a világ, és az össze nem dőlt világ gyönyörű.

A méltóságos úr azt mondja, hogy: majd kettesben kimennek az erdőbe célba lőni. Majd ha Kisbela már jól tud bánni a pisztollyal, majd akkor jöhet a pisztoly.

Az erdő ilyenkor gyönyörű. Csupa napsütés, csupa kora tavaszi virág. Már kezdenek lombosodni a fák, de még alig van árnyéka a lombnak. Az erdőben elfogtak egy ejtőernyőst, aki idegen volt, és idegen nyelven beszélt, és az idegen nyelvet senki sem értette, úgyhogy az ejtőernyőst nagyon nehéz volt kihallgatni, viszont nagyon könnyű volt felakasztani az ejtőernyő mellé a fára, a bontakozó, zsenge kora tavaszi lomb közé.

És akkor gyönyörűen kilógott az idegen szájából az idegen nyelv, és az idegen nyelvet érdemes elsajátítani, mert a legtöbb idegen nyelv, bár idegen tőlünk, gyönyörű.

A méltóságos úr magához inti Kisbélát, aki úgy lógatja az orrát, mintha nem is volna születésnapja neki, és mintha Jézuska sem támadt volna fel. A méltóságos úr egyfelől nem kedveli sem a lógó orrokat, sem a lógásokat általában (kivéve a rögtönítélő bíráskodás elkerülhetetlennek mondott eseteit), másfelől nem vonja kétségbe, hogy a pisztoly nélkülözhetetlen kelléke a férfias nevelésnek. A méltóságos úr jó magyar ember, és Kisbela, noha komolytalan és felelőtlen, továbbá lusta és hanyag, szintén jó magyar ember, és a mai türelmetlen, rohanó világban minden jó magyar embernek van pisztolya vagy puskája vagy géppisztolya vagy géppuskája, mert mindez hatékony eszköze a magyar önvédelemnek, és a magyar önvédelem gyönyörű, és annak eszköze, amennyiben hatékony, gyönyörű.

Ahogy Hermész vezette Orpheuszt az alvilágba, ahogyan Vergilius vezette Dantét a csillagok közé, ahogyan Mephistopheles vezette Faustus doktort a boszorkányhegyre, ahogyan Ukashagi szerzetes vezette Matsuo Basho költőt a Fufuki folyó partján épült zarándoktemplom felé, úgy vezeti a méltóságos úr Kisbélát a dolgozószobájába. A dolgozószoba gyönyörű, a kormányzó úr főméltósága gyönyörű, az íróasztal mögötti páncélszekrény gyönyörű.

A páncélszekrényben hivatalos okmányok, feljegyzések és egyéb fontos iratok mellett néhány vászonzacskó helyezkedik el, bennük törtarany, törtezüst. Törtet törttel hogyan szorzunk? Kisbela egy pillanatig, hiába van tanítási szünet, mennyiségtan-órán érzi magát. A részt ellenséges területről, részt belföldi razzikából származó értéktárgyak egyfelől azért vannak összegúzva, hogy lehetőleg minél kisebb helyet foglaljanak el, másfelől azért, hogy abban a nemvárt esetben, ha egykori tulajdonosuk vagy annak valamelyik hozzátartozója, segítője, cinkosa

életben maradt, lehetőleg ne ismerhesse fel őket, és ne támaszthasson rájuk igényt.

Az összezúzott értéktárgyak gyönyörűek, és az egykori tulajdonosok gyönyörűek, és az igények, melyek nem támaszthatók, gyönyörűek.

A vászonzacskók mellett egy lapos, fekete tok látható, és a tokban lakik Frommer Liliput. Kis híján emberszámba vehetjük, noha Frommer Liliput csak egy engedelmes eszköz, de hát az emberek elsöprő többsége szintén engedelmes eszköz. Már-már azt hihetjük róla, hogy anyánk fia, hiszen külön neve is van: Frommer a vezetéknév, Liliput a keresztnév. Bár ez utóbbi nem elég férfias, amaz pedig nem elég jó magyar név, de azért mégiscsak név. És igaz ugyan, hogy az ő 110 milliméteres hosszát látva már-már azt hihetjük róla, hogy ő egy játékszer, csak hogy Frommer Liliput nem játékszer, de nem ám! Például 19 végén egy pontosan ugyanilyen Frommer Liliput végzett a K.-i direktórium elnökével. A kecses, finom kis jószág diszkrétén pukkan egyet, és az idegenszívű, mocskos rohadt bolsi zsidó máris ott fekszik arccal a sárban.

Hát úgy vigyázzunk Frommer Liliputtal!

Bele van ütve Frommer Liliput oldallemezébe a koronás címer, és a koronás címer gyönyörű. Továbbá az is bele van ütve, hogy „Fegyvergyár Budapest”, és a fegyvergyár, miután a közelmúltban bombatalálatot kapott és leégett, különösen gyönyörű, és Budapest, noha bűnös város, nem kevésbé gyönyörű.

Ennek ellenére Kisbéla még mindig elégedetlennek látszik. Ha már az Isten lőfegyvert adott, akkor töltényt is adjon hozzá. Ha nincs töltény, akkor a direktórium elnöke sohasem fog ott feküdni arccal a sárban, és a Juliskához intézendő fenyegetőzés ugyanolyan üresnek fog érződni, amilyen üres jelenleg is a tár.

Ennél is elkedvetlenítőbb, hogy a méltóságos úr, amit a jobb kezével adott, a bal kezével visszaveszi. Ellentmondást nem tűrő hangon kijelenti, hogy Frommer Liliput csak a mai napon, a születésnapján lehet Kisbélánál, hogy egy kicsit barátkozzék vele, és ma is csak estig, mert sötétedéskor Frommer Liliput visszabújik a páncéljába a törtarany meg a törtezüst mellé.

És nem sározzuk össze! És megőrizzük a tisztaságát!

Hát így aztán sohasem fogunk belopózni Juliskához a cselédszobába éjszaka, amikor már alszik a család, fényforrással és lőfegyverrel a kezünkben!

Milyen születésnapi ajándék, amit még aznap vissza kell szolgáltatnunk? Csábító és gyönyörű. Milyen az a bennünk élő vágy, amit kényszerítő eszköz nélkül nem tudunk kielégíteni? Heves és gyönyörű.

Csendőrrjárőr közeledik. A domboldalról, ahol nyújtózik a kert, tisztán kivehető a két ló és a két lovas. Még a lengedező tollak és a csillogó szuronyok is tisztán kivehetők. Gyönyörű csendőreink ilyenkor, húsvétkor is tetterre készek. A tőlük telhető leggyönyörűbb szigorról őrzik a hatalmas erejű csendet. A csendet, akár milyen erős, őrizni kell, és a csend őrzése nem számít olyan munkavégzésnek, ami sértené az ünnepet. A bűnüldözés nem bűn. A két ló között gyalogosan halad

egy harmadik személy, aki nemigen lehet jó magyar ember, mert nemhogy lőfegyvere nincs, de még csak külön neve sincs, amit ideírhatnék, viszont vézna termete, rongyos öltözéke és rossz arca van. Továbbá kötelékei vannak, vagyis két olyan keze van, melyek szíjjal vagy kötőfékkal vagy más effélével egymáshoz vannak erősítve, azonkívül két olyan lába is van, melyeket fürgén kapkod, mert ha kevésbé fürgén kapkodná őket, orra bukna. Így is orra bukik, mert a kötelékek egy pórázra emlékeztető alkalmatosságban folytatódnak, és az egyik csendőr egy határozott mozdulattal megrántja a pórázt.

Kétlábú, tollatlan állatot pórázon vezetni gyönyörű, és az orr gyönyörű, és a bukás gyönyörű.

Tisztán kivehető az illetőről, hogy ez egy tolvaj, vagyis valamit elloptott, vagy megpróbálta ellopni azt a valamit, és rajtakapták. Most aztán viszik a csendőrőrsre kihallgatni.

Izgalmas kérdés, hogy: mi lopható egy ilyen kora tavaszi napon, amikor Jézuska feltámadt?

Friss zöltség, friss gyümölcs nem lopható, mert az még nincs.

Disznótoros nem lopható, mert az már elfogyott.

Tojást lopni, azt lehet, mert az van. Tyúkot lopni, azt is lehet, mert az is van. Száradó ágyneműt lopni, azt is lehet. Lovat lopni, azt is lehet. A pesti Rottenbiller utca teljes kerámitburkolatát ellopni, azt is lehet. A lisszaboni műszaki egyetem dékáni hivatalának falióráját ellopni, azt is lehet. És majd a csendőrőrsön kiderül, hogy még mi mindent lehet.

A csendőröknek vastag, fekete bajszuk és nap barnította, becsületes arcuk van. Még csak nagyon keveset barnult az arcuk, elvégre kora tavasz van, de ahogy melegszik és halad az idő, lesz itt akkora barnulás, hogy a megyei strandfürdő női napozója elbújhat mellette! A vagyonbiztonság és a rend az a két pillér, melyen az állam jóléte nyugszik. Egy olyan közösségben, ahol mindenki mindenkiről mindent tud, mindenképpen rend van. A rend, az csend. Ahol csend van, ott rend is van. A rend lényege a csend, és a csend fülsüketítő egyértelműséggel fejlődik ki a rendben. A rend és a csend gyönyörű, és a csend fegyveres rendben tartása gyönyörű.

A nap barnította, becsületes arcokon már messziről tisztán kivehető az a semmi jót nem ígérő, mindazonáltal gyönyörű kifejezés, mely azt jósolja, hogy odabent az őrsön lesz egy kis dádá. A nép gyermeke időnként kap egy kis fenyítést a nép gyermekétől, hogy tudja, mihez tartsa magát. A miheztartás gyönyörű. A fenyítés, különösen a testi fenyítés gyönyörű. A nagybajuszos, nap barnította csendőrök nem sokat filozofálnak azon a fogas kérdésen, hogy mi volt előbb, a tyúk-e vagy a tojás. Ők már eldöntötték, hogy a tojással kezdik. Ha tojást loptál a szakajtóból, na, akkor most megtapasztalhatod, milyen a tojás.

A főtt tojás gyönyörű.

Nem távolítjuk el a héját. Nem rakjuk porcelán tányérra. Nem vágjuk cikke-lyekre. Nem szeleteljük fel. Nem sózzuk. Nem borsozzuk. Nem fektetünk mellé vajjas kiflit prágai sonkával.

Ezzel szemben a főtt tojást úgy, ahogy van, mihelyt egy lyukas merőkanállal kiemeltük a zubogó, forró vízből, odaszorítjuk a kihallgatott személy hóna alá. Szoríthatjuk a jobb hóna alá, szoríthatjuk a bal hóna alá, és szoríthatunk mindkét hóna alá egyet-egyet. Ezzel a módszerrel beismerő vallomás nyerhető bármely tetszőleges bűncselekményre, főleg, ha tipikus rongyember a kihallgatott, akiben nyoma sincs gerincnek, tartásnak, becsületnek. A hón alá szorított főtt tojás hatására még a halak is beszédesek lesznek, feltéve, hogy van hónuk, ami alá a főtt tojást be lehet szorítani.

A zubogó, forró vízből kiemelt főtt tojást belepréselhetjük a kihallgatott személy végbelébe is. Ez is eredményes eljárás, ez is gyönyörű. Előnye, hogy a kihallgatott személy a beismerő vallomást követően, mintegy a beismeréssel együtt járó lelki megtisztulás jóvoltából valódi tojást tojik, húsvéti tojást, ami feledhetetlen élmény, és gyönyörű. Hátránya, hogy miközben könnyít a lelkén, többnyire nagy mennyiségű bélsarat is ürít, ami sérti a fegyveres erők méltóságát és az egyenruha becsületét. Ráadásul néhányszor meg is kell taposni az illetőt, amíg hajlandó lesz feltakarítani a saját szennyét.

Vajmi kevés helye van azonban a saját szennyről való beszédnek ott, ahol virágba borulva állnak a szilvafák, és a cseresznye fa virága szintén hófehér, és a barackfa virága kislányosan rózsaszínű. Li Taj-po kínai költő egy versében, melyet Szabó Lőrinc előtt Kosztolányi Dezső is átültetett édes anyanyelvünkre, a virágzó szilvafát olyan gyöngyfüggönyhöz hasonlítja, mely mögött elrejtőzött vagy egy szerelmes lány, vagy maga a Szerelem. A barackot állítólag a keresztes háborúból hazatérő lovagok, illetve az őket kísérő szerzetesek terjesztették el a történelmi Magyarország területén. A költészet, noha éppúgy nem őshonos a Kárpát-medencében, mint a barack, gyönyörű, és ma már sok évszázados gyökerei vannak. Li Taj-po réges-rég meghalt, ugyanakkor halhatatlan, és gyönyörű. Kosztolányi Dezső nemrég halt meg, ezzel szemben gyönyörű. Szabó Lőrinc életben van, jól van, és gyönyörű. Életkora szerint még viszonylag fiatal, de már teljesen érett költő, és *A vezér* című költeményével nem a Führert akarta dicsőíteni, hanem a korszellem egyik lényeges vonását ragadta meg. A korszellem gyönyörű, és egyik vagy másik lényeges vonása gyönyörű.

A méltóságos úrnak sok a tennivalója, és a méltóságos úr tettere kész. Ilyenkor, húsvétkor sem pihen, pedig ma ünnepeljük sokadszor Jézuska feltámadását, és amit sokadszor ünneplünk, az be is következik sokadszor. Például október hatodikán, amikor az aradi honvédtábornokok felakasztását és a miniszterelnök agyonlövését ünnepeljük, az említett kiváló férfiak egy kicsit újra meg újra meghalnak a szemünkben, és ha néhány nappal később ők is feltámadnának, az lenne csak gyönyörű. Ha egy mindannyiunk által tisztelt vértanúnak felidézzük a szokásait,

gesztusait, emberi tulajdonságait, akkor ezzel egy kicsit fel is támasztjuk, de így nem tudjuk maradéktalan fájdalommal megünnepelni azt a gyönyörű gyilkosságot, melynek elszenvedője volt. A méltóságos úr a fennforgó ügyeket intézi, és egy ügyet, ha már fennforog, elintézni ünnepkor sem bűn. A méltóságos úrnak az ideiglenes hátországi hadikórházzal kapcsolatban van egy elintéznivaló ügye, annak jegyzőkönyvét hitelesíti.

Megveregeti Kisbéla vállát, megpaskolja Marika arcocskáját, megvakarja Barika füle tövét, és a fennálló hatalom támaszának jogos önérzetével távozik.

Kisbéla magára marad, még sincs egyedül. Vele van a kísértés. Vele van Jézuska édesapja, akit Kisbéla hiába kérlelt, hogy ne vigye őt bele abba, mármint a kísértésbe. Vele van Frommer Liliput, a kísértés engedelmes, ám hasznavehetetlen eszköze. A kísértés gyönyörű, és benne lenni gyönyörű. Nyakig benne lenni gyönyörű és a nyak, ameddig benne van az ember, gyönyörű.

Kisbéla beszalad a faskamrába, ahol nem látja senki.

A halántékához illeszti a fegyver torkolatát. Odaszorítja.

Olyan érzés, mint amikor tavaly, az év utolsó napján éjfél előtt megivott hat pohár pezsgőt. Mámorító érzés. Tévelyítő érzés.

A Frommer Liliput csövének torka jéghideg, a saját torokban dobogó saját szív tűzforró.

Hallod-e, te Frommer Liliput: mi lenne, ha most lenyomnánk az elsütőbillentyűt? Annak ellenére, hogy üres a tár?

Ugyanis az említett alkatrészt elsütőbillentyűnek nevezzük, nem pedig ravasznak, ezt vegyük tudomásul. A „ravasz” az erdőben tanyázó, lompos farkú ragadozót jelenti, ezt is vegyük tudomásul.

Szembenézni a megsemmisüléssel, a mindjárt bekövetkező életvesztéssel: őrlő érzés, mámorító érzés, gyönyörű. Kisbéla azt hallotta, hogy ilyenkor az ember lelki szemei előtt úgy pereg le egész addigi élete, mint egy film. Kisbéla szereti a filmeket, mert a filmek gyönyörűek, és ha tehetné, mindennap kétszer moziba menne, mivelhogy K.-ban, a belváros legszebb utcájában, közel a fegyházhoz van egy mozi, és ott naponta kétszer van vetítés. Kisbéla ebben a moziban Rökk Marika összes alakítását megtekintette. Az *Álmaim asszonya* című alkotást ötször is látta, öt egymást követő napon. Most azonban hiába meresztgeti lelki szemeit, nem látja a saját életéről szóló filmet, Rökk Marikát pedig végképp nem látja a saját életében.

A vetítógépben azért nincs film, mert a tárban nincs töltény. Frommer Liliputnak üres a hasa, és a lelki mozigépész munkanélküli.

Aztán mégiscsak elkezdődik a vetítés. Nem egész estét betöltő nagyjátékfilm, amit látnak a lelki szemek, hanem csak egy epizód, egy etűd, mindazonáltal Kisbéla írta a forgatókönyvet, ő a rendező, és ő játssza a főszerepet is. K.-ban vagyunk, a gimnázium épületében. Kezdődik a mennyiségtan-óra. „Törtet törttel hogyan szorzunk?” Ez egy inzert akart lenni. Ebben a filmben inzertek, azaz beil-

lesztett feliratok is vannak, pedig azok inkább a régi némafilmekre jellemzők, és ez egy ultramodern hangosfilm lesz, egy nagyon hangos film.

Durr! Durr! Durr!

Kisbela a mennyiségtan-óra kellős közepén előveszi Frommer Liliputot (már elővette), kibiztosítja (már kibiztosította), és lövöldözni kezd. Vaktában lövöldözni gyönyörű. Célzott lövéseket leadni gyönyörű. Feldőlnek a tintásüvegek, és a kiömlő folyadék ultramarinkék. Kerek lyukak nyílnak homlokon és halántékon, és a lyukakból kicsorduló folyadék vérpiros. Ez egy ultramodern színes film, egy nagyon színes film. Gyönyörű. Amerikában már kizárólag színes filmeket készítenek. Amerika el fogja veszíteni a háborút. Angliában is kizárólag színes filmeket készítenek. Anglia is el fogja veszíteni a háborút. A Szovjetben nem tudjuk, milyen filmeket készítenek, de a Szovjet is el fogja veszíteni a háborút.

Hullák fekszenek a padok mellett, más hullák a padokra borulnak. Osztálytárshullák, gyermekhullák, gyönyörűek. A tanár úr hullája belekapaszkodik egy jókora darab krétába. A kréta vérpiros. A tanár úrnak az volt a szokása, hogy magyarázat közben felhúzkodta a nadrágját a krétás kezével, de ha felidézzük a szokásait, akkor ezzel egy kicsit fel is támasztjuk, úgyhogy inkább semmiféle szokása nem volt neki.

Az ultramarinkék folyadék és a vérpiros folyadék összefolyik, összekeveredik.
„Vége.”

Mármint a filmnek, a lelki szemek előtt pergőnek, a képzeletbelinek, a nagyon színesnek és nagyon hangosnak. A gyönyörűnek.

Kisbela most veszi csak észre, hogy még mindig a halántékához szorítja a filmben látott fegyver torkolatát. Most veszi csak észre, hogy nem is igaz, amit igaznak hitt, hogy tudniillik a faskamrában nem látja senki. Például Jézuska édesapja egészen biztosan látja Kisbélát. Jézuska édesapját úgy hívják, hogy Jóisten. Jézuska is Jóisten, mégsem azonos az édesapjával, mert az édesapja még nála is Jóistenebb, amit nem könnyű ésszel fölfogni, mert az, hogy Jóistenebb, nem egészen azt jelenti, hogy Jobbisten volna. Jóisten gyönyörű. Az emberek mindenféle kéréseket intéznek hozzá, Ő pedig ezeket a kéréseket nem teljesíti. Kisbela édesapjához, a méltóságos úrhoz is mindenféle kéréseket intéznek az emberek, és ezeket a kéréseket ő sem szokta teljesíteni, még csak meg sem hallgatja őket. Az emberek emiatt még sokkal gyönyörűbbnek látják a méltóságos urat, mint amilyennek ellenkező esetben látnák.

Jézuska édesapján kívül még valaki látja Kisbélát a faskamrában, nevezetesen Cirmi cica. Látja, hogy Kisbela a halántékához illeszti a fegyvert, és olyan közömbösen figyeli mindezt, mint akiben egy fikarcnyi felelősségtudat nem sok, annyi sincs. Cirmi cica ott fekszik a farakás tövében, egy odakészített rongykupacon, és a kiscicáit szoptatja. Tegnap vagy tegnapelőtt ellette őket. A kiscicák nem látják Kisbélát, mert még nem nyílt ki a szemük, ezzel szemben gyönyörűek.

Kisbela Frommer Liliputot elfordítja a saját halántékáról, és ráirányítja Cirmi cicára.

Hallod-e, te Frommer Liliput: mi lenne, ha most lelőnénk Cirmi cicát? Akkor ki fogja szoptatni a kölykeit?

Cirmi cica látja Kisbélát, és látja a kísértést. Még a véres-tintás filmből is láthatott egy keveset. Mindössze azt nem látja, hogy Juliska a kiscicákat hamarosan elveszi tőle. Ha ezt is látná, akkor kellő időben elrejtőzött volna, és nem a fás-kamrába kölykedzik, az idekészített rongykupacra. Cirmi cicának van külön neve, a kiscicának nincs, és ha Juliska elveszi őket, akkor nem is lesz. Márpedig újabb macskákra, újabb külön nevekre jelenleg nincs igény.

Marika, aki a szépséges Röck Marikáról van elnevezve, és aki a méltóságos úr második házasságából született, nemrég azt álmodta, hogy valójában ő a kertjükben legelésző bárány, őt hívják Barikának, az ő nyakában szól a csengő, és annak a nála jóval nagyobb kislánynak, akit Marikának hívnak, ő csak a nyomában ugrrál. Álmában egyetlen szót sem bírt kiejteni a száján, és nem értette az emberi beszédet, és nem tudta volna megmagyarázni, miért ízlik neki a frissen sarjadó fű. Álmában báránként nemrég azt álmodta, hogy valójában ő az, akit Marikának hívnak, és akinek gyermekkorában volt egy Barika nevű csengős báránya. És a bárány gyönyörű volt, de már nincs, és a gyermekkor is gyönyörű volt, de már az sincs, mert ő most már – ebben az álomban – idős asszony, hetvenéves elmúlt, és hirtelenjében meg sem tudná mondani, hogy mindaz, ami nincs, hová lett.

Például volt egy édesapja is, de már – ebben az álomban – ő sincs. És volt egy bátyja is az édesapa előző házasságából, de már ő sincs. És volt egy házuk, egy szülőház, de most másmilyen épületek állnak azon a helyen, és emiatt az a hely már egy másmilyen hely.

Ezt álmodta Marika, és az ilyen álom gyönyörű, de már nem emlékszik rá. Mindössze arra emlékszik, hogy amikor ő volt a bárány, egyszer odadörgölte a pofácskáját Marika térdhajlatához, és amikor ő volt Marika, akkor érezte a térdhajlatával is, meg az ujjával is, hogy milyen kellemes tapintása van a kecses, finom kis jószágnak. Arra emlékszik, hogy órákig simogatja a bárányt, mindig ugyanazzal a gyöngéd és kétségbeesett mozdulattal, mindig ugyanazon az érzékeny felületen, míg el nem önti az egész testét az izzadság, és az izzadság gyönyörű, de már az sincs.

Az állami elemi népiskolában, ahol berendezték az ideiglenes hátországi hadikórházat, és ahová Marika járt, amíg az iskola még iskolaként működött, mennyiségtan-órán azt kellett kiszámítania, hány éves lesz 1985-ben.

Ötven. 50 lesz.

Egész mondattal felelünk a tanító úr kérdéseire!

Marika 1985-ben 50 éves lesz.

És 1995-ben?

Marika 1995-ben 60 éves lesz.

És 2005-ben?

Marika 2005-ben 70 éves lesz.

Igen ám, de ez csak mennyiségtan, ez csak egy alapművelet: egy négyjegyű számból kivonunk egy másikat. Hiába hisszük el az évszámokról, hogy jövőbeliek és gyönyörűek, mégsem tárják fel a jövőt, mely a maga feltáratlanságában nem lehet más, csakis gyönyörű.

Marika egy olyan múlt felől érkezik, melytől függ ugyan egész jelene, kertesztől, báránystul, csak hogy ez mégsem az ő múltja, melynek alapján megismerhetné önmagát, bár önmagunkat megismerni kétségkívül gyönyörű. Ezt a múltat Marika éppúgy nem teheti a sajátjává, ahogyan el sem utasíthatja, függetlenül attól, hogy múltunkat elsajátítani vagy elutasítani gyönyörű. És Marikát olyan jövő felé vezeti a jelen, mely nem az ő saját jövője. Nem olyan jövő, amelyért vállalhatná a felelősséget, pedig a felelősség gyönyörű, és felelősséget vállalni gyönyörű.

Nem olyan jövő, amely előtt megnyílhatna, vagy amelytől elzárkozhatna.

Az például nem derül ki a számokból, a majdani életkor kiszámításából, hogy Marikának 70 éves korában, amikor majd a gyermekkori bárányról mesél nekem, hány unokája lesz. Hogy miféle műtétek nyomai fognak látszani a testén. Hogy milyen szomorúságokban és örömekben volt része az évtizedek során. Hogy mivel tölti az idejét reggeltől estig, milyen tárgyakat vesz a kezébe, és miféle intézmények ajtájának nyomja le a kilincset, már amennyiben lesznek ajtók, és lesz rajtuk kilincs.

Ahhoz pedig végképp semmi közük a gyermekkorban eredményül kapott kétjegyű számoknak, hogy Marika csakugyan meg fogja-e érni a 70., a 60. vagy akár az 50. életévet.

Mert hiszen elfeledkezhetünk-e róla, hogy baleset vagy betegség miatt akár fiatalon is meghalhat?

Mert hiszen akkor mi lesz, ha kezébe akad egyike azoknak a robbanóanyaggal töltött kaucsukbabáknak, mellyel az ellenség, az ártatlan gyermekek elleni hadviselés jegyében, teleszórta az egész országot?

Mert hiszen megóvhatják-e Marikát a mennyiségtani számítások attól, hogy ezekben a háborús időkben egy pisztolygolyó, egy vaktában vagy célzottan leadott lövés végezzen vele?

Marika nem tudná megmondani, mi keresnivalója volt Kisbélának a fáskamrában, ahonnét éppen előjön.

Bizonyára tűzifát hasogatott. Vagy ha mégsem (hiszen az előbb, amikor Kisbéla odabent volt, nem hallatszottak fejszezsapások), akkor bizonyára Cirmikét és a kiscicákat simogatta. Vagy ha mégsem (hiszen Kisbéla olyan komor és keserű arcot vág, amilyennek nem mutatkozik az ember cicasimogatás után), akkor bizonyára a biciklijét szerelte.

Igen, ez az. Kisbela nagyon szeret biciklizni, és nagyon szereti a biciklijét. Egész álló nap, reggeltől estig a biciklijével foglalkozik. Most is ott van a kezében egy furcsa szerszám, valamilyen különleges formájú csavarkulcs.

De akkor mitől ilyen sötét az arca? Kire haragszik?

Kisbela, mi baj? Jézuska, mi baj? Édesapa, mi baj?

Ezt szeretné kérdezni Marika, de nem jön ki hang a torkán. Kisbela mégis válaszol, mint aki meghallotta a kimondatlan kérdést. Az Apokalipszis négy lovasának nevét suttogja válasz gyanánt.

Lódörghy! Lőrinszky! Lőlovits! Löwinger!

Ha az ember egy kicsit odafigyel, már látja is a négy lovast, amint körbevégtatnak az égbolton. Van náluk pisztoly és puska és géppisztoly és géppuska, és lángszóró is van, mellyel azokban az orosz falvakban, ahol partizánok rejtőzködnek, belövöldöznek a házak ablakán, és beparfümözött zsebkendőjük is van, melyet az orrukra szorítanak, mert az elevenen szénné égett emberi testek szaga gyönyörű.

Lódörghy úgy tartja a kezében a pisztolyt, mint Búvár Kund azt az ellenséges fúrót, mellyel az éj leple alatt kilyukasztotta a Pozsony környékén ólálkodó ellenséges hajókat.

Lőrinszky úgy tartja a kezében a puskát, mint Dugovics Titusz az ellenséges zászlót, mielőtt Nándorfehérvár bástyafaláról magával rántotta volna az ellenséges mélybe a zászlóhoz tartozó ellenséges emberi testet.

Lőlovits úgy tartja a kezében a géppisztolyt, mint Kinizsi Pál azt a három ellenséges hullát, akikkel járta az ellenséges örömtáncot a kenyérmezei ellenséges győzelem után.

Löwinger úgy tartja a kezében a géppuskát, mint Toldi Miklós azt az ellenséges gerendát, mellyel az ellenséges Lackfi nádornak mutatta az ellenséges utat az ellenséges Budára.

Lehetséges persze, hogy az a tárgy, melyet Kisbela a jobb kezében szorongat, nem is csavarkulcs, hanem valami különleges borotva, mellyel a férfiak az orrlukaikból meg a fülükből borotválják a szőrt. A férfiak ugyanis nyírják a szőrüket. Kinyírják.

Hallod-e, te Frommer Liliput: mi lenne, ha most ráírányítanálak Juliskára?

Előveszi (már elővette). Kibiztosítja (már kibiztosította).

Hallja-e maga, Juliska: mi lenne, ha most agyonlőnének magát mi ketten, Frommer Liliput meg én?

Juliska bizonyára mondana erre valamit, például: „hagyjon engem békén a fiatalúr”, vagy: „annyi dolgom van, hogy meghalni sincs időm”, de nem juttatjuk szóhoz. Nem tesszük lehetővé, hogy ebben a történetben szabadon kifejtse véleményét, ami kétségkívül megvan neki. Így tehát megvetően lebiggyeszi a száját, vállat von, és hátat fordít. Kisbela most jön rá, hogy Juliska tisztában vele:

nincs töltény, üres a tár. Frommer Liliputtal nem lehet Juliskát megfenyegetni, legalábbis egyelőre nem. Juliska elmehet.

Idehallgass, te Marika: imádkozzál, mert mindjárt agyonlövünk mi ketten, Frommer Liliput meg én!

Marika jó hangosan el is kezdene imádkozni, de mivel neki sem tesszük lehetővé, hogy megszólaljon ebben a történetben, engedelmesen összekulcsolja a kezét, és hangtalanul mozgatja színtelenné sápadt ajkait. Most már látja, hogy amit Kisbéla a kezében tart, az nem csavarkulcs, nem is dugóhúzó, hanem egy játékszer. Egy játék pisztoly.

Amikor Kisbéla játék pisztolyt lóbál a kezében, olyankor mindig háborúsat játszik, és olyankor mindig Marika az ellenség, pedig Marika nem szeret ellenségnek lenni. Marika volt már hadifogoly, volt elfogott kém, volt munkaszolgálatos, volt parancsmegtagadó, volt katonaszökevény, és volt már helybeli polgári lakosságból szedett tús is, olyan, akiből minden tizediket kivégeznek.

Ennél csak az a rosszabb, amikor Kisbéla békét akar kötni, mert a békeszerződés aláírása előtt Marikának békemoslékot kell innia. A békemoslék tartalmaz homokot, kerti komposztot, esővizet (nyáron szúnyoglárvákkal), apróra morzsolt száraz falevelet, sőt néha egy kis tyúkszar is kerül bele. A békemoslék gyönyörű, csak egy kicsit megfájdul tőle az embernek a hasa. Viszont a hasfájás gyönyörű.

Marika megadóan túri Kisbéla szeszélyeit. Tapasztalatból tudja, hogy minél kevesebbet makacskodik, annál hamarabb megunja Kisbéla a háborúsat, amit játszik. És egyébként a valóságban is háború van, és a felnőttek már azt is unják, pedig legalább addig a kis ideig várhatnak türelemmel, amíg miénk lesz a végső győzelem.

Kisbéla csakugyan unja már a háborúsat, amit játszik a játékszerével. Közli, hogy ő nem Kisbéla, hanem vitéz felsőbányai Sárpataky Szilveszter vezérkari százados, majd pedig azt mondja, hogy „hátraarc”, és hogy „lépés indulj”. Marika elmehet.

Figyelem, figyelem: Barika, kezeket fel!

Barika mondaná, ha tudná, hogy nincs keze, és ezért azt nem is tudja magába emelni, csakhogy ebben a történetben ő sem szólalhat meg. Önfelédten legelészik, rázogattja a fejét, szól a nyakában a csengő. Nem törődik a figyelmeztetéssel, pedig az komoly, és ami komoly, az gyönyörű.

Neve?! Előző neve?! Anyja neve?! Születési helye?! Születési ideje?! Állampolgársága?! Nemzetisége?! Vallása?! Párttagsága?! Szakképzettsége?! Foglalkozása?! Utolsó kívánsága?!

Barika mindezeket a kérdéseket válasz nélkül hagyja. Megátalkodottan hallgat. Ám az ad hoc jelleggel szerveződött egyszemélyes rögtönítélő bíróság a szükséges adatok ismerete nélkül is meghozza szak- és jogszerű ítéletét.

Aki azt hiszi, hogy a háborús jogszolgáltatás áldozatai ártatlan bárányok, az téved.

Biztosra vehető, hogy ártatlanok is vannak az áldozatok között, de inkább dölgjön meg tíz ártatlan, semhogy egyetlenegy valódi ellenséges gonosztevő is kivonja magát a háborús jogszolgáltatás hatálya alól!

Mit kezdjen az ártatlansággal a háborús jogszolgáltatás?

Az ártatlan szemetet leúsztatjuk a Dunán!

A kecses, finom kis jószág diszkréten pukkan egyet, és a kecses, finom kis jószág diszkréten lerogy a sarjadó fűbe. A kecses, finom kis csengő diszkréten elhallgat, és gyönyörű.

Durr!

Ezek szerint egy töltény mégiscsak volt a tárbán. Megmondta a leventefoglalkozáson a leventeoktató úr, hogy: töltetlen lőfegyver nincs. Úgy fordítsuk önmagunk vagy mások (élőlények, tárgyak, fogalmak stb.) felé a kezünkben tartott pisztolyt, puskát, géppisztolyt, géppuskát, hogy közben fel kell tételeznünk: legalább egy töltény kilövésre kész. A leventefoglalkozás gyönyörű, és a leventeoktató úr gyönyörű.

Marika, csinálj valamit! Lelőttem a bárányt!

Juliska, csináljon valamit! Lelőttem a bárányt!

Édesapám, csináljon valamit! Lelőttem a bárányt!

Megyei főállatorvos bácsi, tessék csinálni valamit! Lelőttem a bárányt!

Jézuska, csinálj valamit! Lelőttem a bárányt!

Biztos, hogy meghalt? Egészen biztos? Nem lehetne valahogyan feltámasztani?

A kis kerek lyukból szivárgó folyadék piros, és a bárány szőre fehér, és a tava-szi sarjadó fű zöld. Ez a magyar föld.

Ez a film egy nagyon színes film. Olyan, amelyet Amerikában és Angliában gyártanak, noha mindkét nagyhatalom vesztesre áll a háborúban. Csakhogy a mi filmünk nemzetiszínű film.

És ide akár ki is írhatnám azt a szót, hogy: „Vége”. Mert hiszen vége van a báránynak is, meg a nagyon színes filmnek is.

Befejezésül megnyitom, akár egy kiállítást, a közeli jövőnek azt a néhány zárványát, melyek nélkülözhetetlenek ahhoz, hogy teljessé váljék a bárány megölésével együtt járó áldozat, és lezáruljon az a mondatfüzér, melyet jobb híján jelen történetnek nevezünk. Ami egy-egy pillanatra megnyílik, az nem a szerző és nem az olvasó jövője, mégis mi vagyunk azok – mi ketten –, akik elfogadhatjuk vagy elutasíthatjuk a némaságra kárhoztatott szereplők helyett is.

Egy mondatfüzért jobb híján történetnek nevezni gyönyörű, és lezárni gyönyörű. A jelen történet gyönyörű.

A méltóságos úr hamarosan hazaérkezik majd, és halálra fog rémülni, amikor meg fogja hallani a hírt. Igen ám, de amilyen gyönyörű lesz a rémület, éppolyan gyönyörűen követi majd a teljes megkönnyebbülés, amikor a méltóságos úr megbizonyosodik majd róla, hogy valamit félreértett: mert hiszen a gyönyörű név, melyet a gyönyörű kis dögtetem viselt, mielőtt kialudt volna benne a gyönyörű

kis élet, B betűvel kezdődik, nem pedig M betűvel. Szegény Barika, nem pedig szegény Marika. Az M betű gyönyörű, és a B betű gyönyörű.

„Vagy úgy!” – mondaná a méltóságos úr, ha szóhoz jutna a jelen történetben. – „Inkább mégis a bárány? Mindössze a bárány?”

Az nem baj! Azért nem kár! Az csak egy állat!

Vigasztalódjunk.

Marika vigasztalhatatlan. Sírni fog, mint a záporosó. Gyönyörűen fogja siratni Barikát. Gyönyörűen el fog feledkezni róla.

Következni fog a tanulság, mely, mi tagadás, közhelyszerű lesz, de hiszen a közhelyek gyönyörűek.

Kisbela örökre, pontosabban élete hátralevő részének minden pillanatára meg fogja tanulni, hogy: az állatoknak előbb-utóbb mind egy szálíg áldozatul kell esniük, és hogy: az embereknek is előbb-utóbb mind egy szálíg áldozatul kell esniük, és hogy: a pisztoly nem játékszer, viszont olyankor, amikor kötelesség meghozni az áldozatot, igazi jó barát. És az áldozat gyönyörű, és a kötelesség is gyönyörű. Kisbela életének hátralevő része olyan rövid lesz, hogy annak minden egyes pillanata gyönyörű. Kisbela a jelen történetben leírt események után két esztendővel életét fogja veszíteni, amiért szóra nyitja száját alkalmatlan helyen, alkalmatlan időben, alkalmatlan emberi nyelven, és az alkalmatlanság gyönyörű.

Kisbela egy ízben németül fog megszólalni, mert azt hiszi, hogy a német nyelv világnyelv, melyet leigázóink is megértenek; a felszabadító győztes hadsereg jelenlevő katonái viszont azt hiszik, hogy a tizenharc esztendőnek látszó fiatal férfi civil ruhába öltözött német katona, és agyonlövik.

De nem is így lesz, hanem úgy, hogy: Kisbela egy ízben oroszul fog megszólalni, mert azt hiszi, hogy az elmúlt két évben túrhetően megtanulta a nyelvet egy német és magyar felderítők számára kiadott orosz nyelvkönyvből; a felszabadító győztes hadsereg jelenlevő katonái viszont azt hiszik, hogy a fiatal férfi, aki látszólag egy évtizeddel a Nagy Októberi Szocialista Forradalom után született, valóban ellenforradalmár, orosz fehéremigráns, aki a bolsevizmus elől külföldre menekült, és agyonlövik.

De nem is így lesz, hanem úgy, hogy: Kisbela sem németül, sem oroszul nem fog megszólalni, mert azt hiszi, hogy bármelyik idegen nyelv használata félreérthető és életveszélyes; így viszont nem tudja tisztázni magát a felhozott vádak alól, melyek szerint ő civil ruhába öltözött német katona, illetve orosz fehéremigráns, tehát a jelenlevő szovjet katonák agyonlövik.

A méltóságos úr, miután jóváhagyólag tudomásul veszi, hogy az áldozatul esett lény neve B-vel kezdődik, nem pedig M-mel, olyan értelmű utasítást fog adni, hogy a tévedésből agyonlőtt bárányt nyúzzák meg, és a testüregből távolítsák el a zsigereket.

A méltóságos úr a tévedésnek áldozatul esett bárány gereznáját el fogja vitetni a helybeli szúcshöz, aki gyönyörű kucsmát fog készíteni belőle, és aki rövid idő,

talán egy vagy két év múlva már semmiféle kucsmát nem fog készíteni, se báránybőrből, se semmiből.

A méltóságos úrnak, miután a báránybőr sorsát elrendezi, megfordul a fejében, hogy: kár ezért az elsőrendű húsért, melyből igen ízletes pecsenyét lehetne készíteni. Viszont az is megfordul a fejében, hogy: olyasvalakinek, aki a háztartásunkban élt, és aki saját külön nevet viselt, és aki ezáltal családunk tagja volt, nem falhatjuk fel a húsát, sem nyersen, sem pedig főzés vagy sütés után. Így tehát a méltóságos úr a tévedésből hozott áldozat megnyúzott és kizsigerelt testét át fogja vitetni az állami elemi népiskolában kialakított ideiglenes hátszági hadikórházba, azzal az utasítással, hogy: az áldozat húsát készítsék el a sebesültek számára, hadd jusson Jézuska feltámadásának ünnepén az ő fogukra is egy jó falat.

Az utasítást végrehajtják, a jó falat elkészül.

Igaz ugyan, hogy egy ilyen kis állat, hiába hozott mégoly nagy áldozatot mégannyira halálos tévedésből, ennyi sok életben maradó sebesültnek a fél fogára sem elég, ám a tévedésből hozott halálos áldozat gyönyörű, és az életben maradó sebesültek fél foga gyönyörű.

LUCIEN HERVÉ: LAKÁS PÁRIZS (1984)

MARKÓ BÉLA

A festő mennybemenetele

Csontváry: Magányos cédrus,
1907, olaj, vászon, 194×248 cm, Pécs

*Talán vergődik lent, ezernyi szállal
odakötözve, ámde ott felül
mit sem tud erről, csak suhog s repül,
csőrrel, karommal, tollal és virággal*

*díszítve, mind fennebb s fennebb kering,
míg ágai a messzeségbe vesznek,
mert nyilván része lesz majd a keresztnek,
kit megfeszítenek, és részeink*

*nekünk is már a könnyű rebbenések
s a szétnyílt ujjak közt a szellős rések,
és végül minden terved értelmet nyer,*

*hogyan elfelejtsd, mi eddig visszatartott,
s akár a lombot, felröpítsd az arcod,
és ne törődj a véráztatta testtel.*

Nincsen kapcsolat

Andrea Mantegna: Ecce Homo,
1500 körül, tempera, vászon,
54×42cm,
Musée Jacquemart-André, Párizs

*Jól látszik, hogy már nincsen kapcsolat,
bár itt-ott testedben még elmerülnek
a száraz ujjak, most lassan lesüllyed
a szemgolyó, s mindegy, mit tartogat*

*még a jövő, mert minden kőkemény lesz,
nem bontható, és el sem rontható,
esetleg ide-oda hordható,
mind fennebb s fennebb, közelebb a fényhez,*

*pedig bentről világít, és a részek,
a fej, a kéz, a láb: már mind egészek,
vagyis külön-külön is azt jelentik,*

*mint eddig egyberakva, és hogy nincsen
se illeszték, se átkötés, s hogy Isten
sincsen sehol, nem téveszthet meg senkit.*

Téli rajz

*Mint egy puzzle két véletlen darabja,
amelyek végre egybeillenek,
nyilvánvaló, hogy kezdheti veled
s velem, ha lesz, ki ezt egyszer kirakja,*

*amíg körös-körül csupán a rajza
látszik még annak, mit az istenek
kellene hogy majd felépítsenek,
de most még csak mi ketten élünk rajta,*

*és várjuk egyre, hogy talán kitöltik
ott kint a kertet és mind-mind a többit,
s egymásba kulcsolódva ébredünk,*

*hogy hátha valaki lelket lehelne
bár egy rigóba, s az csak énekelne:
kihangosítaná az életünk.*

Csak holmi

*Előbb-utóbb majd úgyis elveszik,
fogdossák, nézik, végül rendbe rakják,
elrendezik minden egyes darabját,
s ez lesz nehéz, mert mindegy lesz nekik,*

*illetve másképpen lesz kellemetlen,
hogy itt-ott megérintik testedet,
s nem fordulhatsz el, vagy nem rejtheted
egy hajlatát sem el, és meg se rezzen,*

*ha közzemlére jut, vajon miért
is kellett minden centiméterét
s grammját olyan hevesen birtokolni,*

*hogy néhány zegzugot s anyajegyet
kívüled senki sem ismerhetett,
s most tárgy csupán, vagy annyi sem: csak holmi!*

Erőt vesz rajtam is

*Erőt vesz lassan rajtam is a pánik,
ha látom, ahogy duzzad a cseresznye,
és felfeszítve egy kemény keresztre
a puha lomb már itt-ott vérben ázik,*

*míg körben mégis egyre boldogabban
világít minden, mert beteljesülhet,
s talán a tücskök is úgy hegedülnek,
hogyan hátha millió egyforma hangban*

*lesz végre egy, amely értelmet adhat
ennek a szinte végtelen darabnak,
vagyis lezárja azt valamiképpen,*

*de nincs ilyen, előbb-utóbb beérik
a ciripelés is, persze, aztán végig-
ömlik rajtunk, és nem vagyunk még készen.*

KARÁCSONYI ZSOLT

A tél rítusai

*Azután vagyok. Nézem ezt a
befejezetlen, tájszerű képet.
Az apró
és üde
részleteket.*

*Írok valamit a hátoldalára,
de nem lesz belőle
üzenet.*

*Mert ez olyan hely,
ahol
befelé íródnak a szavak.*

*A vihar szeme lecsukódik,
a szirének is alszanak.*

*Azután vagyok – és, ami
a kezdet kezdetét illeti:*

azon a helyen nincs is pillanat.

*Egy elképzelt, tavaszi tájra fekszem.
Így várom be a havazásokat.*

Az Argó a moszkvai kikötőben

*Keresztelkedett a város,
határoztak a hősök:
nem várnak tovább.*

*Az éppen aktuális világvége
vizein
elindulnak északnak,
hogy régi társukat,
a halottnak vélt Orpheuszt,
aki Mickiewicz
szonetteket szavalt
pétervári kocsmákban,
és emiatt egy
moszkvai
elmeógyógyintézetbe zárták –
felkeresik, kiszabadítják,
szakadt mellényzsebét
Eurüdiké-pasztillákkal tömik meg,
aztán, a jól végzett munka örömeivel,
visszafordulnak és végleg
megpihennek
az örök mezőkön.*

*De nem jutottak el Moszkváig,
és a Tisza nevű folyó
hajdani nyomvonalán eveztek,
hínáros vizek felett,
háborgó tengeren.*

*Kinjukban Jorgosz Szeferisz
róluk szóló költeményét szavalták,
tudták, hogy rabszolgák csupán,
akik majd evezők keresztjén aszalódnak
a perzselő napon.*

És így is történt.

*A hányódó hajóra
néhány hét múltán akadt
rá a költő.*

*A holttesteket a Kígyók szigetén
helyezte örök nyugalomra,
és egészen Moszkváig
vontatta az Argót;
kocsmát nyitott mellette,
turisztikai célból.*

*A világvége után érkező
érzelgős turisták szerint
teljesen egykedvűen
bámulta,*

*amíg
őt is
szoborra*

Civitas dei

*Egészen pontosan nem emlékszem,
pedig most éppen ez
lenne a tét,
hogy miért láttam meg,
és miért hagytam el
a város közepét,*

ahol

lassú iramban
haladtak a személygépkocsik,
amikor észrevettem:

mindent
valami sárgás fény borít.

Emiatt lassítottam,
és fűtyörészem közben,
értelmetlenül
és dallamtalanul,

mint olyan ember,
aki a fényérzékelésen
már túl van
és
valami újat tanul

a korábban még teljesen
értelmetlen jelekből:

hogy elég egy mozdulat és
ki is rakják helyből.

Ha elkezdett az eső cseperészni,
mintha már mindegy volna,
meg is állt.

Álltam a város
főterén
és
nem tudom
miért is
távoztam el
onnan.

Az úszások

KARÁCSONYI ZSOLTOT KOVÁCS FLÓRA KÉRDEZGETI E-MAILBEN

Date: Wed, 12 Jan 2011 09:14:38

From: Flora_Kovacs<flora_k@...hu> **To:** Zsolt_Karacsonyi<kzsolt@...ro>

Subject: Interjú

Ebben az évben három köteted jelent meg: A tér játéka (Komp-press–Korunk), az Ússz, Faust, ússz! (Pallas–Akadémia) és az Igazi nyár (Erdélyi Híradó–Ráció Kiadó–Irodalmi Jelen Könyvek). A tér játéka anyaga a disszertációd apróbb változtatásokkal. E kötetben Páskándi Géza és Marin Sorescu drámáit vizsgálód kiemelten a tér és az idő viszonylatában. Honnan indultál és hogyan jutottál el e két szerzőig?

Date: Mon, 17 Jan 2011 17:52:38

From: Zsolt_Karacsonyi<kzsolt@...ro> **To:** Flora_Kovacs<flora_k@...hu>

Subject: Re: Interjú

Messziről indultam, mert nagyon „széles sávban” gondolkodtam a kezdet kezdetén – a hetvenes évek román és magyar drámairodalmának egészét kívántam összehasonlítani. Végül e két szerző mellett döntöttem, hiszen munkásságuk számos részletében mutatják fel azt, ami a drámairodalom egészében is meghatározó folyamatokat eredményezett.

A kötetben írod, hogy mind Páskándinál, mind Sorescunál fontos az egyén és a tömeg viszonya, illetve az egyén és a hatalom viszonya. Ez a viszony mennyiben foglalkoztat és mennyiben határozza meg gondolkodásmódod?

Nem lehet kikerülni az ilyen jellegű kérdéseket. 1989-ben és 1990 első hónapjaiban azt hittem, hogy minden értelemben szabad vagyok, később kiderült, nem egészen így van. Korábban szerettem tömegben (is) lenni, no de most már kamaszkorom kedvenc együtteseinek a koncertjeire is nehezen ugranék be. A hatalom, ami néha a tömeg formáját ölti, uralkodni akar az egyén fölött. Az egyén pedig ellenszegül, ugyebár.

A drámák, kiemelten a Sorescu-drámák esetében hangsúlyozod, hogy a hagyományon, akár a mitológián elkövetett módosítások fontosak. Alapjában véve Te is szereted a hagyománymódosítást szépirói szövegeidben, elég, ha az Ússz, Faust, ússz! kötetre gondolunk. Hogyan írnád le a hagyományhoz való viszonyodat?

Módosítás? Nem, nem hiszem, hogy módosíthatnám a hagyományt. De át lehet írni bizonyos dolgokat, saját stílusban szólani ismert témákról, azt lehet, jó is, kell is. Tisztítja az alapokat. A hagyományt elsősorban könyvekben, szövegekben látom. A tanítás mostanság a leírt szöveg szintjén működik elsősorban, pedig a hagyományhoz nem elég a könyvet tartó kéz és a lapokra szegeződő tekintet. Beszélni is kell.

Úgy gondolom, hogy a Páskándi- és a Sorescu-életmű erősítette a költészetekben az identitás szétaprózásának, szétaprózódásának megjelenítését. Mit gondolsz, hogy meny-

nyiben formálta a szépírói munkádat a Páskándi- és a Sorescu-életműben való elmélyülés?

Legalább annyira, mint bármi más, amit huzamosabb ideig művelek. Voltak hetek, hónapok, amikor „hajnalban velük ébredtem, éjszaka mellettük aludtam el”, más szóval intenzíven ott járkáltak le-fel, valahol az elme ösvényein. Megtanultam, több évre szóló munkáknak is sajátos ritmust adni, kihatott ez mindenre.

A tér kérdéskör hangsúlyozott volt már előző köteteidben is. Itt egy összeérést látok vagy összekapcsolást a szépírói és a tudományos munkád között. Ha a tér-problémát nézzük, akkor észrevehető, hogy a víz, folyók, tenger iránti érdeklődésed markáns maradt. A folyékony halmazállapot utáni érdeklődésed az ilyen anyagokhoz párosítható részleges szabadság miatt vonz?

Az úszás mindig is kedvelt szórakozási forma volt a számomra. Az igazi, a sűrűbb realitás, ahol jóval nagyobb erőfeszítésre van szükség ahhoz, hogy előre haladj. Másfajta tér. Ami bent van, az van kint is, mégis, ezeket a tereket különféleképpen szoktuk érzékelni. A tér megkönnyíti a fantázia által létrejött lények, versek, regények időbeni mozgását, elősegíti, hogy, ha csak részlegesen is, de szabadok legyenek. A képzeletben hiszek, a fantázia folyóiban.

A két újabb szépírói kötetedben kevésbé direktak a nem az előírányzott, fősodorban lévő utalások. Mintha több lenne a sejtetés, mint az előző kötetben, A nagy Kilometrikben. Jól érzékelem ezt?

Előírányzott, fősodor... ismerem a két fogalmat, de képtelen vagyok viszonyulni e szavakhoz. Az irodalom, szerencsére, éppen elég nagy. Néha elfeledett, félig már kiszáradt holtágakban is érdemes halászni, hiszen árvízkor a folyók, mint tudjuk: megkeresik régi medrüket. A nagy Kilometrikben megengedtem magamnak néhány durvább kiszólást, kellőképpen kitomboltam magamat egy időre, most más ritmusok vannak. Mindig is a körülírást tekintettem a vers egyik alapvető feladatának.

Rendkívüli módon súlyosodtak a verseid. Érzékeled ezt, esetleg az okát is?

Nem érzem a súlyosodást, nem tartom rendkívülinek, hogy valaki úgymond komorabb vagy komolyabb hangot üt meg. Nem muszáj folyton hétköznapi, megmosolyogtató vagy egyenesen röhögtető dolgokról írni. Igyekszem az egyensúlyt megtartani, az Igazi nyár című kötetben az Ámor háborúi-ciklus könnyed ugye, míg az Esti metró-ciklus jóval sötétebb, komorabb. A két legutóbbi verseskötet anyaga „fejben” már régóta készült. Az Ámor háborúi kétszer ilyen hosszú volt, és gyakorlatilag „készzen állt” 2005 őszén, az Esti metró is 2008-ban írtam, az utolsó verset leszámítva. Másfajta lendület határozta meg létrejöttüket.

Szeretsz szerepeket játszani s azokat újra és újra átírni?

Nem. Amit írok, és általában verseket írok, azok minden esetben rólam szólnak. Még ha egyesek próbálnak is mindenféle elméleteket kitalálni, a vers, ha igazán az, nem lehet szerep, nem lehet maszk. Még konkrétabban: Lázár René Sándor nem egy szerep, amikor Lukianosz megírja az Ikaromenipposzt, pontosan azt mutatja meg, hogy miként érzi magát a világban, miként látja az őt körülvevő valóságot. A híres 'Bovaryné én vagyok' mégis csak egy prózáíró szájából hangzott el. Amikor lírai objektivitásról és szerepversekről be-

szélünk, hajlamosak vagyunk elhomályosítani a líra eredendően személyes hangvételét. Úgy mondjuk ki a „szerepvers” szót, mintha a szerep lenne a lényeg, pedig itt a rejtőzés általi mélyebb, személyesebb megmutatkozás a fontos. No de divatok voltak mindig is...

Mennyire fontos számodra a humor?

A humor a szentség szférájához tartozik. Csak az tud igazán humoros lenni, akiben még ott van valami tisztaság. Nézzük csak meg, hogy a különböző szent emberek szavaiban milyen gyakran bujkál ott a humor. Mesebeli nagyapók bajusza alatt is könnyedén felfedezhető. A humor ellazít és felszabadít. Az iróniával ellentétben, amely erősebb fénnnyel világítja meg a tárgyakat, de mozdulatlanná is merevíti azokat, mint egy reflektor az éjszakában.

Ritkán sikerül egy ennyire jó és termékeny találkozás, mint a szöveged és Egri István illusztrációi között az Ússz, Faust, ússz! című kötetben. Hogyan zajlott az együttes munka?

Nem ez volt az első alkalom, István készítette a *Helikon* oldalain megjelenő *A nagy Kilometrik* fejlécét, láblécét, kezdetben még a köztes grafikai anyagot is ő finomította. A Kolozsvári Literátor Klub plakátjai, egyes könyvbemutatóim plakátjai is az ő munkáját dicsérik, de ez volt a legintenzívebb együttműködés. Egy-egy kávé mellett diskuráltunk, telefonon, vagy fél órára beugrottam a műtermébe, ahol a szöveg már tele volt aláhúzásokkal, hogy ezt miért írtad, ebből lehet grafika, ebből nem. Több mint egy tucat kiválasztott versbéli előkép közül négyet fordított át István grafikai nyelvre. Egyébként a borítót is ő tervezte. Jó mulatság, közös munka volt.

Lévén, hogy a Helikon folyóirat főszerkesztő-helyettese vagy, fel kell tennem kíváncsiságból is a kérdést, hogy milyen szövegek vannak a tarsolyotokban? Milyen terveitek vannak?

A szerkesztő néha azt mondja magának, na ez egészen jó lapszám lett, aztán jobbat és még jobbat akar, ami nem mindig sikerül. Ez gyakorta éppen az általam említett tarsolyban található szövegektől függ.

A jövőbeni terveink érdekes módon megegyeznek azzal, ami egyszer már volt. A *Helikon* a kilencvenes évek legelején úgy döntött, hogy csak szépirodalmi szövegeket kíván közzélni, ám az elmúlt két-három évben rendszeressé vált az interjú és a filmkritika a lapban, az irodalmi kritika rovat is megerősödött, januártól a színház-rovat is újraindult. Zenéről hosszú évek óta Terényi Ede értekezik, már csak a képzőművészeti rovat újraindulása maradt hátra. A világhálós megjelenési forma folyamatos újítása egyre több lap számára válik fontossá, a honlapunk átalakítására is sort kerítünk idén.

A Helikon és az egyetemen tanítás mellett rendszeresen jelennek meg fordításaid is, legutóbb egy Emil Cioran-kötet, a Könnyek és szentek. Tervezel most újabb fordításkötet megjelentetni, illetve milyen saját köteteket tervezel?

Új verseskötetet tervezek, tervezgetek, mi mást is tehetnék, amikor nem műfordítással töltöm az időmet. A király napjai fordítása után azt mondtam Filip Floriannak, hogy szünetet tartok. Nem hitte el és neki lett igaza. A Cioran-kötet után is ugyanezt mondtam, de már javában fordítom Matei Vişniec egyik regényét. Nincsenek konkrét terveim.

GRENDEL LAJOS

Négy hét az élet – 19.

Keveset alhatott, de mélyen, mert álmoképek nélkül, mégis úgy huppant vissza délelőtt az ébrenlétbe, mintha egy kemény marok szorításából szabadult volna. A bor lehet az oka, gondolta, sok bort ittam. Holott a hosszúra nyúlt éjszakai gyónás után az lett volna természetes, hogy megkönnyebbülést érez. Talán mert elmaradt a feloldozás, azért nem? Arra a kocsmai Szókratész nem volt illetékes. Viszont lám, betartotta a szavát, szedte a cókómókját, és úgy elfüstölt, mintha sosem járt volna itt. Sanyinak már másodszor támadt az az érzése, hogy a valóságban Hugó talán nem is létezik, hanem csak valami fantomlány, akit az ő nyugtalan lelkiismerete materializált, noha másfelől persze tisztán hallotta a hol szemtelenül ironikus, hol alamuszian alázatos hangját, mint egy inkább kellemetlen, mint szívélyes emlék érces visszhangját. És rögtön felidéződött benne Hugó minden gesztusa és fintora, cammogó mozgása és sűrű homlokráncolása. Nem, Hugó nem volt kétdimenziós fantomlány. Ugyanolyan valóságos emberi lény volt, mint akárki más, aki rövid időre belépett az életébe, aztán hamarosan örökre eltűnt, nem hagyva hátra semmi nyomot sem benne, sem maga után. S hogy Hugó néhány órával előbb a lakásban tartózkodott még, mi sem tanúsította meggyőzőbben, mint a bemélyedés a fotel huzatján, amelyet valóságos testének súlya hagyott vissza, s amely nem simult még ki egészen. Az emlékeket azonban nem lehetett kisimítani vagy kivasalni. Apjára gondolt, akit a jó sors emlékezetvesztéssel áldott meg, s aki úgy hagyta itt a világot, hogy talán észre sem vette. Klementina pedig a még az apjánál is szentebb együgyűségében nem tudott hibázni. Arra gondolt, ő volt az egyetlen a családjukban, aki nemcsak tiszta tudattal távozott, hanem tiszta lélekkel is. Nem félt a haláltól. Nem volt *mitől* félnie.

De mit szóljon ő? Neki nem volt olyan szerencséje, mint az apjának vagy Klementinának, akik nem csak a „nagy” dolgoknak tudtak örülni, és néha olyan lefegyverző bölcsesség áradt belőlük, hogy az embert szinte megszegényítették vele. Hogy néha becsapták magukat? Hát a tisztánlátás józansága nem lehet éppúgy ártalmas? Nem lehet a kishitőség is lelki környezetszennyezés? És mit szóljon Kati? Igaz, ő szólt. De akkor már dolgozott benne a halálos kór. „Nem lett volna szabad olyan hamar feladnom” – mondta. Vajon mire gondolt? Mit nem lett volna szabad feladnia? A színészi pályát? Vagy valami másra gondolt? Akkor nem volt bátorsága megkérdezni tőle. Most meg már késő. „Gyenge voltam. Nem tudtalak otthagyni, amikor még lett volna értelme. Most megfizetek ezért.” Ma-

gát vádolta, de őt okolta. Miért is? Ő pedig úgy tett, mintha meg sem hallotta volna. Róla panasz és szemrehányás rendre lepergett. Hiszen ami elmúlt, amit a megfelelő pillanatban elmulasztott vagy elszalasztott, azt nem lehetett semmilyen trükkkel, szemfényvesztéssel vagy az angyalok kórusának muzsikájával viszsza-
szabűvölni. És mit szóljon Krisztina? Mit szóljon Dani?

Kiment a konyhába, hogy összeüssön magának valamit reggelire, bár nem kínoztta az éhség, inkább csak a rend kedvéért. Hogy miért? Hát igen, ő világeletében „rendes” ember volt. Rendes és kötelességtudó, mindig időben kifizette a villanyszámlát, a megbiztosítást, az adóbevallását sem halasztotta az utolsó napokra, piszkos cipőben vagy hanyag öltözkében nem mutatkozott emberek között. Mindenkiel választékosan beszélt, megadta a tiszteletet még a Hugó-féle csavargóknak is. Takarékoskodott, de nem volt fösvény, Kati halála után is ügyelt rá, hogy példás rend legyen a lakásában, tulajdonképpen mintaállampolgárnak tekinthette magát, akit ugyan az Isten nem ruházott fel rendkívüli képességekkel, de nem is vert meg olyan jellembeli vagy szellemi fogyatékosságokkal, amik miatt szegyenkeznie kellene. Azzal áltatta magát, hogy az átlagon felüli tehetség bizonyos értelemben amúgy is deviancia. De legalábbis szabálysértés. A devianciára pedig nem lehet mentség a tehetségre való öntelt hivatkozás. És mégis... Ha a közepszerűség az Istennek leginkább tetsző emberi létállapot, akkor az „isteni szikrával” mért mindig a nem közepszerűeket, a deviánsokat, a kalandorokat, a nyugtalan és forróvérű lázadókat, horribile dictu, az istentagadókat ajándékozza meg? Mért nem az alázatos és kötelességtudó közepszerűkben leli inkább örömet? A bor, gondolta, még mindig a bor beszél belőle.

A papírlapot a kredencen nem mindjárt vette észre, de megörült neki, amikor a kezébe vette, hogy lám, Hugó mégsem távozott búcsúszó nélkül. De amikor elolvasta Hugó üzenetét, megfordult vele a világ.

Kedves Uram! Csak azért nem szólítom kedves barátomnak, mert nem vagyok benne biztos, hogy ezt a megszólítást nem tartaná-e esetleg sértésnek. Pedig én nagyon örültem a társaságának. Talán azért is, mert ritkán keveredem jó társaságba, s őszintén bevallom, erre nincs is nagy igényem. Jó társaságként beérem magammal.

Önt olyan embernek ismertem meg, aki egész életében inkább adni szeretett, mint kapni. Ezért bizonyára nem lepődik meg, ha a pénztárcáját üresen találja. A bankkártyáját meghagytam, mert nem vagyok elvetemült tolvaj. Találtam a konyhában egy régi mákdarálót, azt magammal vittem, hogy kiengeszteljem a nővéremet. Ő nagyon szereti és gyűjti is az ilyen becses régi dolgokat. Elvittem a barackkompótokat is, mert torkos vagyok. Ne haragudjon, hogy kellemetlen helyzetbe hoztam a háziak előtt, ez nem állt szándékomban. Majd megmagyarázza nekik valahogy. Tapasztalhattam, hogy Ön mindent meg tud magyarázni.

Szerencsés utat kívánok

Az Ön Hugója

Hát ennek a nagy bizalmaskodásnak is megfizette az árát! „Azt nem mondanám, Hugó, hogy jókedvre derített” – mondta volna Hugónak, ha az legalább az árnyékát itt hagyta volna. Nem annyira az ellopott pénze, sokkal inkább az ellopott mákdaráló és a kompótok ejtették pánikba. Aztán, első ijedtsége csillapultával úgy gondolta, mégsem olyan nagy ügy ez. Végződhetett volna a dolog rosszabbul is, és a rászédettsége miatt érzett szégyenében mindenféle rettenetes dolog jutott az eszébe az élet farkastörvényeiről, a jóságos és igazságos Jánosikról meg a szintén jóságos és igazságos Rózsa Sándorról, meg arról, hogy az élet amúgy is... Amúgy is micsoda? „Nem is gondolja, Hugó, mennyire közel vagyunk egymáshoz ebben a percben!”

A nem messzi bankautomatából kivett egy kisebb összeget, s abból fejedelmien megebédelt a Kulacsban, ahol ekkor már a törzsvendégnek kijáró tisztelettel fogadták. Odafelé még az éjszaka fáradságát cipelte koldusbatyuként meg valami ennél is súlyosabb terhet, valami megnevezhetetlen, ólmos súlyt, ami minduntalan lehúzta a valóság sarába, valahányszor megpróbált szép emlékeket előbányászni a múltból. Mindez a Kulacsban elmúlt, mintha mindezt a terhet leadta volna a ruhatárban. S nem attól, hogy teletömte a bendőjét. Már jóval korábban, szinte rögtön azután, hogy elfoglalta helyét annál az asztalnál, amelyet egy ideje neki tartottak fenn, s ha tájékozatlan vendég vagy idegen vetődött az étterembe és az ő asztalát szemelte ki, azt a pincér egy másik asztalhoz terelte. Hiába, a Kulacsban adtak a jó modorra és a stílusra. Pozsonyban alig működött már olyan kocsmá vagy kávéház, ahol a lelki hajléktalanok otthon érezhették magukat. Amikor beült a Kulacsba, legalább tíz évvel fiatalabbnak érezte magát. Véték bízni az öregekben, gondolta ezért, mert sokszor éppolyan megbízhatatlanok, mint a kamaszok, és a bölcsesség csak megtévesztő álca rajtuk. Tapintatosan, de időben ki kell venni a kormányrudat a kezükből, amikor már csak a vak nem látja, hogy az égi dolgokkal végképp megszakadt a kapcsolatuk. Még hogy ő mindent meg tud magyarázni! Mekkora tévedés! Hugónak ez a komisz megjegyzése rosszabbul esett neki, mint az, hogy ellopta a mákdarálót. Elvégre az ő élete is, mint mindenkié, sok-sok megfeythetetlen jelből állt. Az idő múlásával pedig ezekből nem-hogy kevesebb maradt volna, inkább gyarapodott a számuk. Érdeklődésére, hogy hol vehetne befőttesüvegeket, a főúr, aki erősen kopaszodott s a hűségesebb hajszálait lófarokba fogta, megtanácskozta a dolgot a konyhában, s két holtbiztos tippel is szolgált. Ám az egyik boltban leltároztak, a másikban többféle portéka is volt, csak éppen *olyan* nem. Rossz érzésekkel és nehéz szívvel nézett a délután elébe.

Az éjszakai eső nyomait felszárította már a szél és a napsütés kicsit fáradt melege. Sanyi kiült a tér napos oldalán az egyik padra, abban a merőben megalapozatlan reményben, hogy előbb-vagy utóbb felbukkan valamelyik irányból Hugó, visszaszolgáltatja a mákdarálót, mert csak meg akarta tréfálni őt. De sem ő, sem a szakadt „tanítványai” nem mutatkoztak ezen a napon, mintha egyszerre mind-

nyáján kirándulni mentek volna. Sanyi azt sem tudta, hogy kedd van-e vagy szerda, azt viszont nagyon jól tudta, hogy néhány óra múlva el kell számolnia Jucinak és Bélának bizonyos javak hiányával a gondjára bízott házban, s hiába hogy ezek összértéke elhanyagolható volt, a lopás tényén ez semmit sem változtatott. Kézenfekvő megoldásnak az tűnt, hogy elmond nekik mindent úgy, ahogy az valójában történt. De hát éppen a valóság tűnt hihetetlennek és valószínűtlennek. Mivel magyarázná meg, hogy beengedett egy csavargót a házukba, akinek még a valódi nevét sem ismeri rendesen, akinek van egy állítólag jószágos és mindenféle ócska régi kacatokat gyűjtögető nővére, akit azonban ő soha nem látott, de aki állítólag itt lakik a városban. Továbbá, ha ez a csavargó valóban az ő házukban éjszakázott és valóban tolvaj, miért nem értékesebb dolgokat lopott? És így tovább... Be kellett látnia, hogy faramuci helyzetbe került. Minél többet mondana el nekik Hugóról, annál valószínűtlenebbnek tűnne, hogy ez a bizarr figura valóban létezik, s nem csupán az ő fantáziájának a szülötte. Viszont annál valószínűbbnek tűnne az, hogy ő az igazi tolvaj, aki ilyen átlátszó mesével akarja megvetetni őket.

Eddig úgy tartotta, hogy az élet fejtelenségén töprengeni, s mégis valami rendszert keresni a fejtelenségben, az ifjúság kiváltsága. Neki az lett volna a dolga, hogy a saját életének fejtelenségében teremtsen rendet. „Tudja, Hugó, én nem szabadon akartam élni, hanem okosan. Aztán ez lett belőle!”

Amikor a délután derekán megjöttek Béláék, s az udvar meg a ház megtelt zsvajjal, azt akár a személyének szóló üzenetnek is tekinthette. Annak, hogy valaminek lejárt az ideje, s elképzelhetetlen, hogy további haladékbán reménykedjen. De hogy minek a határideje, az nem volt világos. A tartalmát nem tudta megnevezni, az megrekedt az ösztönös megérzés homályában. Hogy megszabaduljon ettől a kellemetlen érzéstől, felajánlotta Bélának, hogy segít nekik kipakolni, de Juci kedves hangon bezavarta a házba, „te csak ne fáraszd magad, Sanyi bácsi, mi tartozunk köszönettel neked, te csak ülj le, aztán majd mindent elmesélünk neked”. Hát lehetett az ilyen nyájas és mézesmázos hanggal ellenkezni? Legföljebb a szívélyesség cukrát lehetett sokallni benne. Juci is, Béla is, a gyerek is frissek voltak, az utazás fáradalmainak semmi nyoma nem látszott rajtuk. De nem volt ebben ördögösség. Nem sokkal később elárulták, hogy a tervezettnél korábban indultak el a tengertől, tegnapelőtt már Pesten voltak. Patrik miatt ejtették útba Pestet, mert a gyerek el akart menni a Vidámparkba és az állatkertbe, és kötötte az ebet a karóhoz, „hiába, gyerek még, addig jó, amíg gyerek, a gondok majd aztán jönnek, de hát ezt neked, Sanyi bácsi, úgysem kell mondani”. Persze a szállodák és a panziók mindenütt tömve, hiszen nyár van, és Pest mégsem egy bolhafészek a nagy magyar rónán, de szerencsájuk volt. „Szerencsére szerencsénk volt” – vihogott Juci, és be nem állt a szája. Nehéz lehet hosszú távon kibírni vele, gondolta. Végül mégis találtak egy panziót, ahol két éjszakára meghúzhatták magukat, jó messzire a belvárostól, kint a francban, Kispesten, a kocsit

otthagyták, metróval és villamossal közlekedtek. Az a panzió nem volt valami nagy szám, még fürdőszoba sem volt benne, csak egy vacak zuhanyozófülke, az ára meg borsos. „Azt nem mondom, hogy nekünk a pénz nem számít, de ha arra gondolok, hogy hányan vannak, akik még ezt sem engedhetnék meg maguknak, akkor ne panaszkodjak” – mondta Juci, aki nagyon értette a módját annak, miképpen lehet panaszkodva dicsekedni, az önteltséget szerénységnek feltüntetni vagy a fából vaskarikát csinálni. Fiatalabb korában Katinak is hasonló volt a természet, de aztán nála ez valami csoda folytán elmúlt, talán annak köszönhetően, hogy rájött, neki nincs mire fölvágni.

Szépek voltak mind a hárman. Egy szép család. A tenger melléki naptól tejcsokoládé színűre barnulva, attól a meggyőződéstől fűtve, hogy őket semmi baj nem érheti, hogy a szerencse, ami korán hozzájuk szegődött, sosem hagyja el őket. Legalábbis ez volt a látszat. Nem, nem irigvelte tőlük sem a szakmai sikereiket, sem a boldogságot. A szakmai sikerhez a szerencse önmagában nem lenne elégséges, ahhoz annyi-amennyi tehetség és tudás is kell, a boldogság pedig... hát az jól megvan tudás és tehetség nélkül is. Amikor egyszer, nagyon régen, megkérdezte Klementinától, hogy boldog-e, ő azt felelte, hogy igen, egy kicsit, de a boldogsággal vigyázni kell, mert az egy kicsit olyan, mint a színvakság. A színvakságba még nem halt bele senki sem. Csak éppen... Csak éppen mi? Azt már Klementina elfelejtette megmondani neki. Sanyi csöndben szemlélte, ahogy Juci és Béla kicsomagolják a bőröndöket, az utazótáskákat és a hátizsákokat. Ehhez mindjárt a megérkezésük után hozzáfogtak, még csak ki sem fűjták magukat előtte. Patrik ezalatt a másik szobában a számítógépet gyötörte, de így legalább csöndben volt. A ruhaneműk fele ment a mosásba, a másik fele azonban tisztára mosva és kivasalva tette meg a hosszú utat a mesés Horvátországból, mert a szállodában mindenféle szolgáltatás is volt, úgy ám, még *ilyen* is, éppen csak a kerítés nem volt kolbászból. Sanyi házőrző szolgálatát egy üveg jófajta dalmáciai vörösborral jutalmazták. Ez pedig alkalmas pillanatnak látszott, hogy minden további halogatást félretéve, beszélgetésüket a legkényesebb témára terelje.

„Tudjátok, utólagos engedelmetekkel, én már megjutalmaztam magamat.”

Úgy gondolta, elég csak elkezdeni, elég egy jó „vezérmondatt”, aztán az húzza magával a többi is. Például, az emlékek... Klementina. Meg hogy négy hétig egymagában ebben a házban, amely valamikor, fiatalabb korában a második otthona volt... Hogy miképpen záporoztak rá az emlékek... Ó, igen, erre nem volt felkészülve. Nostalgia? Bizonyára nostalgia is, de több annál. Amikor az ember búcsúzik az élettől, abban a furcsa, fájdalmas, összetett érzésben, abban a gyötrelmes melodrámban a nostalgia legföljebb csak kísérőzene lehet. Amikor az első napok valamelyikén, már nem is emlékszik rá, mit is keresett a kredencben, szóval, amikor ráakadt a mákdarálóra, egyszeriben úgy meglelevenedett előtte egy régi nap emléke, mintha valami varázsos időutazásban lett volna része. Ó, hiszen ez Klementina mákdarálója! Milyen csodálatos, milyen megható, hogy Kle-

mentina, szegény, már régóta nincs közöttünk, de lám, a mákdarálóján nem fogott az idő. Az olyan tárgyakat, mint ez a mákdaráló is, azért érdemes megőrizni, hogy emlékeztessenek a gazdájukra, amikor az nem él már. Mert az ember tulajdonképpen kétszer hal meg. Először, amikor megszűnik dobogni a szíve, másodszor, és akkor már végleg, amikor a vele kapcsolatos utolsó emlék is kihuny.

Úgy gondolta, szépen beszélt. Még egy pap sem beszélhetett volna nála szebben. Úgy beszélt, mintha megkésztet gyászbeszédet mondana Klementina sírjánál, ami a mákdarálónak köszönhetően, szinte már költészetté nemesedett. Juci és Béla némán hallgatták. Béla kicsit meghatódva, s kezdetben talán Juci is. De ő később, egy pillanatban, már úgy nézett rá, mintha azt akarná kérdezni, hogy „jól vagy, Sanyi bácsi”? Hát, nem volt valami jól, az szent igaz! Mint a kéménybe szorult tolvaj.

„Az a mákdaráló nem a Klementina mákdarálója – helyesbítette Juci, s türelmesen mosolygott. Nem, haragnak vagy rosszallásnak árnyéka sem érződött a hangján. – Azt a mákdarálót Bélától kaptam. Egyszer, régen, karácsonyra.”

Hogy valóban ez lehet az igazság, azt Béla fejbőlintással erősítette meg. Mit lehetett tenni?

„Nagyon sajnálom.”

„Tévedni emberi dolog”- vigasztalta meg Béla.

„Pedig Klementina mákdarálója éppen ilyen volt.”

Juci azonban elállta előtte a kiskaput.

„Tévedsz, Sanyi bácsi. Klementina mákdarálójának a nyele hosszabb volt. Hogy ne mondjam, ormótlan.”

„Hm, hm. Hát igen – dűnnyögött közbe Béla. – Az emlékezet furfangos jószág. Sokszor kifog rajtunk.”

Jószág?! Atyaisten! Bélát legszívesebben elhallgattatta volna egy altatólővedékkal.

„Nagyon röstellem.”

„Semmi probléma – mondta nagylelkűen Juci. – Majd visszajuttatod.”

„Persze. Rögtön, amint hazaértem.”

Béla kedvesen megpaskolta a vállát.

„Cserébe veszünk neked egy mákdarálót. Vadonatújat.”

Tehát hülyének nézték. Szenilis vénembernek, aki valamilyen rejtélyes okból mákdarálókat gyűjt.

„Nekem nem kell semmilyen mákdaráló. Ezt is csak Klementina emléke miatt...”

Klementina nevének említésére Juci kötelességének érezte, hogy elrédjen a múltba.

„Szegény Klementina! Istenem, hogy múlik az idő! Sokszor gondolunk rá mi is. A vége felé nem volt vele könnyű... De igazad van, Sanyi bácsi, nem lehet őt

nem megőriznünk az emlékeink között. Volt valami rendkívüli benne. Neki nem ebbe a világba kellett volna születnie. De hát erről ő igazán nem tehetett.”

Tévedés, drágám, nagy tévedés! Klementina nem ebbe a világba született bele, azért is tudhatott valamit, amit ti sosem fogtok tudni. Valamit, amit már én sem tudtam, mert én már egy késznek látszó világba születtem bele, s Klementina már csak a visszfénye volt egy olyan letűnt világnak, amelyben a kimondott szónak volt még fedezete, ha már talán nem is aranyból. Tudott valamit, amit ti hírből sem ismertek. Jó, lehet, hogy az a világ sem volt külön a mainál, de sokkal többen voltak benne különbek, mint ti a lapos materializmusotokkal, a szószátyárságokkal, a simulékonyságokkal, a gépies ceremóniáitokkal, az egész rettenetes és elviselhetetlen középszerűségekkel. Lehet, hogy Klementina álmovilágban élt, de ha így van is, az egyetlen „bűne” az volt, hogy másokkal ellentétben, akik felnőtté cseperedve biztos kézzel tudták meghúzni a határvonalat az álmok és a valóság között, ő nappal is álmovilágban élt. Ő egy másik világot fogadott el kész világnak, s ugyan ki, és milyen alapon állíthatná azt, hogy rosszul tette?

Ezeket vagy valami ezekhez hasonló szentenciákat lett volna kedve Juci és Béla szeme közé vágni. De inkább csöndben maradt. Aki ellopta a rábízott mákdarálót, holott nem is lopta el, tehát még hazudik is, az nemcsak beszari alak, hanem kötni való bolond is. Az ilyen kötni való bolond pedig ne akarjon a magasban szárnyalni, mintha sas madár lenne, az a magasröptű szentenciák megfogalmazását bízza a nála illetékesebbekre, az örüljön, hogy pillanatnyilag időt nyert, és vegye a kalapját, mielőtt még a lába kelt barackkompótok is kompromittálnák.

Pedig nagyon marasztalták volna, s nem megjátszott szívélyességgel. Marasztalták volna vacsorára, marasztalták volna még egy éjszakára, és ez így lett volna rendjén. Elbeszélgetni velük egy keveset, aztán az éjfél közeledtével ágyba bújni, s reggel szívélyes búcsút venni tőlük, megígérni, hogy alkalomadtán újra meglátogatja őket, hiszen amúgy is adósa a mákdarálójukkal, nem is kellene ürügyet keresni. De miről beszélgethetne velük? Régi, halott dolgokról? Ennek már a gondolatától is rosszul lett. Arról, hogy az életnek meg kell adni az árát? De mit tudhatnak ők erről? Mit tudhatnak az *igazi* otthontalanságról? Azt mondta hát: „Négy héttel ezelőtt reggel indultam el otthonról, úgy illik, hogy este érkezzem meg. Így lesz a dolog kerek.” Buta, erőtlen érv volt, még egy eszesebb kisgyereket sem lehetett volna meggyőzni vele. Nyomósabb érvet kellett csatasorba állítani. Valami meggyőzőbb hazugságot. „Nos, hát, Dani tegnap hazajött Londonból. Persze csak látogatóba és néhány napra.” Ez hatott. „Ó” – szaladt ki Juci száján egy vékony hangocska. „És rendben vannak a dolgai?” – kérdezte Béla. „Azt hiszem, igen.” „Közzöttetek is?” „Most már igen.” Sanyi apja azt mondta egyszer, akkor élünk, amikor együtt vagyunk másokkal. De amikor egymagunkban va-

gyunk, akkor sem vagyunk teljesen egyedül. Istennel vagyunk kettesben, s ez módfelett ijesztő lehet annak, aki sosem vágyott elérni a teljességet.

Amikor fél órával később, maga mögött hagyva a vasútállomáson túlra terpeszkedő város utolsó házait, néhány árva tanyát és velük az utolsó itt töltött órák émelygető emlékeit, s rákanyarodott a csenevész fákkal szegélyezett két-sávós országútra, megkönnyebbült, mintha egy bonyolult, erejét és tehetségét próbára tevő sakktárgyat oldott volna meg. A dolgok újra visszahelyeződtek a maguk hétköznapi, ok-okozati láncába, a képzelgésből, emlékekből, álmokból a tiszta valóságba. Szemébe sütött a nyugati láthatár felé aláereszkedő nap, de nem zavarta a látásban. A forgalmat többször is kamionok lassították, az országutak örökkön úton levő, nagy testű vándorai. Máskor talán kielőzte volna őket, most inkább átvette a lassúbb tempójukat. Ráért. Fél szemmel a tájat nézte, amelynek képe a múltó évtizedek és évszázadok során úgy rendeződött minduntalan át, hogy mindig ugyanaz maradt. Ugyanaz a kicsit unalmas, lapos, alföldi táj, amelyet barbár idegenek időről időre földúlnak és fölégetnek, s amely alázatosan befogadta az ide vetődő vagy ide telepített sokféle népet, az ő őseit is, és az őseinek az őseit is. Erre gondolt, de pátosz és nosztalgia nélkül. Attól félt, hogy ha szabadjára engedi az érzéseit, eltéved bennük. Ha tetszik, ha nem, az át nem élt, csak a könyvekből megtanult múlt mindig is csak absztrakció marad, mentőöv azoknak, akik nem találták meg a helyüket a jelenben. Akik elveszettek hiszik magukat, mint egy kicsit talán ő is. Pedig ő sosem kergette a halhatatlanság déli-bábját. A halhatatlanság csak Klementina számára volt evidencia.

Amikor Nagyszombat határában ráfordult a pozsonyi sztrádára, beesteledett már, s jobb keze felől a Kis-Kárpátok sötéten emelkedő hegyvonulata olybá tűnt, mint egy lassan vonuló karaván. Valószínűtlen volt, mint egy ábránd, s valóságos, mint egy tegnap történt esemény emléke. Az ellenkező oldalon, toronymagasságban, egy reflektor fénye villant föl és hunyt ki szabályosan ismétlődő időközökben. Abban az irányban az este már koromfekete éjszakába kocsonyásodott, így lehetetlen volt megállapítani, hogy a villogó fényforrás messze van-e vagy közel, ahogy a rendeltetése is titok maradt, valaminek a megfeythetetlen morzejele. Üzenet, amit csak néhány beavatott személy ismerhet. Így mosódott megint össze valóság és képzelgés, hűvös ráció és misztikus sejtélem, a horizont mögé bukó Nap és az égbolton trónoló, egyre fényesebb arcú Hold. Amit ezután tett, azt mintha nem is a saját akaratából tette volna. Mintha nem is a saját akaratából fordult volna be az első útba eső pihenőhely parkolójába, hanem mindez elrendelészerűen történt volna, valamilyen, a beleegyezése nélkül kidolgozott terv szerint. A lába előbb a toalettbe, aztán a kávézóba vitte. A kávézóban takarékosan bántak az árammal, fény és árnyék egyenlő arányban osztozott benne, mint egy intim bárban, de a berendezés nem volt se elegáns, se előkelő. A helyiség otthonosságot próbált imitálni, de azt meglehetősen rosszkedvűen tette, s ő egy szempillantásnyi időre elbizonytalanodott, vajon tényleg érdemes-e maradni.

Tétovázását látva a bárpult mögött cigarettázó platinaszőke lány rámosolygott, s ez a mosoly meggyőzte. Föliült a bárszékre, és fél deci Becherovkát rendelt. Valaki ezt nagyon helytelenítette benne, de ő hamar elnémította az illetőt. Neki ne parancsoljon többé senki, még jó szándékkal sem. Ő majd vállalja, ha kell, a felelősséget a kellemetlen következményekért, és egyébként sem először cselekszik az életben helytelenül. Csak most vette észre, hogy a pincérlány csinos pofiját a bal orcáján, közvetlenül a füle mellett, picike sebhely csúfítja. Alig hosszabb és alig láthatóbb, mint egy tavalyi karmolás. De ahhoz nem volt elég kurázsi benne, hogy megkérdezze, kinek a kezétől származik a heg. Ahhoz előbb föl kellett hajtania még egy féldecit. Rég volt, hogy így rabul ejtette a dolgok egyszerűsége és megismételhetetlensége, mint ebben a pillanatban. De ez a pillanat nyomban el is múlt. Egy mogorva képű kamionsofőr (?) jött a pulthoz fizetni, s újabb mosolyával a lány már őt kínálta meg, mintegy hatályon kívül helyezve az előbbit, a neki szólót. Az ő ideje lejárt.

A hátralevő, alig ötven kilométeres útszakasz zavartalan kocsizást ígért, azt a rutinos kéz- és lábmunkát, amihez alig kell odafigyelés, viszont megengedhető közben egy parányi szórakozottság is. Az idő hullámmozgása kisimul ilyenkor, süllyedése és emelkedése alig érzékelhető, a gondolatok röghöz kötöttsége meglazul, röppályájuk iránya pedig kiszámíthatatlanná válik. Azt nem mondhatná, hogy kedvelte ezt a súlytalanságra emlékeztető állapotot. Szerette tudni, hogy mit miért tesz, s nem szerette, ha ebben üzemzavar áll be. Nem, az biztos, hogy már sosem változik meg, s nem is kívánta visszaforgatni az idő kerekét. Alkalmazkodása térhez és időhöz belső parancsra történt, abba külső kényszer nem szólt bele. Ennek a belső parancsnak a hangja olyan messziről érkezett, hogy alig hallotta már. Krisztinához és Danihoz pedig már nem ért el. Élt egyszer ezen a tájon, sok nemzedéket fűzve időrendbe, egy magyar középosztály, amely nincs többé, s pusztulásával az a hang is elnémult, amely a belső parancsot egykor kibocsátotta. Ez a hang is, mint annyi más tiszta és hamis hang, beleveszett a jelentéktelenség határtalan óceánjába. Nem tehetett mást, föl kellett mentenie Krisztinát is, Danit is az igazságtalan vádak alól.

Nemsokára, mintegy varázsütésre, kitárult előtte Pozsony sok ezer fénypontból összerakott esti panorámája, mintha a csillagos ég tükröződött volna vissza valamely tó vízfelületén. A látvány lenyűgözte, mintha egy fantasztikus regény világába csöppent volna. A nehézkedés törvényét legyőzve egy virtuális valóságba, ahol nemcsak öröm és bánat, hanem minden ellentét kiegyenlítődik, abba a világba, amelyről a szegény, bolond, jóságos Klementina beszélt egyszer olyan átéléssel, hogy az őt is meghatotta. Csak egy tükörfalat kellett áttörnie, hogy átjusson a túlsó oldalra, a negatív számok valóságába. Már nem is az utat nézte, tekintete a sebességmérő lassan emelkedő mutatójára tapadt. Néhány hosszúnak tűnő pillanat után elégedetten állapíthatta meg, hogy kocsija végre a maga elé tűzött cél eléréséhez megfelelő sebességgel száguld.

SZATHMÁRI ISTVÁN

Halas leszek, vagy valami egészen más

Már majdnem itt a tavasz, uram, és arról álmodom, hogy kertész leszek vagy bolti eladó, esetleg nagybani piacon húzom a kocsit, pakolom az árut, mert kell a változatosság, a másmilyen, nagyon, vagy inkább halasnak állnék be, igen, és fognám, ragadnám az ezüstös, csillogó, villogó testeket, kólintanám fejbe a folyam nagy, büszke csillagát, hogy utána zsákba, cekkerbe, szatyorba kerüljenek, és legyen belőlük fenséges lakoma, fehér damasztterítős asztalokon felejtethetetlen pára és illat az arannyal csíkozott porcelántányér fölött. Mert rossz idők járnak felém, uram, kiebrudaltak engem mindenféle emberek, és így nehéz nekem, ajaj, és hát az asszony is teszi a magáét, már alig áll velem szóba, és az ágyat is szétválasztotta, -szabdalta, bizony, az övét, a felet, az ablakhoz húzta és spanyolfallal vette körül, szép ez a fal, uram, virágok, pálmafák honolnak rajta, meg törékeny gésák tekintenek a végtelenbe, nézegettem is őket múltkor, egészen odamentem, hogy vajon mit látnak, láthatnak, igen, tán még azt is, hogy forgolódom az ágyban, hol itt, hol ott dugom ki a paplan alól a lábam, és vajon látják-e az ideges rángatózást az arcomon, vagy ágyékom hevésségét olykor, ha arra gondolok, másképp is éltem én nagyon. Mert ez igaz, uram, tudtam én, mi a boldogság egykoron, tudtam, mitől döglük a légy, előre köszöntek nekem a főutcán, fontos emberek keresték a kegyem, orvosok, művészek iratkoztak fel a várólistára, hogy utána türelmesen várákozzanak, arra, hogy röviden szót váltsak velük, mert kedveltek engem, meg féltek is kicsit, és ha tehettem, ha volt rá idő és alkalom, szívélyesen meghallgattam őket, mert mindegyik akart valamit persze, de semmiségek voltak, egy pár szó valakinek valami helyen, és utána futottak el boldogan, és én csak mosolyogtam elégedetten, megvolt a napi jószág penzum, és dőltem hátra a fotelben, és ha szivaroztam volna, biztosan rágyújtok, igen. Az asszony duruzsolt, ringatta csípőjét, és néha már-már kéjesen felnevetett, és tudtam, csak a függönyt kell behúzni kicsit, és akkor jöhet az édes délután, vagy este, és már előre éreztem a bőre mézes illatát, hosszú, fekete hajának apró szikráit az ujjaimon és lágy szemérmét, amint egymásé leszünk a felújított kanapén. Hát igen, ezek voltak az idők, amikor eszembe se jutott, másképp is lehet, uram, másmilyenül. Hosszú utazásokra indultunk, folyókat, tengereket láttunk, hatalmas hajók kajütjében ültünk törökülésben és hagytuk, történjék velünk a jó. És ez sokáig így is ment, igen. Felhők nem voltak az égen, vagy ha voltak, nem vettük észre. És az asszony csak ringatózott szépen, akár a hajó, és már a függönyt se húztuk be,

uram, mert olyan biztosak voltunk benne, egészen miénk a világ, és ha kiöleltük magunkat, fölényesen néztünk körül, mint a gazda, aki a birtokát veszi szemügyre, és csak úgy int, int a tulajdon felé.

Emlékszem, egyszer egy jó nevű orvos keresett meg engem, ott állt a gimnázium folyosóján a tanári előtt, szinte megszeppenten tekingetett ide-oda az iskolai hangzavarban, a kollégák már messziről üdvözölték, és örültek, hogy ezt mások is látják, hogy a professzor úr biccent feléjük, jelez, és akkor én is odafordultam kissé hűvösen, a lányát tanítottam éppen, akinek reneszánsz drámába illő neve volt, ő bukdácsolgatott nálam, sejtettem, erre a találkozásra előbb-utóbb sor kerül, és már élveztem kicsit, és nyújtottam a kezem, és éreztem, az övé egészen nyirkos, ott beszélgettünk a folyosón a korlát mellett, közben a diákok le-föl rohagáltak mellettünk, bólogattam, hogy értem, megértem a helyzetet, hisz az egyetem fontos, persze, de hát még előtte az érettségi, igen, és kajánul röhögni kezdtem ott belül, és a doktor mintha megsejtett volna valamit, és ez még csak fokozta a jót, majd meglátjuk, mondtam, és elköszöntem tőle, a sokak által félve tisztelt professzor úrtól, és hát persze, átment a lány, nem is akármilyen jeggyel, hisz tudja, uram, az ember néha jószívú is lehet.

De hol van ez már, hol, én Istenem. Kiebrudaltak mindenféle emberek, akik sem az illemet, sem a modort, sem a történelmet nem ismerik, mert mindez nekem van, uram, mondjon bárki bármit, figyelni, látni és olvasni lehet, de azok nem néznek, nem olvasnak, és mint látja, az asszony is hátat fordított nekem, így is, meg úgy is, és hogy mit csinál a mintás spanyolfal mögött, ha nem alszik, valóban talány, néha halk zajokat, zörejeket hallok odaátrol, és akkor fantáziálhatok, foroghatok az ágyban, lábam ujjaival kereshetem a paplan szélét, hogy kidughassam őket, igen. Volt, hogy felkeltem hirtelen, és a gésás tekintetű, pálmafás falhoz lopóztam visszafojtott lélegzettel, és akkora izgalom kapott el, uram, hogy már-már benyomtam, -ütöttem, -öklöztem a kartont, de mégsem tettem, mert úriember vagyok, és éreztem újból, ahogyan súlyosodik bennem a tudat, hogy mellőzve vagyok. Sőt. De azért ágáltam ellene, próbálkoztam, azonban a tett nem állt szinkrónban az idővel, elkéstem, ez már biztos volt, igen. Mint amikor elmegy a vonat az ember orra előtt, és szinte nem hiszi, de az mégis meggy feltartóztathatatlanul.

És akkor tényleg vonatra ült az asszony. Előtte azonban hosszasan megszemlélte magát, és már nem is a spanyolfal mögött, odaállt pőrén az ablakhoz, ahonnan csak úgy ömlött a fény, nyári reggel volt, uram, kínlódtam az ágyban, hol jobbra, hol balra, hisz érti, és akkor ott terem, és fürkészi önmagát a fényözönben, ajha, mondtam halkán, és nem tudtam mire vélni a dolgot, még az is átfutott az agyamon, lehet, hogy értem teszi, igen, megbánt már mindent, vagy rájött, nekem van igazam, de nem erről volt szó, uram, nem, saját magáért tett mindent, világos lett gyorsan, hisz olyan megvetően pillantott rám, és éreztem, benne volt az is, egy ilyen testet pazaroltam rád, és kiegyenesedett teljesen, és a mel-

leit tapogatta szépen, majd a hónaljához nyúlt, mindig is szerettem a testnek eme részét, órákig elnéztem, bámultam, ha lehetett, és akkor lassan lecsúszott a kéz a piros szemérem felé.

El kellett, hogy nézzek, el, egy másik irányba, és higgye el nekem, könnyek gyűltek a szemembe, a szenvedés, a tehetetlenség tépett, nedves virágai. Igen.

Tényleg zöldséges leszek, vagy halas, nincs, nincs beszéd, nincs mit tenni, uram, ellöktek engem furcsa emberek, és az asszony is ilyen lett, igen, mintha bosszút állna, csak tudnám, hogy miért, mikor kényeztettem, a tenyeremen hordtam, óvtam, kíméltem, és mégis, mégis. És már járok is a Csarnokba szorgalmasan, főleg a halasok pultjait nézem, pontosabban a megtermett, nyüzsgő férfiakat, ahogy gumicsizmában, -köpenyben merítővel a kezükben halásznak, vadásznak a nagy, zsúfolt akváriumokban a hatalmas, ficáncoló, riadt példányokra, hogy később az átázott falapon, vagy akár síkos márványon is, felboncolják őket, már-már kéjesen. És már én is érzem a bizsergést, az ide-oda futó örömet az ujjaimon, mely lassan kiárad az egész testemre, és értetlenkedem, miért nem csináltam mindezt évekkkel ezelőtt, mire vártam. És ott cseng a fülemben a halasok nevetése, amikor kiállnak rövid időre az üzlet elé, és irigykedem nagyon, mert én már nem tudok így nevetni, uram, mert keserű az ínyem, a szám. Valami megpattant bennem, mert fönna a galérián, borivás közben, az első pohár után is még arra gondolok, vajon mit tesznek még, tehetnek velem. A kocsmáros már ismer, nem is kell szólnom, hozza az italt, vöröset iszom, régen az édeset szerettem, most a száraz csúszik, de később már tompulok, és már nem olyan éles minden, mások, másmilyenek a dolgok kontúrjai, másképp süt be a nap a hatalmas ablakon a fejem fölött, és ha rám néz egy-két kíváncsi ember, el-elhiszem, ez nem is velem történik meg, uram, másba döfték a tört, és én csak egy szemlélő vagyok, elegáns, laza kívülálló, aki csak úgy távolról, kissé lekezelve követi az eseményeket. De ez csak rövid tartamra, időre van így, mert belém hasít, vág, mindig, mint valami villám, hogy ez csak színház, hatalmas, és a való az egészen más. És akkor kókadok, kókadok, hiába a többi pohár, vissza már nem térhetek.

És az asszony azért írogat néha, lepkéket rajzol a képeslapjaira, illetve így írja alá azt a pár sort, amelyben semmiségekről fecseg, hogy kék a tenger, meg a felhők hogy úsznak ott fenn, de néha lejönnek, mintha keresnének valamit, és akkor béljük lehet vájni az ujjakat, szépen. Én nem válaszolok rájuk, mert hát mit is írhatnék, uram, azt, hogy állok a halas előtt, vagy a parkok virágait nézem, vagy azt, hogy a spanyolfal már az én ágyamat takarja, mert félek, félek, valaki meglát, átlát engemet. És akkor már teljes az esés. A zuhanás. És hát így múlnak a hetek, hónapok. Rugdálnak, ebrudálnak semmilyen emberek, és én csak álmodom, tervezem, kertész leszek, vagy piaci eladó, vagy inkább halas, mint már mondtam, a hatalmas Csarnokban, de a boráros is bejöhet, igen, közben meg kiszáradnak a virágok, elfogynak a halak, vége lesz a bornak, és akkor, akkor tényleg mi lesz.

TARNAI LÁSZLÓ

A tűz duruzsolása

90 éves lenne Mocsár Gábor

Rendje-módja szerint
délután a szokott órában megint
benyitottam a szegedi Dugonics téren levő
Szőlőfürt nevű pincekocsmába
ahol Mocsár Gábor intett
hogymint mindig üljek mellé
Asztalunkra pakoltattam
ami nem hiányozhatott
aztán koccintás közben
a tegnap délután ugyanitt
a fapadosban hallottakon
vagyis az ezerkilencszázhatvanas évek
közepén végén a Tiszatáj szerkesztősége
fotellejeinek szellemes mókázásain mosolyogtam
Újabb koccintás után arra kértem
hogymint nézzünk körül az alföldi táj
valamelyik községében
Képzeletben csetlettünk-botlottunk
a Mocsár-féle humorral ékesített
röhögtető gondolatainak útján
Varnyufalvára érve bizonyossá vált
hogymint változatlanul jó ízű az őszibarack
amit fél áron kapnak a teljhatalmú elvtársak
ezért maguktól is idetalálnak a gépkocsijaik
s ennyiben hasonlítanak a figyelmes fuvaroslovakhoz
amelyek ösztönösen megállnak
a megszokott kocsmá előtt
A községháza közelében levő csehó csöndes
mert a varnyufalviak a kecskelábú konyhaasztal
mellett üldögélve töltögetik stampedlijükbe

*a fészerben főzött barackpálinkájukat
a párttitkárt pedig fejtágítóra invitálták*

*Rendje-módja szerint
kora este a szokott órában
Mocsár Gáborral becsuktuk magunk mögött
a Szőlőfürt nevű pincekocsmá ajtaját
s ballagtunk együtt hazafelé
Megpihentünk a Boldogasszony
(akkor Április 4.) sugárúton
vagyis a Béke Tanszék pultjánál
Koccintás közben
botjára támaszkodva megjegyezte
hogy hiába tűnik minden messzire
közel van és elérhető ahova el akarunk jutni
akár Varnyufalvára vagy a Bécsi körúton levő
szegényes Mocsár birodalomba
ahol életerőt ad a tűz duruzsolása*

LUCIEN HERVÉ: LE THORONET CISTERTCI APÁTSÁG FRANCIAORSZÁG (1953)

Tanulmány

TÓTH GABRIELLA

Psyché-analízis

A NŐI SZEREPALAKÍTÁS ÉS A NŐI SZUBJEKTUM KIALAKULÁSA A PSYCHÉ-BEN

1. Bevezetés

A feminista irodalomkritika számára Weöres Sándor munkássága, melyre ez idáig az irányzat képviselői nem fordítottak figyelmet, több szempontból is érdekes lehet. Talán nincs is a magyar irodalomban még egy olyan költő, akinek a költészetében olyan sokféle változatban jelennének meg a nőalakok, mint éppen Weöres Sándornál. Ez egyszersmind igen változatos szereplőrád eredményez; (Tamás 1997:168–169) gondoljunk pl. a *Psyché* című versciklusra, *Fairy Spring* című költeményre, vagy a *Próteuszra*. Tarján Tamás jegyzi meg a weöresi szereplőra kapcsán, hogy a szerző „próteuszi alkatú költő.” (Tarján 2008:21) Ugyanakkor érdemes megvizsgálni, hogy miként artikulálódik a női szubjektum a weöresi költészetben. Az életműben ebből a szempontból egyik legizgalmasabb alkotás a *Psyché – egy hajdani költőnő írásai*. A szereplőra Weöresnél olyan formában jelenik meg, amelyet „nem váltásnak” (Molem–Wiltink 1993:534) nevezhetünk. Vizsgálódásaim tárgyát az 1972-ben megjelent *Psyché* ciklusának bizonyos darabjai adják.

A *Psyché*, korát jóval megelőzve, egy posztmodern játékot játszik le irodalmunkban. (Tarján 2008:33–34) A mű ’posztmodernsége’ abból adódik, hogy egyrészt a ’talált kézirat’ problematikáját veti fel, illetve rendkívül gazdag transztextuális szöveghálót hoz létre. A *Psyché* rájátszik a régebbi korok stílusára, egyrészt régies ortográfia, s egyes helyeken kolofon valamint akrosztichon használatával vizuálisan emlékezteti a befogadót a reneszánsz, illetve a barokk kori költészetre. Továbbá régies nyelvhasználata is a stílus hitelességéhez járul hozzá, hiszen, ahogy Tamás Attila megjegyzi, egy művelt, tizenkilencedik század elején élt, szárnyait próbálgató költőnőről el tudjuk képzelni, hogy a régebbi korok stílusában írt. (Tamás 1978:186) Másrészt, Weöres megalkot benne egy fiktív női szerzőt, Lónyai Erzsébet Mária Psychét; belépve ezzel a fiktív női tudatot megíró férfiszerzők sorába.

A *Psyché* c. versregény egy alternatív történelmi kort fest az olvasó elé. Olyan teremtett világba kalauzolja olvasóit, amelyben „azt álmodja meg, hogy milyen lett volna egy eu-

* A posztmodern gondolkodás [...] az irodalmi szöveg értelmét a mű-befogadó relációban feltételezi. [...] A posztmodern jelentésfelfogás nem textuális, mert nem hisz a nyelvi objektum szemantikai autonómiájában. Nem is kontextuális, mert tagadja a totális hatalmú identikus szerzőséget. A posztmodern irodalomelméletek az *intertextualitás* jelentőségét ismerték fel.; „a művek épp úgy, mint használó szubjektumai szövegek hálózatának összefüggéseiben léteznek. A mű és befogadó kapcsolata pedig ezen szöveghálók bonyolult sokelemű rendszereinek az idő folyamatában előrehaladó érintkezéséből áll fel. (Bókay 1997:277–278)

rópai színvonalú magyar irodalom, amely megengedheti magának a fényűzést, hogy csak nyelvében legyen magyar, s ne tematikájában is.” (Kenyeres 1983:339) Ezzel az irodalmi aktussal Weöres voltaképpen a nő írás hazai történetének egy fiktív tizenkilencedik századi kontextust biztosít. Tanulmányomban azt a kérdést járom körül, hogy a *Psyché*-ben megjelenő nőalak hogyan artikulálódik szubjektumként. Feltevésem szerint a weöresi szövegkorpusz azon művészi alkotások közé tartozik, amely a nőt tárgyként való ábrázolása helyett, – a feminista kritikából ismerős alávetett szubjektumként (Bollobás 2007:17–9) – önálló szuverenitással rendelkező „beszélő szubjektumként” (Kristeva 1974:255) jeleníti meg.

2. A női szubjektum a 19. és 20. század eleji magyar irodalomban

A nők irodalmi szerepvállalásának a reformkorban, illetve az azt megelőző és azt követő korszakokban, két fő akadályozó tényezője is volt. A nő írás hazai és határon túli történetével többek között Séllei Nóra a *Lánnyá válik, s írni kezd*, a *Miért félünk a farkastól* valamint *A nő mint szubjektum, a női szubjektum* című tanulmánykötete foglalkozott. A *Lánnyá válik, s írni kezd* cím önmagában is telitalálat. A Weöres Sándor *Galagonya* című versének egyik sorára játszik rá.

„Őszi éjjel izzik - - a galagonya, [...] Zúg a tüske, - - Szél szalad ide-oda, - - Reszket a galagonya - - Magába. - - Hogyha a hold rá - - Fátylat ereszt: - - Lánnyá válik, - - Sírni kezd...” (Weöres 2010)

A vers a történet szintjén egy átváltozást mesél el, melynek során egy izzó galagonya bokorból, mikor a hold reá „fátylat ereszt”, – mintha csak egy mitológiai történet eleve-nedne meg – egy leány lesz, aki „sírni kezd.” Ezzel voltaképpen az említett három kötet problematikájának költői összegzését is megkapjuk. Bollobás Enikő szerint: ahhoz, hogy a nők az irodalmi alkotásokban ne tárgyként – azaz alávetett szubjektumként – hanem ön-álló hanggal bíró, beszélő, cselekvő szubjektumként (alanyként) jelenjenek meg, arra van szükségük, hogy a tárgyas pozíciójukból (Bollobás 2007:53) (más szóval, „a galagonya” mivoltukból, mely élő ugyan, de néma, s nem emberi lény), emberi alakot öltsenek. Így már képesek hangjukat hallatni, elsírni vágyaikat, érzéseiket, fájdalmukat az elnémitottság korszaka után.

A női irodalmat több évszázadon keresztül alacsonyabb rendűnek tartották a férfi irodalomhoz képest. Ennek oka azonban nem az esztétika volt, hanem a társadalmi hierarchiában gyökerezett. A két (biológiai és társadalmi) nem történeti hierarchiáját a görögöktől Freudig Thomas Laqueur tanulmányozta. (Laqueur 2002:37–42) Szinte *Psyché* koráig tartotta magát az a régi, antik hagyományban gyökerező modell, amely a két nemet „metafizikai tökéletességük, hőjük foka szerint rendezte sorba, egy olyan függőleges tengely mentén, amelynek csúcsa a férfi volt.” (Laqueur 2002:25)

Írónők természetesen korábban is éltek s alkottak. Ezek az írónők mintegy a háztartás és napi teendőik mellett forgatták a tollat. Írásaikon pedig, Kovács Sándor Iván szavaival élve, „szinte szagolni lehetett”, hogy mit fogtak a kezükben versírás előtt: szépítőszert-e vagy fakanalat. (Kovács 1982:26)

Magyarországon nem csak az uralkodó fallocentrikus szemléletmód gátolta a nők írói szárnypróbálgatásait. A magyar irodalmat a történelem sokszor állította a nemzet szolgálá-

latába, gondoljunk csak pl. Petőfi Sándor és Ady Endre forradalmi költészetére, vagy éppen Illyés Gyula *Egy mondat a zsarnokságról* című versére. Ars poetica és ars politica költészetünk történetében valóban rendeltetésszerűen büszkén vállalt tudatossággal fonódott egybe.” (Kovács 1982: 9) A költészetnek illetén felfogása, valamint az a tény, hogy a nőket még a *Nyugat* korszakában is szellemileg alacsonyabb rendűnek tartották, nem-hogy Psyché korában, de még Kaffka Margit idején sem biztosítottak kedvező feltételeket a poétriáknak. Az Osztrák-Magyar Monarchiában a századfordulón sorra jelentek meg olyan művek, melyekben a nők szellemi alsóbbrendűségét bizonygatták tudományos eszközökkel. Otto Weilingner, (*Nem és jellem* című 1903-as munkájában), Sigmund Freud (*A nőiség* című előadása), többek között, vallották, jobbára tudományos alap nélkül, hogy a nők zabolátlan ösztönlények, akik erkölcsös cselekedetet nem tudásból hajtanak végre, képtelenek szétválasztani a férfiakkal ellentétben a gondolkodást és érzelmeket „[a] nő nem szabad létező, minden vágya a férfi befolyása alatt lenni. Az abszolút nőnek nincs személyisége. Megértésének kulcsa a szexualitás és a szerelemben betöltött szerepében keresendő. A nő valódi szabadsága is ennek szolgálatában rejlik.” (Zsák 2009:19) Ezeket a nézeteket még olyan neves irodalomkritikusok, mint Gyulai Pál, is magukévá tették. Noha a századforduló „nagy témája: a nő”, Magyarországon azonban „csak ritkán szemlélhette a közönség a nagy nő-mítoszokat”; legtöbbször az áldozat szerepe jut a nőknek, s hiányoznak a femme fatale-ok, s ehelyett a perdita-romantika hódít – írja Fábri Anna. (Fábri 1996:166) Gyulai szerint a nők nem teremtk, hanem visszateremtk (reproduktív) képességekkel bírnak, s így igazán nagy alkotásokat nem tudnak létrehozni, ezért nincs női Shakespeare, Bacon, ahogy Napóleon és Washington sem, vannak viszont nagszerű színésznők, jegyzi meg. „A nőíró, még ha tehetséges is, ab ovo lázadó, képtelen a világrend (megjegyzem patriarchális világrendről van szó) szellemében alkotni, hajlik az erkölcsi relativizmusra és saját eszméit erőszakolja az életre.” (Fábri 1996:97)

Ebben a férfi-domináns rendszerben szükségképpen érvényesült a feminista kritika által sokat emlegetett bináris oppozíció, vagyis az, hogy a férfitársadalmat a politikai szférával, s ezzel parallel a megszólalás/kinyilatkoztatás jogával asszociálták. Ugyanakkor a nők szociális osztályrésze a háttérben maradás és hallgatás volt. Ennek a hatalmi struktúrának az irodalmi lenyomata nem csak a gender-arány aránytalansága lett, hanem az is, hogy az irodalom tematikájának palettájára nem kerülhettek rá bizonyos szerzők, illetve egyes kanonizált szerzőknek életművei. Míg a német nyelvterületeken elsősorban Goethe és Schiller hatására a női szerzőket általában „dilettánsként” (Bürger 1994:510) tartották számon, addig Magyarországon – ahol Gyulai Pál képviselt hasonló álláspontot – kimaradtak a domináns kánonból mindazon szerzők és műveik, melyek saját életükből, sőt olykor testi experimentumokból merítve alkottak szöveget vagy szárnyaló fantáziájuk tengeréből merítve merész, szokatlan képzeleteket használták textusaikhoz.

Több évtizedes lemaradást pótolta be a Weöres Sándor által szerkesztett *Három veréb hat szemmel* c. antológia, mely a kánon peremvidékére rekedt szerzőket gyűjtötte össze, akik között szép számmal találhatunk asszony költőket. Erre a valós irodalomtörténeti szövegvilágra támaszkodva, ebből ihletet merítve teremtett Weöres Sándor egy alternatív, már-már feminista szempontból is utópisztikus, fiktív irodalomtörténetet: a *Psychét*. Ebben a versregényben egy olyan irodalomtörténet jelenik meg, amelyben egy nő, a kristevai terminussal élve, „beszélő szubjektummá” (Kristeva 1996:255) válik, mivel nem csak

a versregény tárgya, hanem annak szerzője is. Szubvertálja tehát azt a hagyományos patriarchális rendet, amelyben a nő 'hagyományos' (gender)szerepe az irodalomban mindössze a költészet tárgyának és/vagy a szerző múzsájának lenni.

3. A *Psyché*, mint szerep (de)konstrukció

A *Psyché* ciklust több Weöres Sándor kutató is vizsgálta már. Nemrégiben Tarján Tamás szentelt ennek a kötetnek önálló monográfiát. A 2008-as tanulmányában elsősorban a recepcióra és a keletkezéstörténetre helyezi a hangsúlyt. Ugyancsak felvillantja egy posztmodern Weöres olvasat lehetőségét is. Szerinte a „posztmodernség számos ismervét akaratlanul is megelőzte a *Psyché*.” (Tarján 2008:32) Néhány posztmodern jegy – amit a tanulmány szerző szerint vizsgálni érdemes többek között a személyiség megalkotásának problematikája, valamint az elbeszélhetőség nehézségeinek a tudatosítása. (Tarján 2008:31) A személyiség megalkotásának problémája – azaz a női szubjektum megjelenése – szorosan korrelál azzal a problémával, amit Tarján Tamás felvázol, vagyis, hogy a *Psychét* mind a mai napig „egyenmű szöveggént fogadta be a kritika és az olvasó közönség is.” (Tarján 2008:34) A szöveg azonban mind műfajilag, mind narrációs struktúráját tekintve igen változatos, s ebből következően a megjelenített (női) szubjektum(ok) is heterogén természetűek. Fontos kérdés még a *Psyché* narrációs technikája, hiszen a megszólaló hangokon keresztül juthatunk közelebb annak megállapításához, hogy a versregény (női) szubjektuma(i) aktívak-e, vagyis alanyként artikulálódnak-e, vagy alávetett szubjektumként vannak-e jelen, vagyis tárgyként.

A narrációval szoros összefüggésben áll a szereplőkérdése, amit szintén vizsgált már pl. Kenyeres Zoltán és Tamás Attila is Weöres kapcsán. A szereplőkérdést a különbözteti meg a szubjektív „én lírától”, hogy a költő mintegy álarcként magára ölti mások szerepét. Ebben pedig szinte fel is oldja – megszünteti – saját személyiségét. Weöres „másoknál nagyobb mértékben képes más költőknek a hangját elsajátítani.” [...] „[M]ások révén magából is tud adni. – írja róla Tamás Attila. (Tamás 1978:169) „[E]gy életmű lehetőségeinek továbbmunkálójá, aki új változatokat tud kihozni egy-egy mástól vett témából, még inkább egy-egy alkotásmódnak új témákkal való összetalálkozása révén.” (Tamás 1978:169) Az ilyen 'szerepbe bújások' során sokféle narrációs pozíció jöhet létre, hiszen többféle perspektívát kaphat a befogadó. Weöres esetében ez a más bőrébe bújás odáig megy, hogy *asszonyi álarcot* ölt, s az olvasóval – akárcsak később Esterházy Péter, vagy éppen Parti Nagy Lajos – azt próbálja meg elhitetni, hogy a megszólaló tudat egy nőé. Erre a rendkívül éles perspektívaváltásra azonban eddig mindössze Kamp Molem és Inke Wiltink szerzőpáros hívták fel a figyelmet. (Molem–Wiltink 1996:533–534) Két műben Esterházy Péter *Tizenhét hatyú* és Weöres Sándor *Psychéjében* vizsgálják a női perspektívát. Azt a kérdést teszik fel a szövegekkel kapcsolatban, hogy „Mennyire hitelesek a Weöres és Esterházy teremtette nők vallomásai. Valóban női perspektívából íródtak-e? Vagy talán mégis becsempészte a két író – ha akaratlanul is – saját férfi látásmódját a *Psychébe*, illetve a *Tizenhét hatyúba*?” (Molem–Wiltink 1996:537)

Összehasonlítási szempontjaik voltaképpen sokban hasonlítanak Bollobás Enikő bizonyos elemzési stratégiájához. A nyelvi és tartalmi eszközök, a ruházat és hajviselet s a közvetlenül a női fiziológiával, biológiai értelemben vett nőiséggel összefüggésben lévő jegyeket vizsgálják. (Molem–Wiltink 1996:537–540) *Psyché* és Csokonai Lili megnyilatkozásait

vizsgálva azt találták, hogy bár nagyon sok női tapasztalatot mondanak el, pont ez a bőség válik esetükben „gyanússá.” (Molem–Wiltink 1996:537) Psyché és Lili nemi identitásának hitelességében Psyché javára dől el a hitelesség. Bár mindkét főszereplő nemi identitására találhatunk utalásokat, ám ezek „kevésbé nyíltak” és Psyché esetében ezek nagyrészt nem csak Psyché „női mivoltára” vonatkoznak, hanem további közlési funkciójuk is van, ezért meggyőzőbbek – írják – mint Csokonai Lilié. (Molem–Wiltink 1996:537)

Talán az egyik legizgalmasabb, de leginkább vitatható pont is egyben Weöres (és általában a férfiszereplők női szerepformálásának kapcsán) a női fiziológiával összefüggő kérdések. Psyché esetében említésre kerül az incestus és az abortusz, valamint később a szülése is. Molem és Wiltink megjegyzik, hogy ezek a témák egyrészt tabunak számítottak, másrészt pedig kételkednünk kell az elbeszélők szakértelmében. (Molem–Wiltink 1996:538) A két szerző arra is rámutat, hogy az őt ért incestus után mindössze egy évig tart neki, míg kigyógyul bajából (Molem–Wiltink 1996:537) mely, megjegyzem, feltételezhetően lelki eredetű. A szerzőpáros végső következtetése, hogy a *Psyché* szerzőjének hitelesebben sikerült a nőt alakítania, de a befogadókra bízzák azt, hogy kinek mennyire volt „meggyőző” ez az alakítás. (Molem–Wiltink 1996:542) A szerzőpáros szerint tabusértőnek titulált megnyilatkozásokról azonban meg kell jegyeznünk, hogy Psyché korában – a tizenkilencedik század elején – valóban nem volt illendő a női (biológiai) tapasztalatokról beszélni, ám azt is figyelembe kell vennünk, hogy a fiktív szerzőnő milyen kulturális háttérből lépett az irodalmi színpadra. Az *Asszonyévek* ciklusában vall erről igen nyíltan Psyché, rögtön az egyik darabjában. A *Tükör előtt* című versében olvashatjuk a következő sorokat:

*Vad cigány vérem hamarébb megérlett, - - Mint a sok jámbort, s hamarébb lehervaszt, - -
Nincs segítség itt; ha talám akadna,* (Weöres 1972:102)

Később pedig Ungvárnémeti-Tóth Lászlóra (Lackó–Fickóra) való emlékezésében pedig részletesen tárja olvasója elé életének azon szakaszát, mikor anyja megszökött a Lónyai birtokról egy cigánymuzsikussal. A kis Psychét három éves kora óta nem épp grófkis-asszonyhoz illő körülmények között nevelték, és könnyen elképzelhetjük, hogy ami egy grófi kastélyban tabunak számított, arról a Psychét kislány korában körülvevő környezetben nem volt természetellenes beszélni.

Vegyük most más irányból szemügyre Weöres e legkülönlegesebb nőalakját, hiszen magában a *szereplő* kifejezésben is benne foglaltatik az alapvető *színházi* terminus: a szerep. A költő ilyen esetben valóban más bőrbe bújva *eljátssza*, hogy egy tizenkilencedik század elejei költőnő, vagy még inkább a lírai én – akit viszont semmiképpen nem azonosíthatunk magával a szerzővel – játssza el a női identitást.

Weöres posztmodernsége leginkább abban érhető tetten, ahogy női álarcot magára öltve dekonstruálja a sztereotip női kategóriákat. Éppen ezeknek a szerepeknek a túlzott, parodisztikus felsorakoztatásával éri el, az által, hogy egyetlen szerepbe koncentráltan sűríti a létező összes – a férfiak által elképzelt – nőiség kategóriát: a szemérmes naiv kislányt, anyát, feleséget, szeretőt, boszorkányt, csábító szirént. Ezeket kiegészíti a művészetekben járatos írói tehetséggel megáldott tevékeny nő képével.

Hangsúlyoznunk kell tehát, hogy csak játssza, – akárcsak egy színész a szerepében – csak pózol, maszkokat ölt magára, szöveget mond el, de nem válik azonossá a szerepével. Ahelyett tehát, hogy arra kérdeznénk rá, hogy mennyire hiteles a szerepalakítás, mint egy realista darab esetén mely, Ibsen szavaival a „valóság illúzióját kívánja kelteni”, vizsgáljuk

meg magát a női karaktert, vagyis azt, hogy ez a női karakter milyen nőreprezentációt képvisel, hiszen a fikció szerint maga Psyché a versregény szerzője. Voltaképpen Weöres megírja a *Psychét*, melyben Psyché saját magát írja meg.

„A női szövegekben az előadás fölülírja a normatív elvárásokat” – írja Bollobás Enikő – „s a performatív folyamat új szubjektumot termel, akinek alanyi pozícióban történő konszituálódását önkonstitúcióként és (a két alanyi pozíció egybeesése miatt) önazonossága miatt, ágenciaként olvassuk.” (Bollobás 2007:42) Judith Butler érvelését továbbgondolva fogalmazza meg Bollobás Enikő a következtetését: „a nő szubjektum pozícióban történő konszituálódása lesz ágenssége feltétele. A női szubjektum megjelenése tehát nem választható el a nőnek a nyelvben elfoglalt alanyi helyzetétől, azaz alanyiság szintaktikai formájától.” (Bollobás 2007:42)

Fel kell tennünk tehát a kérdést, Bollobás Enikő szerint, hogy „[L]ehet-e a nőt úgy hitelesen bemutatni, hogy az ne tárgyként, elsősorban a férfi vágy tárgyaként nyerve el identitását.” (Bollobás 2007:32–34) A válasz természetesen az, hogy igen; a kérdés csak az, hogy milyen az a narrációs pozíció, amelyben a női szubjektum, mint cselekvő-beszélő alany van jelen. Ahogy Bollobás Enikő fogalmaz, a tárgyi pozícióba helyezett nő a vágy tárgyaként, pontosabban a férfi vágy tárgyaként szerepel a művekben, s nincs önálló identitása. Az ilyen női szereplő pedig a társadalom által megkonstruált „hagyományos” nemi sztereotip szerepet játssza el. Ebben az esetben un. performanszról van szó. Ha azonban a nő, mint cselekvő alany jelenik meg a műben, önálló akarattal és megnyilatkozási lehetőséggel bír, akkor performativitásról van szó. Ezért a női szubjektumot olyan konstrukcióként kell bemutatni, amely „felülírja a társadalom normatív előfeltevését.” (Bollobás 2007:40)

4. Irodalomtörténeti metafikció a *Psychében*

Az előzőekből kiindulva olyan szövegnyomokat kell tehát keresnünk, ahol Psyché, mint ágencia van jelen, s felülírja a normatív elvárásokat. Ezeknek olyan megnyilatkozásoknak kell lenniük, amelyekben Psyché nem a mások tekintetének tárgya, hanem ő maga a megfigyelő, vagy pedig az ihletői szerepből alkotói szerepbe lép át. Míg az első két eset (a mások tekintetének tárgya és ihlető) a passzív tárgyi illetve alanyi funkciót jelenti, az utóbbi kettő (megfigyelő és alkotó) már az aktív alanyiságot, vagyis ágenciát feltételez.

A Psyché szöveg heterogén mivoltára – más szóval arra, hogy nem egynemű szövegről beszélhetünk – már Tarján Tamás is rámutatott. (Tarján 2008:31–34) Míg Tarján Tamás a műfaj heterogén mivoltát hangsúlyozza, addig jelen tanulmányomban a narráció heterogén struktúráját figyelembe véve vizsgálom meg a szubjektum konstrukciókat. A *Psyché* szöveget nem csak és kizárólag Psyché beszéli el, s nem is tisztán én-elbeszélői formákat találhatunk benne, noha kétség kívül ez igen jelentős hányada a műnek. A versregény rögtön két olyan elbeszélői hanggal indul, amely ugyan egyes szám, első személyben mond el egy visszaemlékezést, de ezek nem tartoznak a szigorú értelemben vett Psyché korpuszhoz, pontosabban a lírai és prózai hagyatékhhoz. Az első két prózai szöveg *Egy kortárs Psychéről* valamint *Egy színésznő Psychéről* járulnak hozzá a költőnő hitelesebb ábrázolásához. A kötet végén is találunk azonban nem Psychétől származó írást, mely megint a Psyché hagyatékon kívül esik. Ez pedig már magának Weöresnek a jegyzete, mely fiktív életrajzot és jegyzeteket tartalmaz Psyché lírai munkásságáról, valamint számot ad a kézirat megtalálásának körülményeiről. Ez a szöveg tehát egyszerre beszél a fiktív költőnőről

és életművének keletkezéséről. Psyché hagyatékában mintha két hangot különíthetnénk el, hiszen a bejegyzések között vannak mind lírai mind prózai szövegek. Psychét tekinthetjük mind a lírai szövegek egy részének (hiszen találhatók a kötetben Ungvárnémeti-Tóth Lászlótól, de még Kazinczytól származó írások is) valamint a fiktív napló hőségének és szerzőjének is. Ekkor megtaláltuk ugyan a fiktív szerzőt, de – csak úgy, mint abban az esetben, amikor a narrációs hangot vagy a lírai ént leválasztjuk a tényleges biológiai szerzőről –, ezt az elképzelt szerzőt le kell választanunk a Psyché nevével fémjelzett szövegekről is. Psyché ugyan többször említi, hogy életének eseményeit írja versebe: „Írám hosszas rendjét sorsom verseinek” (Weöres 1972:110), de ez a kijelentése, mint minden más önéletírásnak tartott mű becsaphatja a befogadót. Elég, ha csak olyan önéletrajzi művekre gondolunk, mint Móricz Zsigmond *Életem regénye*, Kafka Margit *Színek és évek*, Szabó Magda *Régimódi történet*, Kertész Imre *Sorstalanság* című munkája. Ezek mind-mind olyan művek, amelyeknek van ugyan referencialitásuk, ám a valóságnak megfeleltethető elemeket átemelik a fikcionalitás világába a szerzők. Olyan pontosan kívánnak beszámolni életükről, hogy ezzel válik a mű voltaképpen egy hiperrealitássá.

Ilyesféle szövegszerveződés jellemzi a Psychét is. Hiszen Psychétől gyakran kapunk szinte naturalisztikus beszámolókat életének (általában intim) eseményeiről, szerelmi kalandjairól. Meg kell említenünk azonban egy, a Psyché korabeli líra fontos sajátosságát: a lírai életrajzot. Balassi Bálinttól kezdve, aki bujdosásának történetét írta meg (bár ő maga végül nem hagyta el örökre az országot) Petőfi bordalaiig (Petőfiről is megjegyzendő, hogy a kávéházakban nem a bort részesítette előnyben) több példát is találhatnánk arra, hogy miként próbálták a korabeli poéták életüket versben az olvasó elé tárni. Ám ezeknek a költeményeknek nem mindig volt valóságalapja. Psyché erre a műfaji előzményre játszik rá, mikor líráját írja, mely talán az egyik legfontosabb szövegközi kapcsolata a műnek. Ez Psyché egyik hangja. A másik pedig az a hang, melyet naplóiban olvashatunk: a tárgyilagossabb, a prózaibb megnyilatkozás. Ez inkább a modern regények önéletírásaihoz hasonlatos annyiban, hogy nyíltan és őszintén beszéli el élete folyását, ám mégsem dokumentumszerű tárgyilagossággal, s emiatt megint csak hiperrealitásként értelmezhető.

Miként ír tehát önmagáról Psyché? Életműve több fő szakaszra tagolható, melyek egyben életének szakaszait is jelölik: a *Hegyaljai évek*, a *Bolyongás évei*, az *Asszonyévek* és az *Emlékezés*. Psyché igen sok alakot ölt előttünk: zsengeiben még gyermeki báj árad a verseiből, ilyen alkotások pl. a Gabónak címzett költeménye, vagy a *Két Rósa*. Ahogy azonban haladunk előre az életműben a szinte bukolikus pásztor idillt idéző költemények egyre komorabb hangvételűek lesznek. Még szintén a *Hegyaljai évek* versei között olvashatjuk, hogy előbb „velőt zabáló késértet” lesz, majd seprűnyélen lovagló boszorkány, aki társaihoz repül, s a mulatozáson talán fehér csecsemő jobbik és balik lábát süti meg parázson. A korai versek közül azonban az egyik legérdekesebb az *Ideál* című verse. Sok figyelmet eddig nem szenteltek ennek a kis költeménynek, holott fontos szerepet játszik a Psyché-i életműben.

A világirodalom legnagyobb metamorfózisa a nő átalakulása előbb tárgyias, azaz objektum pozícióból beszélő szubjektummá. Ha az egész kötetet, mint egy átváltozás történetét gondoljuk el, akkor a kötet felvezető versét: *Az asszony titkai*-t, melyet Artur Lundkvist-től emelt be Weöres a kötet élére (Tarján Tamás szerint ez „nem nevezhető szerencsés döntésnek”) a kötethez szervesen kapcsolódó szövegnek feltételezhetjük. A sátorban kite-

rítve fekvő, s az élettelen, még szemét nyitogató, szinte szoborszerű lényből önálló gondolatokkal és hanggal rendelkező individuummá alakul át a szemünk előtt Psyché a ciklus végére. Mintha csak a Pygmalion által kifaragott, majd életre kelt szobrot látnánk. Ekkor még tárgyként, egész pontosan a tekintet tárgyaként jelenik meg az asszony, s csak sejt-hetjük, hogy Psychére utal a látvány.

Az *Ideál* című alkotás is egyik kulcsdarabja ennek a momentumnak. Bollobás Enikő hosszasan idéz Márai Sándortól, aki szerint nagy művész a nő, hiszen gyöngyökből, ruhából, szépitőszerből, rizsporból, ékszerekből stb. napról napra műalkotássá rakja össze önmagát. Ezt az aktust viszont Bollobás Enikő úgy értelmezi, hogy ez egy szerepjáték, melyet a nő olyan tökéletesen játszik el, hogy közben „átalakul: a jel-mez, az ál-arc, maga lesz a nő, a játék, az élet, a szerep maga az én.” (Bollobás 2007:23) Ezt a magát „összerakást” szinte szóról szóra idézi meg előttünk Psyché az *Ideál* című kis kompozícióban:

„Az üdő estvére járván, - - Én Psyche, meg-mosakszom - - Rósában, rosmarinban, - - Ezer jó-fű javában. - - Mingyán öltözködöm már: - - Kanyarok gyöngyöt nyakamba, - - Gyűrűket ujjaimba, - - Új pántlikát hajamba. - - Lám készen-is vagyok már” (Weöres 1972:33)

Máshol viszont arról beszél a lírai én, hogy terhes neki a sok bámuló szem, s az, hogy érte párbajra kelnek, mint pl. a *Tükör előtt*-ben, vagy a *Toldi Ferenc úrhoz* című művekben, melyek már az *Asszony-évek* darabjai. E két korszak a *Hegyaljai évek*, mely Psyché ifjú korában keletkezett szövegeket tartalmazzák, és az *Asszonyévek* bizonyos darabjai egymás párverseiként is olvashatók. Elsősorban az *Ideál* és a *Tükör előtt* című költeményeket érdemes összevetni e két korszakból. Míg az előbbiben a lírai én egy olyan ifjú nő képét mutatja, aki kíváncsi, szépnek szeretne látszani, s feltételezhetően tükre előtt öltözik, szépíti magát – akárcsak Madame Récamier, aki budoárjában fogadja hódolóit – ez a nő is az éjszakai látogatója kedvéért öltözik díszbe.

A *Tükör előtt* című versben azonban már egész más hangon szólal meg Psyché. A helyzet ugyan hasonló, ismét tükre előtt áll a nő, ám a lírai én itt már nem a külsejére figyel: „Szinte meglep, milly csipetet törődöm – Kül alakommal.” (Weöres 1972:107) A küllem szemléletét introspekció váltja fel:

„Ennyi bájt kegybűl ada? büntetésbűl? - - Mit tudom hogy ki; s jöve vissza szedni. - - Úgy is ellen-tét vala női testem - - S férfiú lelkem: - - Kívül édes lány simaság, de bévül - - Szikla görcsökből feszülő nehéz ércz, - - Óriás műhely, veritékben ázó - - Szomjas örök tűz.” (Weöres 1972:107–108)

Psyché pedig ezekben a sorokban mondja ki talán az egyik legfontosabb állítását: teste ugyan női, lelke viszont férfiúi. Psyché egy mindig szabad, soha meg nem alkuvó életet élt. A szuverenitás megőrzése pedig általában a férfiszexuális sajátossága volt. Érdekes lehet megjegyezni, hogy míg egy férfiszexuális esetében ezt a szabadságot pozitívnak szokás értékelni addig Psyché esetében az „Erkölcse, mint a madaraké” megjegyzése a kortársnak az *Egy kortárs Psychéről* nem tartozik a dicséretetek közé. (Weöres 1972:251)

A költőnő sokáig őrzi függetlenségét a férfiakkal való kapcsolatában, hiszen nem kötelezi el magát sem Josó, sem báró Vesseléni Miklós mellett sem, sőt a spanyol trónörökös lánykérését is visszautasítja. Mi lehet az oka ennek a nyughatatlan életformának? Erre az a szöveg ad választ, amelyben feltehetőleg Vesseléni megkérte Psyché kezét, ám ő visszautasította a lánykérést:

„Engedd jobb kezemet vas markodbúl, Mika lelkem, - - Bal kezemet tsókold ha tiéd, ne akarjad a jobbom, - - Senkinek én nem adom, szebb ha szabad maradok.” (Weöres 1972:40)

Ebből a pár sorból is kiviláglik, hogy az ok, amiért Psyché nem szeretné feláldozni szabad életét, a költői szabadság megtartása: „fülembé ne nyalj: benne Pythón tsavarog” – figyelmezteti Psyché Vesselénit.

Psyché azonban szellemi függetlenségét is meg akarta tartani, s ez még a szerelmi kalandoknál is izgalmasabb képet mutat róla. A testiségeken túl talán azok a szövegek a legérdekesebbek, melyekben Psyché irodalmi hitvallását védelmezi, illetve saját műveiről szól. Ezek egyfajta metatextusként működnek, hiszen arról szólnak, hogy milyenek, s hogy milyeneknek kellene lenniük Psyché verseinek. Az egyik ilyen kis alkotás az *Egy könyv árushoz* című:

„Kérdezi tisztes uram, hogy versim mért nem adom-ki? - - Mert a Hypocrisis nagy fene torka le-nyel. - - Mit mindenki csinál, gyakran csak phantasiálom, - - És lecsinált csúffá válhat a phantasiám. - - Írám hosszas rendjét sorsom verseinek - - Mindég történetbűl, mindég valakinek, - - Ki címzettje vala, olvasója vala, - - Bánom, rejtse aztán feledtség anygala. (Weöres 1972:109)

A verset olvashatjuk ars poeticaként is, hiszen Psyché egyrészt összefoglalja benne lírai munkásságát: „Írám hosszas rendjét sorsom verseinek.” Megfogalmazódik benne az a gondolat is, miszerint Psyché költeményei jobbára csak fantáziájának születtjei: „Mit mindenki csinál, gyakran csak phantasiálom,” utalva ezzel arra, hogy meg kell tennünk Psyché esetében is a szerző és lírai én szétválasztását. Ám másról is szó van benne. Egy költőnek – illetve általában a művészeknek – a célja az, hogy megjelentessék műveiket, megosszák gondolataikat a külvilággal. Ahhoz azonban, hogy Psyché a nyilvánosság elé tárja verseit, be kellene lépnie abba az irodalmi gépezetbe, amelyet abban a században is nagyrészt férfiak irányítottak. A kis költemény könyvárusa képviselheti a piaci igényeket. Psychét kérdi, hogy miért nem osztja meg műveit a közönséggel, azaz miért nem adja ki őket, ám a költő szerint fantáziáit nem értékelnék a kortársak: „lecsinált csúffá válhat a phantasiám.” – írja

A költői hangját keresgélő Psyché azonban mégsem rejtje el teljesen poémait. Életrajzából megtudhatjuk, hogy nem más volt irodalmi nevelője, mint a széphalmi böles és irodalmi diktátor Kazinczy Ferenc. Különleges kapcsolat figyelhető meg kettejük között, melyet az irodalmi atyaság kifejezéssel lehetne érzékeltetni. Psyché mestereként tisztelte Kazinczyt, aki nem egyszer meg is csókolta. Egy inverz múzsai viszonyt figyelhetünk itt meg, hiszen Kazinczy volt az, aki megcsókolta Psychét, de magának Kazinczynak két alkotását is Psyché ihlette az életrajz szerint.

A Psyché által képviselt költészet újszerű volt a korabeli divatos költészeti irányzatokhoz képest. Weöres Sándor több műve is az antik átváltozás témát dolgozza fel. Hősei a nimfák, faunok és istenek, mint Próteusz is. Psychét pedig abba az irodalmi korszakba helyezte, amikor az antik irodalom felé fordulás a leginkább jellemezte a magyar irodalmat is. Ugyanakkor egy másik korstílus: a romantika kezdetei is ekkorra tehetők. Psyché költészetével pedig ez utóbbi irányzatot képviselte. Voltaképpen egy irodalomtörténeti vita – vagy ha úgy tetszik két irányzat küzdelmének – lírai történeteként is olvashatjuk a Psychét emiatt.

Az antik hagyomány felé fordulást több szereplő is képviseli a műben. Ungvárnémeti-Tóth László, Psyché gyermekkori barátja és első szerelme képviseli ezt a hagyományt Psyché közvetlen környezetében. Sorra írja verseit Psychéhez, melyek a görög lírikusok műveit idézik fel, pl. *Epigrammák*, *Pindarusi himnuszok* stb. Ungvárnémeti Psyché emlékiratai szerint pedig ki is tartott az antik minták követése mellett, míg Psyché témájában és verselésében is szabadabb volt.

A közismertebb költők közül Kazinczy Ferenc valamint Goethe képviselik ugyanezt az esztétikai irányzatot. Nyugati utazásai során Psyché találkozik Goethével, ami talán nem véletlen. A weimari klasszika képviselőjéről köztudott volt, hogy Schillerrel egyetértésben un. „dilettáns” (Bürger 1994:510) szerzőknek tartotta a nőírókat. Christa Bürger szerint a tizenharmadik század végén. „még nincs eldöntve, mi minősülhet műalkotásnak és mi rekesztődik ki, mint „nem művészet” a magas kultúra szférájából”. (Bürger 1994:510–511) Ám, ahogy fogalmaz, az uralkodó beszédnek mégis az számított, amit a jénai és weimari klasszika legrangosabb képviselői beszéltek, azaz Goethe és Schiller. A szövegek státuszát pedig a kor nyelvének uralkodó diskurzusa határozza meg. „Ez szögezi le, hogy mi tarthat igényt arra, hogy mint „műalkotás” legyen érvényes, s ez állapítja meg az ebből a kategóriából kirekesztő szabályokat is.” (Bürger 1994:510)

Psyché maga is a szabadság elvét követte művészetében, s keveset törődött a korabeli divatos esztétikai irányzatokkal. Így került szembe verseinek bírálójával, Toldi Ferenc irodalomkritikussal. Bírálataira nem egyszer költeményben reflektál, s a maga művészeti igazát védelmezi ezekben a versekben, mint pl. az *Itész*-ben. Olyan folyamat játszódik le ebben az irodalomtörténeti metafikcióban, melyet könnyen igaznak is el tudunk képzelni. Toldi Ferenc a lelke legmélyén lelkesedik ugyan az új hang iránt, ám szerinte Psyché versei nem felelnek meg a kor ízlésének: Psyché ekkor még azokhoz a nőírókhoz hasonló, akiket Goethe és Schiller dilettánsoknak tartanak, mivel nem a klasszika szabályszerűségeit követve alkot poézist. Goethe és Schiller nem csak dilettánsnak tarják azokat a nőket, akik írásaikat nekik elküldik véleményezésre, hanem szerintük azok javíthatatlanok is. Psyché költészete azonban más. Az különbözteti meg az un. dilettáns nőírókétől, hogy Toldi minden bírálata ellenére érdemesnek tartotta arra, hogy kritikával illesse őket. A neves kritikus esetében a bírálat ebben az olvasatban felért az elfogadással, legalábbis Toldi részéről. Levelében így ír a bárónéhoz:

„Megkövetem, mert költészetéről több rosszat írtam, mint jót. Higyje meg, ha silánynak itélném, nem beszélnék ily sokat [...] elintézném egy udvarias bókkal: [...] De nem így van; lyrája megrázott. Kétségkívül, van benne szikra. Sőt több: tűz. Olyan tűzvész, mely felperzseli a hajlékokat, s csak hamvat s omladékot hágy dűlása nyomán.” (Weöres 1972:277–278)

Ezek a sorok is azt bizonyítják, hogy a kortárs kritikus Toldi szerint Psychének – noha bizonyos írásműveit át kellene dolgoznia – volna helye a magyar irodalom arcképcsarnokában. Eddig tartott az elismerés, ám Psyché mégsem léphet a nagyközönség elé még verseivel, vagyis a hangját megtaláló költőnőnek „domesztikálnia” (Weöres 1972:278) kellene tehetségét, másképpen fogalmazva az uralkodó diskurzus beszédmódjában kellene megszólalnia ahhoz, hogy elfogadják, mint művészi értéket létrehozni képes alkotót.

Psyché azonban erre nem hajlandó. Toldi bírálatára úgy reagál, hogy ő az igazat írja meg. Végül úgy dönt, hogy saját költségén adja ki verseit egy kötetbe rendezve. Ezt a lépést úgy értékelhetjük, mint egy olyan cselekedetet, amit egy önálló hanggal rendelkező

beszélő szubjektum tesz, amennyiben hangját kívánja hallatni. Láthatjuk, hogy Psyché a tárgyi pozícióból önálló, hús-vér lényé, s mi több, szabad akarattal bír, azaz ágenciával rendelkező individuummá válik a versregény végére.

FELHASZNÁLT SZAKIRODALOM

Primer irodalom

WEÖRES Sándor: *Psyché – Egy hajdani költőnő írásai*. Budapest, Magvető Zsebkönyvtár 1972

WEÖRES Sándor: *Galagonya*. Elérhető: <http://www.partedli.hu/esosversek.htm> Hozzáférés: 2010. március 31.

Szekunder irodalom

BOLLOBÁS Enikő: *Performansz és performativitás – A női, a meleg és a nem fehér szubjektumok nagy előadásai az irodalomban*. In: *A nő mint szubjektum, a női szubjektum* Séllei Nóra szerk. Debrecen, DEENK Kossuth Egyetemi Kiadó 2007.

BÓKAY Antal: *Irodalomtudomány a modern és a poszt-modern korban*. Budapest, Osiris Kiadó 1997.

BÜRGER, Christa: „A nők dilettantizmusa”. *Helikon* 1994/4.

FÁBRI Anna: „A szép tiltott táj felé”: *A magyar írók története két századforduló között (1795–1905)*. Budapest, Kortárs Kiadó 1996.

KENYERES Zoltán: *Tündérsíp. Weöres Sándorról*. Budapest, Szépirodalmi Kiadó 2008.

KOVÁCS Sándor Iván: *Egy képzelt irodalomtörténettől a valóságos rendszerig*. In: *Három veréb hat szemmel: Antológia a magyar költészet rejtett értékeiből és furcsaságaiból I. kötet*. Budapest, Magvető Kiadó 1982.

KRISTEVA, Julia: *A rendszer és a beszélő szubjektum*. In: *Testes könyv*. Odorics Ferenc – Kiss Attila – Kovács Sándor szerk. Szeged, JATE 1996.

LAQUEUR, Thomas: *A testet öltött nem. Test és nemiség a görögöktől Freudig*. Budapest, Új Mandátum Könyvkiadó 2002.

MOLEN, Kamp – WILTINK, Inke: *A női perspektíva szerepe Weöres Sándor és Esterházy Péter műveiben*. In: *Jelenkor* 1994/6.

TAMÁS Attila: *Weöres Sándor*. Budapest, Akadémiai Kiadó 1978.

TARJÁN Tamás: *Weöres Sándor. Psyché*. Budapest, Akkord Kiadó 2008.

ZSÁK Judit: *A női szubjektumról alkotott 20. század eleji kép „tudományos” alapjai és hatása a Nyugat-korszak nőfelfogására*. In: *Nő, tükrök, írás: Értelmezések a 20. század első felének női irodalmáról*. Szerk. Varga Virág – Zsávolya Zoltán, Budapest, Ráció Kiadó 2009.

„A Tiszatáj Alapítvány megsértette Dr. Szerdahelyi Zoltán szerzői jogát, amikor a Tiszatáj Alapítvány által megjelentetett Nagy Gáspár: „Szavak a renetegből” című kötetben „Beszélgetések Hajnóczy Péterről” című rész megjelentetéséhez Dr. Szerdahelyi Zoltán hozzájárulását nem kérte.”

SIMON MELINDA

Az 1488–1800 közötti magyar kiadói és nyomdászjelvények mottói

A kiadók és nyomdászok által használt jelvények művelődéstörténetünk fontos forrásaként szolgálnak: segítségükkel azonosíthatjuk egy-egy könyv készítőjét, a kiadvány megjelenésének időpontját vagy valamely művész tevékenységének helyét. A szignetek a nyomtatott könyvvel egyidőben tűnnek fel – kezdetben többnyire a példányok végén, a kolo-fonban találjuk őket, majd a címlap kialakulásával a jelvények is odakerülnek. A nyomdász nevét rejtő szójátékok vagy a klasszikus értékekre való utalás feloldása olykor érdekesítő nyomozást igényel a nyomdászattörténet vagy az ikonográfia kutatójától. A dúcok vándorlása, illetve az egyes ábrázolások átvétele, utánzása szintén izgalmas következtetések levonását teszi lehetővé.

Nemrég megjelent forrásközlő kiadványunkban¹ 131 olyan jelvényt* dolgoztunk fel, amelyeket Magyarország területén működő könyvkiadók vagy nyomdászok használtak a kezdetektől a 18. század végéig. Közülük jó néhány nem csupán képi elemeket, de jelmondatot is tartalmaz. Ezek irodalmi forrásaival két okból is érdemes foglalkozni: egyrészt a számon tartott adatok minél nagyobb precizitása miatt, másrészt azért, mert a kiadványokon feltüntetett mottók sokatmondóak lehetnek nyomdászaink műveltségére, világképére nézve is. Írásunkkal egyik dinasztiaalapító tipográfusunk, a 150 éve született Kner Izidor előtt tisztelgünk.

Szenci Kertész Ábrahám (Várad, 1660)

¹ V. Ecsedy Judit – Simon Melinda: *Kiadói és nyomdászjelvények Magyarországon 1488–1800 = Hungarian printers' and publishers' devices 1488–1800*. Budapest: Balassi – OSZK, 2009.

* A képek élvezhetőbbé tétele érdekében a jelvények digitális javításon estek át és nem is eredeti méretükben szerepelnek. Ezért csupán illusztrációknak tekinthetők, nem minősülnek hiteles forrásközlésnek.

Első forrástípusként az antik szerzők művei jöhetnek szóba, ám ilyenből viszonylag keveset találunk a magyarországi jelvények között. Legkorábbi példánk a Szenci Kertész Ábrahám által 1660-ban a Váradi Biblia újtestamentumi részének címlapján használt nyomdászjegye. A református egyház nyomdájának vezetője az amszterdami Elzevier-műhely jelvényét utánozta és a jelmondatuk is azonos: *Ne extra oleas* (csak az olajfáig). Az idézet eredetijét Arisztophanész *Békák* című vígjátékának 946–947. sorában olvashatjuk:²

*Nehogy azonban, dühöd ragadván,
Túl vigyen pályád határin!*

A szöveg az ókori fogathajtó versenyek szabályaira utal: ezeken ugyanis tilos volt a pálya szélén ültetett olajfák vonalát átlépni, és aki mégis így tett, kizárták. A mottó jelentése ennek megfelelően: ne lépd át a korlátokat, ne hágd át a szabályokat. Miután a görög eredeti (kissé sántító) latin fordítását Erasmus közölte szólásgyűjteményében,³ az kétségtelenül széles körben ismertté lett a társadalom tanult rétegében. C. W. E. Miller egyik érdekes tanulmányában⁴ leírja, hogy a mondás annyira beivódott a művelt köztudatba, hogy még 1764-ben is ezzel a kifejezéssel jellemezték egy diák nem túlzott szorgalmát. Azonban Miller szerint nem feltétlenül Erasmusnak köszönhető, hogy egy ilyen utalás minden olvasó számára érthetőnek számított. Ha az Elzevier-ház által fennállásának hosszú évtizedei alatt kiadott könyvek sokaságát és ezek Európa-szerte elterjedtségét vesszük figyelembe, el kell fogadnunk azt is, hogy a könyvek címlapján szereplő jelvény mottója talán inkább innen vált ismerőssé. Szenci Kertész Ábrahám esetében mindenképpen ez utóbbit tarthatjuk valószínűnek.

Karancsi György (Debrecen, 1673)
Vincze György (Debrecen, 1703)

Vincze György (Debrecen, 1702–1703)

Hozzávetőleg egy évtizeddel később, 1673-ban tűnik fel a debreceni nyomda egyik kiadványán az az olajfát ábrázoló jelvény, amelyet a nyomdát ekkoriban vezető Karancsi György valószínűleg a hanaui Konrad Eyfrid 1627-ben használt nyomdászjegyeről másolt. Ugyanazt a dűcot használta később a városi nyomda vezetésében utóda, Vincze György is 1703-ban. A feliratszalagon szereplő jelmondat: *Pacem te poscimus omnes* (mind békéért könyörgünk hozzád). Ugyanez a mottója Vincze György egy másik jelvényének is, amelyen két galamb tart két olajágat. Az idézet forrása Publius Vergilius Maro *Aeneis*-ének az a ré-

² Arisztophanész *vígjátékai*. Budapest : Magyar Helikon, 1968. 540. (Arany János fordítása)

³ Erasmus, Desiderius: *Adagia* (II. chilias, II. centuria, 10. proverbium.)

⁴ Miller, Charles William Emil: *Ne Extra Oleas* = The American Journal of Philology 1914/4. 456–462.

sze (XI. könyv 360–364. sor), amelyben az öreg Drances Turnussal vitázik a tanácsban arról, hogy harcba szálljanak-e Aeneas hadával.⁵ A jelvény képi elemei (olajfa vagy olajág, galambok) is az irodalmi idézet tartalmát, a békevágyat erősítik meg:

*Quid miseros totiens in aperta pericula civis
proicis, o Latium caput horum et causa malorum?
Nulla salus bello, pacem te poscimus omnes,
Turne, simul pacis solum inviolabile pignus.*

Mért ragadod nyomorult népünk nyílt háborúságba,
Ó, Latium romlásának szerzője te, mindig?
Harcban nincs soha üdv: mind békét kötni könyörgünk,
Turnus, mondj le a békekötés biztos kezeséről.

Johann Joseph Engel (Pécs, 1777)

Újabb klasszikusból vett idézettel találkozunk a Pécsen tevékenykedő Johann Joseph Engel egyik 1777-es kiadványában. A kiadó nevére utaló angyal egy nyomóprés és egy széldőszekrény között áll, kezében virággal és könyvvel. A mottó: *Crescit eundo* (haladva növekszik) Titus Lucretius Carus *De rerum natura* VI. könyvének 336–341. sorából származik. A szerző itt a villám természetéről értekezik:⁶

*Denique quod longo venit impete, sumere debet
mobilitatem etiam atque etiam, quae crescit eundo
et validas auget viris et roborat ictum;
nam facit ut quae sint illius semina cumque
e regione locum quasi in unum cuncta ferantur,
omnia coniciens in eum volventia cursum.*

Végre, mi távolról indul neki, egyre sebesebb
Mozgást ölt, mi futás közben mindegyre növekszik,
Egyre erősebb lesz, s az ütése is egyre keményebb.
Mert ami így jár, annak a magvai környezetéből
Ugyszólván egy helyre vonódnak hirtelen össze,
S így mindnyáját egybesodorva ragadja magával.

⁵ Vergilius összes művei. Budapest : Magyar Helikon, 1967. 327. (Lakatos István fordítása)

⁶ Lucretius Carus, Titus: *A természetről*. Budapest: Kossuth, 1997. 191. (Tóth Béla fordítása)

Engel jelvényén semmi sem utal a természeti jelenségekre; a mottót teljesen átvitt értelemben, a nyomdászat fejlődésére vonatkoztatva használja. Annál inkább a hágai Antoine van Dole, akinek kicsivel korábbi, 1741-es jelvényén ugyanez a jelmondat egy hegyekből eredő és több forrásból táplálkozó patak ábrázolása alatt olvasható.

Az antikvitás klasszikusainál sokkal gyakrabban fedezhetünk fel bibliai idézeteket a kiadói és nyomdászjelvények jelmondataiban. Elsőként mindjárt egyik legkorábbi kiadónk, a Budán tevékenykedő Johannes Paep egyik fametszetes dúcán a *Gloria in excelsis Deo* (dicsőség a magasságban Istennek) feliratot.

Johannes Paep (Velenca, 1498–1499)

A körből kinövő kettős kereszt jellegzetesen itáliai jelvénytípus, ez a konkrét ábrázolás pedig a ferrarai Laurentius de Rubeis egyik jelvényének utánzata (csak azon más egyházatyák szerepelnek). A mottó a pásztorokhoz beszélő angyalt hirtelen körülvevő mennyei seregek énekéből származik:

Lk 2,14: *Gloria in altissimis Deo et in terra pax in hominibus bonae voluntatis.*

Dicsőség a magasságban Istennek és béke a földön a jóakarát embereinek.

Ez a szöveg a későbbiekben kissé módosulva az ünnepi szentmise állandó részévé vált, mint a szentháromságot dicsőítő nagy doxológia.⁷ A 9. században rögzült forma szerepel a jelvényen: *Gloria in excelsis Deo*.

Hoffhalter Rudolf (Debrecen, 1577–1579)
Csáktornyai János (Debrecen, 1591.)

Hoffhalter Rudolf (Debrecen, 1583–1588)
Lipsiai Rheda Pál (Debrecen, 1601–1603)

⁷ Viczián János szerk.: *Magyar Katolikus Lexikon*. Budapest : Szent István Társulat, 1996. II. köt. 615.

A 16. század egyik nevezetes magyarországi nyomdászcsaládja szintén bibliai idézetet alkalmazott jelvényein. A zászlós bárányt (Agnus Dei) ábrázoló fametszetet ovális és szögletes alakban is használta Hoffhalter Rafael és fia, Rudolf, illetve a debreceni nyomdát vezető utódaik, Török Mihály, Csáktornyai János és Lipsiai Rheda Pál.⁸ Az Ézsaiás könyvéből vett mottó az egyetlen magyar nyelvű a tárgyalt négy évszázad folyamán, és egyúttal az egyetlen, amelyik megadja forrását is: *Mint a baran meg nemul a nirv elot Ésa LIII.* A választott ábrázolás nem véletlen, hiszen ez egyben Debrecen város címere is; a hozzá tartozó idézet ehhez illeszkedik:

Iz 53,7: *Megkínózták, s ő alázattal elviselte, nem nyitotta ki a száját. Mint a juh, amelyet leölni visznek, vagy amint a bárány elnémul nyírója előtt, ő sem nyitotta ki a száját.*

Szenci Kertész Ábrahám (Várad, 1650–1658)
 Udvarhelyi Mihály (Szeben, 1668)
 Veresegyházi Szentyel Mihály (Kolozsvár, 1669–1671)
 Tótfalusi Kis Miklós (Kolozsvár, 1694–1701)
 Telegdi Pap Sámuel (Kolozsvár, 1722)
 Török János (Kolozsvár, 1794)

Szenci Kertész Ábrahám nem csupán az amszterdami Elzevier-műhely *Ne extra oleas* feliratú jelvényét utánozta, hanem az Elzevier-család leideni ágának híres nyomdászjegyét, a *Bölcset* is. Úgy tűnik, ezt a metszetet jobban kedvelte, hiszen összesen tizennégy kiadványán találkozhatunk vele. Szenci Kertész halála után a dúc Szebenbe, majd Kolozsvárra került, miközben több nyomdavezető is alkalmazta könyveiben.⁹ Ez az ábrázolás más magyar nyomdászok körében is népszerű volt: az említetten kívül három másik metszését is ismerjük.¹⁰ Használatával talán egyrészt vallásosságukat, másrészt a célul kitűzött minőséget akarták jelezni.

A *Non solus* (nem [vagyok] egyedül) jelmondat magyarázatára ugyan az antikvitásból származó síron túl is tartó barátság-szimbólum is kínálkozik, de konkrét előfordulását a Bibliából ismerjük. A négy evangélium közül csak Jánosnál találjuk meg, nála azonban két helyen is:

⁸ V. Ecsedy–Simon 30., 43., 46., 47., 48., 63. és 89.

⁹ V. Ecsedy Judit: *Az Elzevierek nyomdászjegye Magyarországon* = Magyar Könyvszemle 1989/2. 126–145.

¹⁰ Rosnyai János (Sárospatak, 1658–1669); Samuel Brewer örökösei (Lócse, 1700–1701); Töltési István (Komárom, 1718). V. Ecsedy–Simon 91., 74. és 125.

Jn 8,16: *Et si iudico ego, iudicium meum verum est, quia solus non sum, sed ego et, qui me misit, Pater.*

Vagy ha ítélek is, igazságos az ítéletem, mert nem vagyok egyedül, hanem én, és aki küldött, az Atya.

Jn 16,32: *Ecce venit hora et iam venit, ut dispergamini unusquisque in propria et me solum relinquantis; et non sum solus, quia Pater mecum est.*

Eljön az óra, s már itt is van, amikor szétszéledtek, ki-ki megy a maga útjára, s magamra hagytok. De én nem vagyok egyedül, mert az Atya velem van.

Samuel Brewer (Lőcse, 1672)
Samuel Brewer örökösei (Lőcse, 1700)

Másik 17. századi példánk a Samuel Brewer, illetve örökösei által használt *Dominus providebit* (az Úr gondot fog viselni) jelmondat. A Teremtés könyvéből vett idézet az Izsák kérdésére („Lám, itt a tűz és a fa, de hol a bárány az égőáldozathoz?”) Ábrahám által adott válasz:

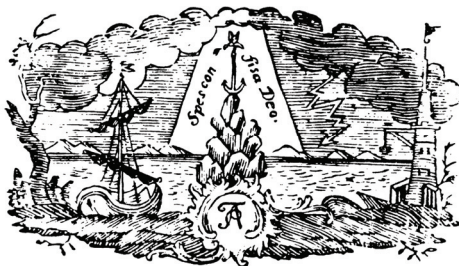
Ter 22,8: *Isten majd gondoskodik bárányról az égőáldozathoz, fiam.*
Deus providebit sibi victimam holocausti, fili mi.

Anton Michael Oderlitzky (Pozsony, 1792)

Szintén az Ószövetséghez nyúlt Anton Michael Oderlitzky pozsonyi nyomdász a 18. században. Viharos tengeren hánykódó hajója fölött a *Non dormit qui custodit* (nem alszik, aki őrködik) jelmondatot olvashatjuk. A szöveg a zsoltáríró (és a nyomdász) mély hitére utal:

Zsolt 121,4: *Lám, nem alszik, nem pihen, aki őrséget áll Izrael felett.*
Ecce non dormitabit neque dormiet, qui custodit Israel.

Franz August Patzko (Pozsony, 1775)

Franz August Patzko (Pozsony, 1778)

Kortársa, a szintén Pozsonyban dolgozó Franz August Patzko is a Zsoltárok könyvéből vett idézettel díszítette jelvényeit: *Spes confisa deo nunquam confusa recedit* (az Istenbe vetett hit sohasem szégyenül meg). A mottó rövid formáját három nyomdászjegyén,¹¹ hosszabb verzióját két jelvényén alkalmazta.¹² Nyelvtanilag mindkettő kissé eltér a bibliai eredetitől:

Zsolt 22,6: *Hozzád kiáltottak és megmenekültek, benned bíztak és nem csalatkoztak.*

Ad te clamaverunt et salvi facti sunt, in te speraverunt et non sunt confusi.

A jelmondatok következő forrástípusa az emblémáskönyvekben kereshető. A 16–17. század folyamán ezek rendkívül népszerűek voltak nem csupán a művelt vagy annak tűnni vágyó közönség körében, hanem a kiadók és a nyomdászok között is, akik gyakran nem csupán jelmondatukat, de jelvényüket is ezekből kölcsönözték.

ifj. Heltai Gáspár (Kolozsvár, 1593)

ifj. Heltai Gáspár (Kolozsvár, 1598)

¹¹ V. Ecsedy–Simon 117. (1774–1789), 118. (1774) és 119. (1775)

¹² V. Ecsedy–Simon 120. (1778) és 122. (1789)

Ezt példázza ifj. Heltai Gáspár két jelvénytípusa, amelyek közül az egyik az *Ex pace ubertas* rövidebb, a másikon az *Ex bello pax, ex pace ubertas* (a háborút béke követi, a békéből pedig bőség származik) hosszabb mottó olvasható. Ez a szólás több emblémáskönyvben is szerepel, például Alciati vagy Rollerhagen gyűjteményeiben.¹³ Míg azonban ezekben a kép sisakban fészkelő méheket mutat, Mathias Holzwart hasonló jellegű munkájában¹⁴ már oltáron álló kardot látunk, amelyre kígyó tekeredik, a kard pedig olajágakat hajt és gyümölcsöket terem. Valószínűleg ezt vagy egy hasonló embléma illusztrációját használhatta fel az ifjabb Heltai.

Hieronymus Verdussen (Pottendorff, 1666–1668)

Szintén az emblémáskönyvekben kell keresnünk a Nádasdy Ferenc pottendorffi nyomdáját vezető Hieronymus Verdussen által alkalmazott *Ingenio et virib[us]* (értelemmel és erővel) jelmondat forrását. Juan de Boria gyűjteményében¹⁵ például egy fából készült daru nehéz kőtömböt emel, fölötte az *Ingenium vires superat* (az értelem felülmúl minden erőt) mottóval. Az ábrázolás ugyan másik technikai vívmányt mutat – Verdussen nyomdászjegyén ugyanis egy fogasléces emelőt látunk –, de a mögötte rejlő gondolat azonos. Megjegyzendő, hogy az egyetlen olyan általunk ismert jelvény, amely szintén fogasléces emelőt ábrázol (Peter Apianus, Ingolstadt, 1532–1534) a csak kevésbé eltérő *Industria superat vires* jelmondatot viseli.

Ilyen egyszerűbb szóösszetételeket azonban különösebb keresgélés nélkül, maguk is gyakran alkottak a kiadók és nyomdászok.

Anton Löwe (Pozsony, 1778–1783)

¹³ Alciatus, Andreas: *Emblematum liber*. Augustae Vindelicorum, per Heynricum Steynerum, 1531. – Rollerhagen, Gabriel: *Nucleus emblematum selectissimorum*. Arnheim, 1611. (Henkel, Arthur – Schöne, Albrecht: *Emblemata. Handbuch zur Sinnbildkunst des XVI. und XVII. Jahrhunderts*. Stuttgart–Weimar: Metzler, 1996. 1489–1490. hasáb.)

¹⁴ Holzward, Mathias: *Emblematum tyrocinia sive picta poesis latinogermanica*. Zu Strassburg, bey Bernhard Jobin, 1581. (Henkel–Schöne 1499–1500. hasáb)

¹⁵ Boria, Juan de: *Empresas morales*. Praga, por Iorge Nigrim, 1581. (Henkel–Schöne 1415. hasáb)

A pozsonyi Anton Löwe által használt *Ingenio et labore* (értelemmel és munkával) jelmondat különböző formái ugyan több emblémáskönyvben is elfordulnak – például Bartholomaeus Anulusnál¹⁶ *Ingenium et labor*, Nicholas Reusnernél¹⁷ *Ingenio, labore, usu* alakban – ám nem lehetünk benne biztosak, hogy ezek valamelyike szolgált ihletadó forrásként. Inkább humanista közhelyeknek, egyénileg megalkotott hitvallásoknak tekinthetjük őket.

Töltési István (Debrecen, 1685)

Margitai János (Debrecen, 1743)

Ezt valószínűsítjük a debreceni városi nyomdát vezető Töltési Istvánról is, akinek jelvényét a 18. században Margitai István is felhasználta nyomtatványain. Az *Et flore et fructu* (virággal és gyümölcssel) jelmondatot viselő, Pallasz Athénét ábrázoló nyomdászjegy az utrechti Johannes Janssonius van de Waesberghe jelvényének másolata. A mottó sem egyedi szerkezet, hiszen a párizsi Barbou szintén fát ábrázoló jelvényén például 1775-ben *Et fructu et foliis* (gyümölcssel és levelekkel) formát olvashatunk.

Id. Martin Hochmeister (Szeben, 1781–1790)

Szintén másolatot használt az idősebb Martin Hochmeister Szebenben a 18. században: ő a bécsi Johann Thomas Trattner egyik jelvényét utánozta. Ezzel együtt vette át annak jelmondatát is: *Altius labore et favore* (munkával és pártfogással magasabbra). A bé-

¹⁶ Anulus, Bartholomaeus: *Picta poesis. Ut pictura poesis erit*. Lugduni, apud Mathiam Bonhomme, 1552. (Henkel–Schöne 1672. hasáb)

¹⁷ Nicolai Reusneri *Aureolorum emblematum liber singularis*. Argentorati, apud Bern. Iobinum, 1591. (Henkel–Schöne 1737. hasáb)

csi nyomdász nyilván privilegizált helyzetére akart utalni a mottó második felével, de ez megállta a helyét Hochmeister esetében is, aki szintén rendelkezett az erdélyi Gubernium nyomdai privilégiumával. Rokon szóösszetételekkel gyakran találkozunk más kiadói és nyomdászjelvényeken, például az antwerpeni Plantin–Moretus cégnél a *Labore et constantia* (munkával és állhatatossággal), a rotterdami Arnold Leers esetében a *Labore et vigilantia* (munkával és éberséggel), a Douai-ban működő Balthazar Bellernél a *Studio et perseverantia* (igyekezettel és kitartással) alakkal.

Simon Peter Weber (Pozsony, 1783)

Ugyanezt a logikát követi a pozsonyi Simon Peter Weber is, aki azonban nem császári, hanem isteni védelem alá helyezi magát jelmondatával: *Deo et conatu* (Istennel és igyekezettel).

Láthatjuk, hogy a bemutatott esetek közül nem mindegyikben beszélhetünk saját jelmondat-választásról, hiszen a magyarországi szakemberek sokszor az utánzott nyomdászjeggyel együtt vették át annak mottóját is (mint Johannes Paep, Szenci Kertész Ábrahám, Karancsi György, Töltési István vagy id. Martin Hochmeister). Ezzel ellentétben a pozsonyi Anton Löwe példája, aki egy olyan rokokó klisést használt, amelyet sokan mások is Európában (például a göttingeni Van den Hoeck özvegye 1776-ban, a bambergi Vincent Dederich 1780-ban vagy a helmstedti Johann Henrik Kühnlin 1781-ben). Ám míg azok többnyire csak iniciáléikat helyezték a kagyló üres mezejébe, egyedül Löwe esetében találunk ott jelmondatot.

A mottók között ugyan sok a szentírási idézet, de ez a forrástípus nem dominál egyértelműen. A bibliai szövegek közül több az ószövetségi, mint az újszövetségi, ami talán azal magyarázható, hogy nyomdászaink többsége protestáns vallású volt. Az antikvitás íróitól származó idézetek inkább csak az iskolai tanulmányokból szerzett műveltséget mutatják és nem túl gyakoriak. Ide sorolhatjuk a saját – jellemzően két szó összekapcsolásával alkotott – jelmondatokat is, amelyek a kiadók s nyomdászok latin tudásával könnyen megoldhatóak voltak.

Az emblémáskönyvek – bár nem annyira, mint Németalföldön – Magyarországon is elterjedtek és ismertek voltak. Sok európai nyomdász magát a jelvényábrázolást is ilyen könyvekből vette; a magyar jelvények közül viszont egyedül ifj. Heltai Gáspárnál láthatunk erre utaló nyomokat.

A tárgyalt évszázadok folyamán egyetlen magyar jelmondatot találunk (a két Hoffhalternél, először 1577-ben). Ez igen kevésnek mondható, hiszen például Itáliában a 16. század folyamán már bőven előfordulnak olasz nyelvű mottók.¹⁸

A korszakban Magyarországon használt kiadói és nyomdászjelvények viszonylag alacsony száma miatt nem vonhatunk le komoly statisztikai következtetéseket, ám az ábrázolások szépsége és a gondolati tartalom mélysége kétségbevonhatatlan. Érdekes lesz összehasonlítani ezeket az eredményeket a 19. század kiadóinak mottóhasználatával.

LUCIEN HERVÉ: BARCELONA (1953)

¹⁸ Zappella, Giuseppina: *Le marche dei tipografi e degli editori italiani del Cinquecento: repertorio di figure, simboli e soggetti e dei relativi motti*. Milano: Editrice bibliografica, 1986. I. 419–458.

Az Igazi nyár kívülről-belülről

KARÁCSONYI ZSOLT: IGAZI NYÁR

**Irodalmi Jelen Könyvek
Kölcsvár, Budapest, Arad
2010**

„(...) itt van hely a magánynak,
a vagánynak, na persze,
én azt akartam írni,
de ez a billentyűzet
már túlságosan régi
a nagy, égi szavakhoz.”

Az Isten, mint a tenger (78.)

Karácsonyi Zsolt *A nagy kilométerik* 2006-os megjelenése után 2010-ben *Igazi nyár* címmel újabb verseskötettel jelentkezett, s még ugyanebben az évben elkészült doktori disszertációjának könyv változata¹ és a Faust-témát újragondoló írása² is. *Igazi nyár* című versciklus gyűjteménye őrzi *A nagy kilométerik*ből már ismert makrostruktúrát: a benne foglalt versciklusokat egy prológu (*Színház a sivatagban*) vezeti be, amely ezúttal egy különleges színházi szférára hívja fel a figyelmet. A versprológu három hosszabb (*A szív és a test vitája*, *Orpheus Albionban*, *Hídavatás*), és két közéjük ékelődő rövidebb (*Ámor háborúi*, *Esti metró*) versciklus követi. A hosszabb rövidebb ciklusok és az általuk megképzett szövegegészek egyes alkotóelemeinek lazább-szorosabb kapcsolódásai adják a kötet ritmusát. Ezt a ritmust erősíti több vers tánc és táncos köré rendezett tematikája (*A táncos színre lép*, *A táncos, Legényes*), a különböző dalok, énekek (*Esti induló*, *Az első sötétség dala*, *Hal déli éneke*, *Nimfaust sorsdala*) szerepeltetése, és a versek részben a rímek, részben a szótagszámok kötöttségén, lazaságán, azok játékán alapuló sajátos, Karácsonyi Zsoltra jellemző dallamossága is. Az *Ámor háborúi* (fejezetek egy isten naplójából) címet viselő versciklus utolsó hat sora így hangzik: „Csupán a ritmus / csupán a ritmus, / csupán a ritmus tart ma itt, / így van esély, / hogy a bevallást még / elődazzuk hajnalig” (30.). Habár a ciklusba felvett versek mindegyike megjelent folyóiratokban az elmúlt években, a záró hat sor sehol nem szerepelt. Arra a kérdésre, hogy vajon a költő az istenség háborgásait miért oldja fel végül a ritmusban, talán az *Esti Metró* (szakaszjegyzék) ciklusának idézetei adhatják meg a választ. Az *esti metró*ra utasa egy jó választás által kapott helyet, aki számára az út során a mélység magassága tárulhatott fel: „De jól választottam ki a ritmust és a színeket, / minden elképzelhető jó lenn és fenn között lebeg.” (*I. Átmenet* 55.) Ez a pozíció, a lenn és fenn közepe, a középut,

¹ *A tér játéka*. A virtuális tér és a történelmi idő viszonyának módosulásai Páskándi Géza és Martin Sorescu drámáiban, Korunk – Komp-Press Kiadó, Kölcsvár, 2010.

² *Ússz Faust, ússz!* Pallas–Akadémia Könyvkiadó, Csíkszereda, 2010.

az ember élete. Ezen a helyen létezik a kezdet és vég két szélső és végső időfogalmai között. A jól megválasztott ritmus az élet maga, a folytonos egymásutániság mind időben, mind pedig térben. Ezért írja a költő az *Esti Metró* harmadik részében, *A szerelvénnyben*, hogy „mégiscsak van egy alapzaj, aminek a neve lélek, / arra való, hogy ha hagyod: pergesse le minden képet, / ahogy csak a metró tudja, keresetlen keretekkel, / fényfutammal megadni a ritmust, azt, hogy »gyorsan kelj fel!«” (59.). A ritmus, ami a kötet egészét áthatja, az élet lüktetése, lélek a gépben, a billentyűzetben. A szerző mint szív a könyv testében lüktet a kötet minden versében.

A szív és a test vitája című ciklus Villon párbeszédese formában megírt balladájától örökölte nevét, s mint az a kötet tovább lapozása során kiderül, az ugyanezen címet³ viselő Karácsonyi Zsolt vers valóban Villon balladájának, szív és test beszélgetésének újraírása. A költő versében ez esetben azonban megjelenik a vitát bevezető, közreadó és lezáró hang, amely kívülről szemléli, hallgatja a vitázó feleket (12–13.). Villon balladájában a szíven és a testen kívül senki nem kap szót. Karácsonyi Zsolt versének beszélgetését ezzel szemben a hang kezdi, és zárja le, az utolsó szó az övé, de utolsó szavai nem döntenek, nem döntenek egyik fél mellett sem, és valójában nem zárnak le semmit, csak jelzik, hogy az idő eljárt szív és test felett, s ideje nyugovóra térni. („Nem tudhatom. Annyi biztos: időközben este lett. / Igyekezem úgy elaludni: szív és test ne sejtse meg.” 13.) A vita nem lezárul, hanem megszakad, nem megoldódik, hanem megszűnik hallgatósága, közvetítője, medialitás nélkül nem hallható, látható (olvasható). Karácsonyi Zsolt első ízben 2008-ban az Irodalmi Jelen oldalain adta közre *A szív és test vitája* című versét, amit akkor a következő sorokkal fejezett be: „Ki a bűnös, aki angyalat vár mindennap lagymatag, / vagy ki nem néz jobbra-balra és csak előre halad? / Én nem tudom. Annyi biztos: időközben este lett. / Igyekezem úgy elaludni: szív és test ne sejtse meg.”⁴ Szembetűnő, hogy a korábbi változat, habár ott sem születik döntés, még inkább nyomatékosítja az azt megelőző vita és a vita tárgyát összegző kérdés eldönthetetlenségét, megválaszolhatatlanságát, ráadásul szerepelteti a mondat eleje miatt nagybetűvel írt és ezáltal kirívóbb „Én”-t, aki így – az eddig csak a grammatikai struktúrában „személyes” hangnak – szemantikailag is személyes arcot kölcsönöz. A kérdés eltűnésével csökken a vita lezáratlanságának hangsúlyozottsága, az én kihagyásával pedig a közreadó hang kiléte is elbizonytalanítódik. Ráadásul a kérdéssel annak vitaösszegző tartalma kimarad, ami által az olvasó, értelmező nemcsak a döntésben van magára utalva, de a párbeszéd tétjének, gondolatiságának megítélésében is. Emellett a megoldás vagy konszenzus elmaradásának halványabb jelzése felszabadítja az olvasó értelmezési lehetőségeit, ami jó választásnak tűnik a hatástörténetileg amúgy is terhelt vers esetében. Karácsonyi Zsolt megújítja, újraformálja a villoni balladát, új testet (küllemet) és hangot (a vitapartnerek mellett megszólaló harmadik) ad neki, és érdekes alternatívát kínál mindezekon keresztül a mai olvasónak.

A kötet számos olyan verset tartalmaz, amely *A szív és test vitájához* hasonlóan más orgánumban a könyv megjelenése előtt napvilágot látott, ezek azonban gyakorta eltérnek az *Igazi nyár* lapjain szereplő változatoktól. A 2010-re könyvvé szervezett kiadás 2006 és 2008 között már megjelent verseinek átforgalmazta, átírt változatait, illetve eddig még nem közreadott, így az olvasó számára új verseket vegyesen tartalmaz. Külön érdekessége,

³ A vers címe *A szív és test vitája*, tehát egy „a” névelővel különbözik a ciklus címétől.

⁴ Irodalmi Jelen, VIII. évf. 2008. 84. szám, 3. <http://shop.irodalmijelen.hu/pdf/2008/84-IJ-2008-10-oktober.pdf> 2010. február 5.

hogy akad több, 2010-ben egy-egy folyóiratban megjelent költemény is közöttük, amelyek ugyancsak eltérnek a könyvbe készült formájuktól (*A nimfa születése* 42–43.⁵, *Kosztolányi-féle* 80–81.⁶). A szerző láthatóan megállás nélkül munkálkodik, gondolkodik verseinek alakításán, amit a különböző, mind régebbi, mind pedig újabb versvariációk jól mutatnak. Van, ahol csak néhány szót cserél ki (*A változás* 33.⁷), esetleg a versszakok beosztásán (*A táncos színre lép* 9–10.⁸), sorain egy-egy szó ide-oda rakosgatásán változtat (*Hídavatás* 70–71.⁹). Máskor egész versszakokat hagy ki (*A táncos* 18.¹⁰, *Angyalok kertje* 19–21.¹¹), vagy éppen a befejező versszakot kurtítja meg (amint láttuk azt *A szív és test vitája* esetében 12–13.). Akad olyan alkotás, ahol csak a címet írja át (*Kolozsvári névtelen*¹² helyett *A névtelen* 76.), máshol a versszakok formáját szabja újra (*Legényes* 14.¹³).

Amikor Karácsonyi Zsolt úgy dönt, hogy *Igazi nyár* című kötetébe verseket gyűjt össze, olyan verseket, amelyek 2006 óta kisebb-nagyobb időközönként már megjelentek, újra izlelgeti azokat, és az új kötetéhez igazítja, alakítja mind. De nem áll meg itt, hiszen néhányat a 2010-ben megjelentek közül is átformál, megváltoztat, s végül mindezeket számkra ismeretlen költeményekkel egészíti ki. A kötetnek tehát koncepciója, rendje van. Nemcsak gyűjtés, egymás mellé helyezése annak, ami már volt. *Alakítás* az olvasóért, az *egybeolvashatóságért*. A ritmus egyike elveinek. De hol érjük utol a többit, hol tűnik ki leginkább a többi rendező elv, ha van még ilyen? Mi a kötet közepe, mi az a mérce, amihez képest alakul tartalma? A kötet és az abba be nem került részek vizsgálata során sok minden kiderül. Mint azt láthattuk, *A szív és test vitája* többszöri változáson ment keresztül, amennyiben Villon balladájából Karácsonyi Zsolt egy korábbi, majd pedig későbbi költeményévé íródott át. A változtatások jelentősnek mondhatók, mert a felmutatott különbségek új versértelmezési lehetőségekhez vezettek.

Az *Igazi nyár* másik, kisebb versciklusának címe, az *Ámor háborúi* (fejezetek egy isten naplójából) ugyancsak ismerős lehet számunkra, ezúttal azonban nem egy költőelőd, hanem az utóbbi évek Karácsonyi Zsolt terméséből. Ezt a címet olvashattuk a neve alatt 2006-ban az Irodalmi Jelen¹⁴, az erdélyi Helikon¹⁵, a Látó¹⁶ és a Székelyföld¹⁷ lapjain. Ösz-

⁵ Látó, 2010. 21. évf. 3. szám 19–21.

⁶ Bárka 2010. XVIII. évf. 2. szám 19–20. és Bécsi Posta, 2010. V. évf. 5. (38.) szám 7. http://www.bornemisza.at/zeitung/BecsiPosta_2010_5.pdf 2010. febr. 5.

⁷ Székelyföld, 2007. XI. évf. 4. szám 6–7.

⁸ Irodalmi Jelen, 2008. VIII. évf. 84. szám 3. <http://shop.irodalmijelen.hu/pdf/2008/84-IJ-2008-10-oktober.pdf> 2010. febr. 5.

⁹ Helikon, 2008. XIX. évf. 6. (500.) szám 2.

¹⁰ Tiszatáj, 2010. 64. évf. 4. szám 40.

¹¹ Helikon, 2006. XVII. évf. 14. (460.) szám 3.

¹² Irodalmi Jelen 2008. VIII. évf. 84. szám, 3. <http://shop.irodalmijelen.hu/pdf/2008/84-IJ-2008-10-oktober.pdf> 2010. február 5.

¹³ Székelyföld 2008. XII. évf. 11. szám 13–14.

¹⁴ *Ámor háborúi*, (a férfi), (a nő), Karácsonyi Zsolt ezt a verset nem vette fel az *Igazi nyár* kötetbe. In: Irodalmi Jelen 2006. VI. évf. 61. szám 12. <http://shop.irodalmijelen.hu/pdf/2006/61-IJ-2006-11-november.pdf> 2010. febr. 5.

¹⁵ *Ámor háborúi* XII., XIII., XVI., XVII. A kötetben az I. vers a Helikon XII., a II. első részének a XIII., a IV. a Helikon XVI., illetve az V. a XVII-nek felel meg kisebb-nagyobb eltérésekkel. In: Helikon 2006. XVII. évf. 7. (453.) szám 3.

¹⁶ *Ámor háborúi* III, IV, V, VI, VII, VIII, IX. A kötetből ezek a versek hiányoznak. In: Látó 2006. 17. évf. 3. szám 60–62.

szesítve az *Ámor háborúi* cím a III–IX. és XII–XVII. sorszámokkal ellátott versek és egy (férfi) és (nő) alcímet kapott kétrészes költemény címeként funkcionált. Az *Igazi nyár* kötetben kiegészült egy alcímmel (*fejezetek egy isten naplójából*), és az alatta felsorakozó versvariációk egy ciklust záró, fentebb már idézett, külön oldalra került végszóval („Csupán a ritmus [...]” 30.) bővültek. A szerző az első versen változtatott a legtöbbet: kihúzott egy teljes versszakot, két másikat pedig jócskán lerövidített. A második versszak így hangzott 2006-ban, az akkor még XII. fejezetben: „[h]át jól figyelj, a szintem az valódi, / ha marja is egymást a sok maródi, / és az ezer maradó faragatlan, / csak én vagyok a nagy kulcs a lakatban, / a test kockája, míg az este pördül, / mert jól tudom: ami elindul – eldől.”¹⁸ A 2010-ben megjelent változatban az utolsó két sor eltűnt, maradtak az asszonancok, amelyeknek lüktetést keltő formája nem fojtódott le a két hiányzó sor mássalhangzós összezsengésében. A harmadik versszak komplex képiségét a „teknő”-„vályú”-„meder” metaforákon belül ide-oda tologatott jelentések, és a belőlük asszociációk során létrejött allegória adja meg. A versszak annyira sűrű, hogy nehéz megállapítani a metonimikus és metaforikus kapcsolatok határait. Ahol az egyik megtörik, beindul a másik, és fordítva. „Akár a múzsák, ha járnak őszi erdőt, / én igaz liszthez keresem a teknőt, / s e teknőhöz nem elég tiszta elme, / a szellem és a test kivájt kegyelme, / mert tulajdonképpen én vagyok a vályú, / de mélyülök, mint mederhez arányló / és virágtól aranyló folyók szoktak.” (25.) Mert az „én” eleinte a teknőt és a megfelelő hozzávalókat keresi, amiben és amikből kikeverheti személyét, ám keresésében önmagára ébred, ráismer saját maga „vályú”-szerűségére. Talán az én tudatra ébredésének, a szemléletből a reflexióig való eljutásának képei ezek, ami fentebb kezdődik (teknő), majd belehullik a mélybe (vályú), végül a mederhez való hasonlóságában eljut az alakváltozatoktól a folyó állandó formabontásáig. A szapora képhalmaz elvezet a dinamizmus, az örök változás ősképehez: a folyóhoz. Az én a hérakleitoszi örök mozgásban találja meg princípiumát. A folyóiratban megjelent változatban itt is vannak eltérések. Az ötödik sor után kimaradt tagmondatok – „amelyben minden földi jól disznólkodni képes, / mint szárnyas rész átszállok az egészhez” –, illetve a versszak utolsó két, kihúzott sora – „és van oly részem, amit gyakran le szoktak, / de meghagyom titkát a hajnaloknak.”¹⁹ – provokatívabban állították volna szembe a teknő és a vályú patetikusabb és köznapibb megformáltságát, az én magasztos és alantas arcainak formáit. Nélkülük Karácsonyi Zsolt megmaradt a kettő közti játék kimértségében. Ámor háborúiról készített fejezetei a továbbiakban is tartalmaztak változásokat. Ezek azonban már nem ennyire látványos átírások. A II. számú rész alá például két, előtte különálló vers került, tartalmuk és formájuk viszont nem módosult. Előzetes elválasztottságukat a szerző új kötetében *-gal jelölte. A IV. fejezetben a versszaktagoláson módosított: a záró mondatokban szereplő felszólításokat leválasztotta a versszakokról, új, önálló mondatokat hozott létre, és a bennük elhangzó „jertek” nyelvjárási formát „gyertek” köznyelvi változattal helyettesítette. Az V. versben végül csak az írásjelek módosultak. Az utolsó versszakot követő hosszanti pontozás talán a következő oldal ritmusos kis költeményét készítette elő, a betűk helyetti pontok sorjázásával jelezte: valami hiányzik, kiegészítésre vár. Az *Ámor háborúi* (fejezetek egy isten naplójából) versciklus Ámor alakváltozatainak, születésének, vál-

¹⁷ *Ámor háborúi* XIV. és XV., melyek közül az első a kötet II. versének második felét, míg a második a kötet III. versét adja. Ez esetben a költő az arany por egybeírásán és a sorszámozáson kívül nem változtat a két költemény tartalmán. In: Székelyföld 2006. X. évf. 6. szám 29–30.

¹⁸ Helikon 2006. XVII. évf. 7. (453.) szám 3.

¹⁹ Uo.

lalt szerepeinek játékos bemutatása. Karácsonyi Zsolt Ámora legalább annyira ember mint isten, *A szív és test vitája* ciklusából ismert táncos, legény. Föld és ég között ingázó, fel-felröppenő komisz istenség, aki szeszélyeivel mozgatja kiszemeltjeit, legyenek azok istenek, emberek, férfiak vagy nők. A 2010-re öt fejezetbe sűrűsödő versciklus az istenség költői énjének aspektusait mutatja be, olyan ábrázatait, akik a szavakkal játszva mozgatják jelen és múlt bábjaikat. A játék célja azonban nem csak a bábok állandó mozgatása, hanem a mozgalmasságban megtalált én pillanatnyi láttatása. A kötetbe fel nem vett fejezetek ugyancsak Ámor én-értelmezéseinek, én-láttatásának kimerevedett pillanatai, de hiányzik belőlük Ámor mint táncos és tánctanár, aki indulóival orgiákba, harcba csalogatja az emberiséget. Mint írja a II. és a III. versben: „hiába szólnak, ne legyek blazírt, / könnyed fiú vagyok, ki vad csodákra képes – / én orgiákba terelem a népet.” (26.), illetve „agg férfiak fülszőre is berezzen, / ha harcias dalaim zengni kezdem, / tisztes matrónák lába közt a por, / a régi kéjek felé araszol –.” (27.). Ámor háborúi a vágy szeszélyeinek ének, tánc és ritmus eszközeivel való diadalra segítése.

Karácsonyi Zsolt *Igazi nyár* verseskötetében folyamatosan kettős játékot űz az olvasóval. Időről-időre versekbe bújjuk, maszkokat, álarcokat vesz fel, majd egy számára tetsző pillanatban kikacsint mögülük a közönségre. Angyal, tánctanár, Ámor, Orpheus, nimfa vagy Akárki, minden szerep arra van, hogy kipróbálja, kipróbálja bennük önmagát. Hiszen a maszkok csak a mögöttük elrejtett arc által vannak jelen a színpadon, viselőjük nélkül hogy is juthatnának egyébként szerephez. Szavak nélkül szótlan a vers. Színész nélkül néma a szereplő a színházban. Karácsonyi Zsolt *Színház a sivatagban* című versét választotta az *Igazi nyár* prologusaként, ezzel jelezve a teatralitás fontosságát költészetében. A szereplő szavalt, és a színész hozzászólt, szólamaik összhangzatában keveredett a patetikus stíl a köznyelvvel. Amikor figurázott, akkor sem szűnt meg embernek lenni az álarc mögött. Mindegyre költővé vált, költötte önmagát. A tánc, az ének, a bennük oly fontos ritmus megmozgatja, megindítja az ember testét és érzületeit. Karácsonyi Zsolt ritmusérzékelével a szavakat küldte táncba verseiben. Az olvasó, amikor kézbe veszi az *Igazi nyár* kötetét, a szavak táncába lép be, kilép hétköznapiaságából, s ideig-óráig, de részt vesz a költő előadott, előírt életében. Karácsonyi Zsolt átváltozásai addig zajlanak le figyelő szeme előtt, amíg be nem köszönt a *Szabadnap*. Ekkor így int búcsút a költő:

*én vagyok minden elkezdett helyen, vágatok minden
leírható szóban. Ma még szabad. A látható valótlan
körbevesz, másik, gyorsabb térbe hív át,
ahol az átváltozást megtanítják.*

*Az új helyen se lanygulhatok el,
Csak felfelé, és azon túl igyekszem,
Hogy ezt a szabadnapot megteremtsem
Kedvem szerint.*

Mint elhasznált nyugágy, reccsen a test a nyújtott mozdulattól.

Az alkonyégi hajnal összeránt, és ellököm a szavakat magamtól.”

(Szabadnap 83–84.)

Pál Katalin

Égi mozi számtalan kameraállásból

ZALÁN TIBOR GÖNCÖLSZEKÉR CÍMŰ KÖTETÉRŐL

**Palatinus Kiadó
Budapest, 2010
190 oldal, 2200 Ft**

A lírai és a drámai művek mellett, után és remélhetőleg közben, regényciklus-kísérletét (*Papírváros*) maga mögött tudva apró lépésekből álló prózai kitérőt tesz Zalan Tibor új kötetében. A fülszövegen szereplő *novellák* megjelölést azért is lehet tovább finomítani, mert a néhány flekkes történetek néha terjedelmük, a szerzőhöz kapcsolható személyességük, elő-előbukkanó aktualitásuk, részint pedig az első közlés közege miatt tárcáknak, tárcanovelláknak is nevezhetők.

Az egybegyűjtött írásokat tartalmazó könyv címe, a *Göncölszekér* megfelelő metaforának mutatkozik az egy mástól tematikailag gyakran fényévnyi távolságra lévő kisprózai szövegek viszonyának leírására, melyeket a következő szerkesztés valóban egységes csillagképpé rajzol. Másrészt pedig kijelöli azt a helyzetet, ahogy a bevezető történetben Pál, a néha főhőssé emelt „fordított életű” ember „egyetlen ugrással a Göncölszekér bakján termett”, és onnan nézi „ezt a hatalmas mozit”. Az életre visszatekintés, a filmszerűséget idéző rövid snittek szervezik a négy fejezetre tagolt könyvet, amelyek az utolsó ciklus szókapcsolatát kölcsönvéve olyanok, mint „[v]illanások a tágra nyílt pupillában”.

Az erős képekkel dolgozó írások az első részben, a *Téglagyári történetekben* a gyermeki naivitás nézőpontjával egészülnek ki, és egy olyan elbeszélői nyelvvel, amely végletekig szikár és pontos. A gyermek rácsodálkozik a halálra, csakúgy, mint az Ökrös Ica kezében feltárló férfiasságra, és a Tenkes kapitány becenevet kapva belép a téglagyári bandába, amely saját külvárosi mitológiát kreál. A szívét kihányó fiú, majd az agyag halálából születő élet kiégetett téglákként sorakoznak az olvasó előtt, hogy felépítse magának a saját, égis vezető tornyát. Ezt az apró villanásokból összeálló és néha szélsőségesen életszagú illúziót még az is erősíti, hogy az önmagára visszatekintő gyermeki hang gyakran szándékosan lelepleződik. Emlékezteti magát, hogy emlékezik. A háttérből néha előbújik a történelem, a nagyapáért érkező téesszesítő, ám az értékelés, a nagy odamondás, a sajnálkozás elmarad. A prózanyelvben megtisztulnak az élesen körvonalmazott emlékek a visszavisszatérő vérrel, a fontossá váló, történetek közötti hézagokkal.

A *Galamb* című második ciklus pedig a félédes gyermeki nosztalgiát sebekké formálja, durva ösztönből kibontott erőszakká, amely a tanyai védtelenség szétroncsolt kutyakoponyákkal aláfestett panorámájától a megbecstelenített gyermek élethosszig tartó futásán át

a galamb-szimbólum teljes eltiprásáig vezet. Kevésbé sikerült pontja az a groteszk áthallásnak is gyenge játék, ahogy a korábban egy pedofil nemi szervére használt galamb metafora személynévvé változik át (*Galambos*), a brutális világ pedig családi abszurdá, amely bebizonyítja, hogy család és szerelem nem fér meg egymás mellett. A váltás olyannyira éles, hogy a Göncölszekér bakjáról figyelő ember elbizonytalanodik: ugyanazt a mozit látja-e?

A helyzetet Pál menti meg, aki a harmadik novellafüzér központi figurájaként sétál a tigrisek között Blake-verset szavalva nekik, és itt már a szövegen elhatalmasodó abszurd megtalálja helyét, akár a fordított életet élő tigrisrajongó a ketrechen, aki testéből is elvágyódik. Mint egykor festő korában Párizsba, amikor az alkotói dömping után elkezdett nem festeni, hiszen „*belül is megtelt a hely*” képekkel. Bár Zalán kötete ritkán foglalkozik közvetlenül a művészettel, ez az a része, amely példázatot is lehet: az alkotás letisztulásának parabolája.

Az egyre szélsőségesebben kizökkenő hétköznapióság gyakran szatírába csap át, amikor Pál a pincérrel szemben a levesbe kerülő légy beszélgetőtársa és ügyvédje lesz, majd buszsofőr-létre és egy óriás tejeskannára vágyik. Pál talán nem örült meg, hiszen cselekvésének magyarázata ott rejlik a sorok között, de biztosra vehető, hogy nem szereti az embereket. Ezt láthatjuk a strandon, majd tematikailag az olvasás jelenéhez közeledő záró ciklusban is.

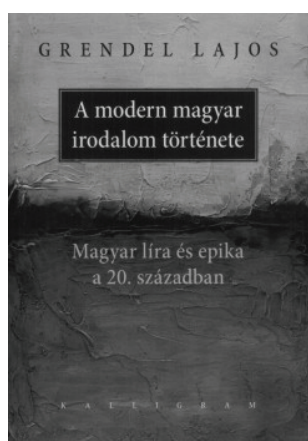
A szerző a személyesség javára többnyire tartózkodik a közéletiségtől és az ítéletmondástól. Ha pedig néhol mégis ezt teszi, az ironia vagy a szatíra korábban említett kelléktárához nyúl. A *Villanások a tágra nyílt pupillában* darabjai viszont maguk mögött hagyva az elegáns szatirikus tónust, a szövegsorozat végére a publicisztika hangjához közelítenek, és inkább nyíltan anekdotikussá válnak olyan formán, hogy a történetmondó gyakran utal jelenbeli helyzetére, nem választva el élesen az emlékezést és az éppen történő pillanatot. Így kerül egymás mellé az apát felidéző Negro és a „*semminek helyi értéke*”-et adó Google, és az ezzel szembeni direkte kritikus hang. Ez a közvetlen odamondás, melynek hiánya a *Téglagyári történetek* egyik fő erénye volt, eluralkodik a szövegeken. A kutyaszaros óbudai műemlék, a hajléktalanok közötti séta egyszer nyers képekkel dolgozik, máskor pedig pátoszba csap át. A *Tárca-bárca* című záró írás pedig az átpolitizált újságírás és az ennek kiszolgáltatott író helyzetét mutatja be – kellő cinizmussal.

Zalán Tibor történetei részint a vidék-tapasztalat lenyomatai, anélkül, hogy bármilyen viszonyt alakítanának ki a vidékiséggel. A szerző helyi kötődését ismerőknek Békéscsaba- és Jamina-történetekként is olvashatók, az életrajz felől pedig keserédes félfikatív memoárként. A szövegek legnagyobb erénye a letisztult nyelv, amely soha nem tolaikodik a lényeg elé, bármi legyen is az. Ezt a bármit pedig nem nehéz meglegni, hiszen az írások rövidségük ellenére egyenként is sokrétűek, egymáshoz viszonyított erős kontrasztjukkal is hatásosak, megállásra, elmélyülésre készítenek. Érdekes, irodalmi igényű kordokumentum és az időtlenséget is megcélzó prózakötet a *Göncölszekér* – égi mozi számtalan kame-raállásból.

Boldog Zoltán

Hát ne éljen (Alvinczi) Eduárd?

GRENDEL LAJOS: A MODERN MAGYAR IRODALOM TÖRTÉNETE
(MAGYAR LÍRA ÉS EPIKA A 20. SZÁZADBAN)

**Pesti Kalligram
Budapest, 2010
510 oldal, 3420 Ft**

Grendel Lajos olyasmire vállalkozott *A modern magyar irodalom története* (Magyar líra és epika a 20. században) című kötete megírásával, ami még szakmai tisztességgel elvégezhető. Nem pusztán arra gondolok, hogy a teljes magyar, világ- és európai irodalomtörténetet ma már szinte képtelenség lenne megírni (és valljuk be: ehhez hiányoznának a Szerb Antal és Babits Mihály formátumú alkotók), hanem arra az értelmezői ökonomizmusra, amelyet a kötet alcíme foglal magába. A szerző nem kizárólag egy évszázadban határozza meg kutatási illetékességét, hanem a tárgyalt műnemek, műfajok körét is szűkíti. Dráma, esszé nincs. A könyv ezzel együtt vagy ennek ellenére grandiózus terjedelmű lett, ami, ha kézikönyvnek fogjuk fel, szokványosnak tekinthető. Nem kerülünk megoldhatatlan feladat elé akkor sem, ha elejétől a végéig olvasandó műnek fogjuk fel Grendel ötszáz oldalas irodalomtörténetét, mert a munkája nyelvhasználatában, stílusában kiemelkedően sikeresnek bizonyul. Sokkal könnyebb olyan kijelentést tenni, ami szerint ez a kötet nem kizárólag a szakmabelieknek íródott, mint mondatról mondatra, fejezetről fejezetre haladva beváltani ezt az ígéretet. Grendel Lajosnak ez sikerült, aminek hátterében bizonyára ott kell látnunk, hogy a szerző egyszerre aktív státuszú író és a pozsonyi egyetem irodalomoktatója. Ez nem kevesebbet jelent, mint azt: kritikusi alapállása mellett két további foglalkozása-tevékenysége is folytonosan az irodalmi szövegek megértésére, megértetésére és azok befogadásának elősegítésére predesztinálja. Az irodalomelmélet túlbujázó szakmai nyelvezetével nem csak felesleges, de kifejezetten kontraproduktív lett volna megterhelni ezt a művelt és érdeklődő olvasóknak szánt könyvet. Erénye ugyanakkor, hogy az elméleti megközelítés és a terminológia szerves része az elemzésnek, miközben a közérthetőség követelményéről egy bekezdés erejéig sem hajlandó lemondani.

A részletesebb elemzés előtt néhány megállapítást fontos megemlíteni. *A modern magyar irodalom története* több ok miatt jó könyv. Ezek sorába tartozik, hogy egy okos, figyelmes, érzékeny, nagy műveltséggel bíró elemző kalauzolja végig olvasóit egy évszázad literatúráján. Grendel személyében olyan elemzőt tisztelhetünk, aki belülről látta és látja az irodalmat, amit az irodalomtörténészekről és -kritikusokról nem feltétlenül mondha-

tunk el. A kötet nagy hozadékanak érzem, hogy ellentétben a profi értelmezőkkel, elemzései során a szerzőnek sokkal inkább sikerült elkerülnie a rutinmegoldásokat, a kliséket, a tudálékosságot és a szakmai fontoskodást. Grendel természetes módon él azzal a helyzeti előnyével – ki nem tenné ezt ebben a pozícióban? – hogy aktív író, így mélyebben képes érzékeltetni és átélhetővé tenni a 20. század magyar irodalmi szereplőinek alkotás-lélektani folyamatait.

Mégsem lennénk hűek a tényekhez, ha a szerző pályáját úgy igyekeznénk (akaratlanul is) bemutatni, hogy az a szépirodalomtól vezetett az irodalomkutatás irányába. Ennek nem csak az a tény mond ellent, hogy Grendel Lajos máig nem fordított hátat a prózaírásnak. (Bár az utóbbi egy évtizedben a korábbiakhoz mérten feltűnően keveset publikált.) Hanem az is igaz, hogy már írói pályája legelején olyan elméleti jellegű munkákkal jelentkezett, amelyek ma is megérdemlik figyelmünket. Az *elszigeteltség vagy egyetemesség* című esszéből (1979-ből), és ennek a munkának a grendeli forrásvidékéből szorosan véve aligha következik, hogy az aktív író pályájának egy későbbi szakaszában a primerirodalmat szekunderre cserélje. De legalábbis figyelmeztet életműve eredendő sokszólamúságára, az irodalomértelmezés iránti magától értetődő és mindenkori nyitottságára. Ha mindehhez hozzávesszük, hogy a kisebbségi, ezen belül is a csehszlovákiai magyar irodalom kínzó dilemmáit taglaló – irodalomkritikai evidenciáért harcoló – esszéje írásakor csupán az első, *Hűtlenek* című kötete jelent meg az alkotónak, de még innen volt az *Éleslövészet* (1981), a *Galeri* (1982) és az *Áttételek* (1985) – neki nevet és rangot biztosító – regényei megjelenése előtt, akkor érdekes fénytörésben láthatjuk a szerzőnél az életmű korai szakaszában az irodalomértelmezés helyét és jelentőségét.

Egészen kivételes az a tény, hogy a három évtizede prózáival az irodalmunkban folyamatosan jelenlévő író irodalomtörténet-írásra adta a fejét. Noha magyarázza a helyzetet, hogy Grendel Lajos (ezt kötetében is említi) tíz éve a pozsonyi Comenius Egyetemen 20. századi magyar irodalmat tanít, valamint az is, hogy hosszú évek óta tudható volt, hogy a szerző műhelyében készül az új irodalmi összefoglaló. Ugyanakkor finoman megköcskázatható az a feltevés is, hogy az irodalomtörténeti kitérő mögött a szépirói pályán bekövetkezett megtorpanás is sejthető. Nem kizárva azt a lehetőséget, hogy az elmúlt évek ebben az értelemben az erőgyűjtést szolgálhatták.

Grendel Lajos elegáns irodalomtörténet író, amit más szavakkal *óvatos duhajnak* mondanék. Új irodalomtörténetéhez nem azzal az igénnyel fogott hozzá, hogy radikálisan átírja az eddig született értelmezések rendszerét. Könnyíti és magyarázza ezt az alapállást, hogy ezt ebben a pillanatban – néhány életmű újraértékelési lehetőségét leszámítva – kevés fejlemény igazolná. Az irodalomértelmezésnek ezekben az éveiben-évtizedeiben ilyen erőteljes igény egyelőre nem fogalmazódott meg. A kötet *Bevezetőjének* egyik kulcsmondata: „...nem állt szándékomban megfellebbezhetetlen ítéleteket megfogalmazni.” Márai írta az *Egy polgár vallomásaiban* családjáról: „Halottak közé megyek, csöndesen kell beszélnem.” Grendelnek még ennél is nehezebb a dolga, mert nem csak halottak közé megy, amikor beszélnie kell, hanem pályatársakról (is) kell szólnia. Ezzel összefüggésben vegyük figyelembe, hogy az a talányos fiaskó máig nem szűnt meg visszhangozni, ami Kulcsár Szabó Ernő, megjelenése pillanatában korszakosnak gondolt műve, *A magyar irodalom története 1945–1991* utóéletét követte. Grendel is utal rá, hogy a 2002-ben első magyar

íróként Nobel-díjat kapott Kertész Imre „nevének említése is hiányzik” a jelzett munkából, ami értékelésről, az értékelés másféleségéről és viszonylagosságáról, ezen keresztül az irodalmi kánon körüli új keletű zavarokról árulkodik. Érdekes, de csupán részben idetartozó kérdés, mi történt volna a Kertész-életmű értékelésével, ha nincs a világra szóló elismerés? Erre felelő választ ad az elemzett munka, mert említetlenül nem maradhat Kertész, aki azonban alfejezet lesz, mint a 70-es, 80-as és 90-es évek valamennyi, a kötetben szereplő szerzője, Mészöly Miklós kivételével. Ez széles problémakörre terebélyesül, mert a *Modern magyar irodalom története* című munka ezzel a szerkezeti sajátosságával kísérletet sem tesz arra, hogy egymáshoz mérjen, ezáltal megkülönböztessen, és ebből következően kiemelkedőbbnek, fontosabbnak nevezzen meg a közelmúltból lezárt és le nem zárt életműveket. Meglehetősen neutrális megoldásnak tetszik, hogy a múlt század második felének tárgyalásában Pilinszky János, Nemes Nagy Ágnes, Nagy László és Juhász Ferenc önálló fejezetben tárgyalása után, ez a „megemelés” már csak Mészölyt illeti. Az olvasóban akaratlanul is az a benyomás alakulhat ki – a kötet szerkezete ugyanis ezt sugallja –, hogy (közel) azonos jelentőségű életművet foglal magába Csoóri Sándoré, Mátyás Iváné, Sántha Ferencé, Dobos Lászlóé, Sütő Andrásé, Csere Tiboré, Szilágyi Istváné, Konrád Györgyé, Gion Nándoré, Petri Györgyé, Tandori Dezsőé, Baka Istváné, Marno Jánosé, Nádas Péteré, Csaplár Vilmosé, Spiró Györgyé, Esterházy Péteré és a szintén találomra kiválasztott Temesi Ferencé.

Erre magyarázatul szolgálhat, hogy az irodalmi mércével nemrégiben lezárt kortárs életművek megítélése nem csak hálátlan, de igazságtalan feladat is lenne, amire Grendel Lajos nem vállalkozik. Úgy vélem, hogy ez irodalomértelmezői eleganciájának is betudható. Egyfelől nem küzd a tévedhetetlen és igazságosztó szerepével, mert soha nem gondolta, hogy a kortársakról vagy a majdnem kortársakról az irodalomtörténésznek ilyen módon kellene megnyilatkoznia. Másfelől az is igaz, hogy nagyon nehéz megmondani, meddig tart az óvatosság, és hol kezdődik értékelésben, ítéletalkotásban az opportunizmus. Méltányosan szemlélve azonban el kell ismerni, hogy az irodalmi értékítéletek kiforrottságában szinte egyenes arányosság állapítható meg a művek megszületése óta eltelt idő és azok kanonizáltsága között. (Nem matematikáról lévén szó, a szabály néha változó.) Grendel ebben a helyzetben a kézikönyvírók eljárásához folyamodik: lajstromoz, anélkül, hogy az alkotókat egymáshoz mérné. Bár a kortárs magyar irodalom megannyi, a felsorolásból kimaradó szereplője jelzi, hogy korántsem egyszerű névsorolvasást tartunk a kezünkben. Mégis, ami nagy kérdőjel marad: a hazai prózaforradalmat leginkább előkészítő Mészöly és Ottlik párosból, utóbbi miért nem érdemelte meg az önálló fejezetet?

Műve egészét tekintve biztos támpontokkal dolgozik, amikor úgy fogalmaz: „A 20. századi magyar irodalom beszédmódjának karakterét a század elejétől napjainkig három paradigma egyidejű jelenléte formálta, a *nyugatosoké*, az *avantgárdé*, és a harmincas évektől a *népi íróké*.” A mögöttünk álló század irodalmi teljesítményeinek java részét konszenzus övezi. Komoly kutató számára nem képezheti vita tárgyát, hogy Ady, Babits, Kosztolányi, Móricz, Krúdy, József Attila, Szabó Lőrinc, Radnóti, Márai, Déry és Weöres képviseli a legmagasabb minőséget a tárgyalt korszak első felében. Azonban Grendel Lajos korántsem látványosan, de elmozog a rögzített kánonról. Finom tektonikus mozgásnak láthatjuk eljárását, amikor Krúdyról, Füst Milánról és Szentkuthyról olyan terjedelemben, lelkesen

déssel és lényeglátással szól, amivel egyértelművé teszi, hogy a legnagyobb 20. századi alkotók közé sorolja hármójukat. A *Boldogult úrfikoromban* szerzőjéről megállapítja: „...mintegy bizonyosságát adja annak, hogy a magyar romantika dúsgazdag hagyományából is vezethet út a modern témák és a modern irodalmi beszédmód felé.” Ez gyökeresen más, mint a közkeletű Krúdy-kép. Különlegesnek, csodálatosnak, egyedülállónak, ugyanakkor *irodalmi zárványnak* tekintik Krúdyt irodalmunkban, amit Grendel elutasít. Több mint meggyőző elemzőkészségről árulkodik az a Weöres Sándorról és Szentkuthy Miklósról szóló egyetlen közbevetés, ami szerint ők „a 20. század közepe magyar irodalmának legmerészebb határsértői”.

Határozottabb állítást Márai irodalmi helyzetét illetően még nem olvastam annál, ami ebben a kötetben található: „...par excellence polgári író, aki a magyar regény történetének egyik legfontosabb fejezetét írta a múlt század derekán.” A kijelentésnek az ad valódi súlyt, hogy a hazai irodalmi folytonosságból négy évtizedre (1948–1989) kiszakadt szerző recepciója egyáltalán nem mondható teljesnek és befejezettnek. Dacára annak, hogy az életmű feldolgozása az elmúlt két évtizedben példásan halad. Mellékszál az a tárgyi tévedése a szerzőnek, ami szerint Márai 1943 és 1983 között írt volna Naplókat. Hiányként rögzíthetjük annak a közlésnek az elmaradását is, hogy a szerző diáriumainak csonkítatlan kiadása olyan lappangó szövegek nyilvánosságra kerülését jelenti, amelynek irodalmi és forrásértéke aligha túlbecsülhető.

Szintén a mozdíthatatlannak tűnő ítéletalkotással száll szelíd, de határozott vitába Grendel, amikor mások mellett Török Gyula, Tersánszky vagy Móra Ferenc (Tormay Cécile-ről nem is beszélve!) jelentőségét értékeli lényegesen többre, mint amihez jól nevelt olvasóként hozzászoktunk. Nagyon rokonszenves a szerzőnek az a törekvése, hogy rangján alul kezelt novellát és novellaírókat igyekszik „rehabilitálni” a magyar prózaírásnak abban a közegében, amelyben a regénynek és a nagyregénynek olyan magától értetődő, ugyanakkor csak részben megokolt a primátusa. Nem ez a harc lesz a végső, de ilyen az irodalomban amúgy sincs. Azt már csak a Grendel-olvasó mondhatja velem, hogy az olyan varázslatos és nagyszerű novellái, amilyenek a *Bőröndök tartalma* és a *Csehszlovákiai magyar novella*, magát az irodalomtörténet íróját is a műfaj kivételes mesterei közé sorolja. Sokat tett azért, hogy az „a rövid írás (...), amelyet az irodalmi tolvajnyelv novellának nevez” (*Bőröndök tartalma*) ne a legújabb kori magyar próza mostohagyereke maradjon.

Éppen, mert eredeti gondolkodású kutatót ismertem meg a szerzőben, maradt bennem hiányérzet, hogy Kosztolányi kapcsán nem tér ki arra az egyelőre megválaszolatlan kérdésre: miért pályafutása szűk négy évre (1922–1926) korlátozódik regényírói tevékenysége. Tóth Árpád kapcsán azonban megalapozatlan felvetésnek érzem, hogy őt valamikor „Ady után a Nyugat első nemzedéke legjelentősebb költőjének tartották”. Az lehet a recenszens mulasztása, hogy hasonló véleménnyel sem találkozott, ám nehéz elvonatkoztatni attól, hogy ilyen ítéletalkotás kizárólag abban a kontextusban képzelhető el, amelyben a hazai vulgármarxista irodalomkritika Babitsot tudatosan, de nem esztétikai alapon értékelte le saját kortársaihoz mérten. Ugyanakkor az olyan halálosan pontos és rövid mondatokat Grendel Lajosnak köszönhetjük, amit éppen Tóth Árpádról ír: „A Babits líráját átfűtő intellektuális kalandokat inkább kerüli, semmint keresné.” Ez a sűrítő, lényegre tapintó fogalmazásmód sokszor tetten érhető a kötetben, aminek semmi köze az aforisztikussághoz

vagy a bonmot-ok formuláihoz. Röviden, gyorsan, mégis torzítás mentesen törekszik bonyolult kérdéskörök megértetésére, ami tanári-oktatói és kézikönyvszerzői erény egyszerre: „...Németh László számos regényében is a küldeteses, messianisztikus, ideologikus üzenet előbbre való, mint a mű irodalmisága” – idézhetjük a fenti megállapítás alátámasztására. Az irodalmi szinkrónia–aszinkrónia érzékeltetésére bravúros mondattal írja le a korabeli helyzetet: „Márpedig Kassákék szemében már a *holnaposok is tegnaposoknak* számítottak.” Csendben teszem hozzá, hogy az ilyen típusú „rövidre zárásoknak” is köszönhető, hogy csupán félezer oldalas terjedelmű lett a kötet. Ezért sem érheti a túlírtság vádjá az új irodalomtörténetet.

Rossz hagyomány továbbélésének gondolom, ahogyan Illyés egy megállapítását idézi Grendel Szabó Lőrinc kapcsán, amikor azt osztja meg olvasójával, hogy „az Arany János halálát követő fél évszázad legjelentősebb magyar költőjének nevezte Szabó Lőrincet”. Akaratlanul is kortársakat játszik ki egymás ellen, miközben a kötet szerzőjének alapállásától mi sem áll távolabb. A rossz logikát – mint munkamódszert – két mondat erejéig elfogadva, nem lehet elhallgatni, hogy Illyés véleménye leginkább azért lehet érdekes, mert az uralkodó vélekedéstől eltérő. Azaz kétségbe vonja József Attilának a jelzett időpontbeli legjelentősebb lírikusi voltát. Figyelembe kell vennünk azt is, hogy Illyés Gyula és József Attila felettébb rossz személyes viszonyban állt egymással (erről árulkodik József Attila 1937-ben írt *Egy költőre* című verse), ami ébreszthet kétségeket az elfogulatlan véleményalkotásával kapcsolatban.

Bár Grendel Lajos nagyon is érzékeli, hogy korábban olyan kikezddhetetlen jelentőségűnek tartott életművek körüli szinte teljes hallgatás, amilyen Illyés Gyuláé, Németh Lászlóé, Nagy Lászlóé és Juhász Ferencé, előbb-utóbb elkerülhetetlenné teszik, hogy ne maszatolva, ne fél szívvel szülessenek róluk kézikönyvben szereplő összefoglaló elemzések. Attól azonban elzárkózik, hogy ezt ő maga, és 2010-ben megtegye. Éppenséggel fenntartja azt a status quo-t, amely megkülönböztetett helyet biztosít e négyesnek az irodalomtörténetünkben. Ám nem hallgat arról, hogy ezeknek az életműveknek a maradandóságát kikezdeni látszik az utókor. Ezt egyszerre jelzi a majdnem teljesnek nevezhető olvasói közöny és a 20. század végének, a 21. század elejének életművüket illető kritikai érdektelensége. Személyükben – kisebb-nagyobb megszorításokkal – korábbi költő- és írófejedelmeket tisztelt a múlt század 50–70-es éveinek irodalmi közléte, és innen szemlélve trónfosztottságuk még szembeötlőbb. Gyanítom, hogy a magyar irodalomtörténet és irodalomtörténetírás hagyományaiban keresendőek azok az okok, amelyek egyelőre ellene hatnak a jelzett életművek át- vagy újraértékelésének. Nem mennék olyan messze, hogy a humán tudományok világában megcsontosodott nézetek ellenében fellépni, rövid időtávon belül, eredménytelen kísérletnek látszik. (Ez még fokozottabban érvényes az irodalomkritika világára.) Ám az valószínűnek tűnik, hogy közéleti, politikai, irodalom- és nemzetpolitikai ilyen-olyan szerepvállalásuk miatt, saját koruk hajlamos lehetett túlértékelni ezeket a szerzőket életműveikkel együtt. Az utókor pedig eltűnődhet rajta, hogy mikor érkezik el az ideje az alapvetően (tehát ekkor sem kizárólagos) művészeti alapállású kritikai értékelésnek.

Milyen válasz adható arra az öröknek tetsző kérdésre, amit a Wellek-Warren-féle *Az irodalom elmélete* című kötete éppen a tárgykörünkkel foglalkozó fejezetében úgy fogalmaz

meg: „*Lehetséges-e* irodalomtörténetet írni, vagyis olyan művet, amely irodalmi is, történelmi is?” Az amerikai szerzőpáros szerint az ilyen összefoglalók túlzott társadalomtörténeti vagy eszmetörténeti vonatkozásaik miatt aligha nevezhetőek irodalomtörténetnek. De „a művekről alkotott impressziók és ítéletek többé-kevésbé kronológiai rendbe szedett sorozata” sem tekinthető ebbe a kategóriába tartozó munkának. *A modern magyar irodalom története* ezek figyelembe vételével leginkább azért teljesíti be a címében foglaltakat, mert alapvetően mű- és életműközpontú, a társtudományokat és társművészeteket pedig annyira engedi a téma közelébe, amennyiben azok elengedhetetlenül szükségesek.

Összességében üdvözlendő a kötet, jó tudni, hogy van. Stílusáról nekem mindent elmond, hogy elsőre úgy olvastam, mint egy regényt. Nem utolsó szempont, hogy keménykötéses kivitelben, áttekinthető, olvasóbarát tördeléssel került forgalomba, így tartalmi erőnei mellett formailag is teljesíti a kézikönyvvel szemben támasztott követelményeket. Van abban valami megnyugtató, hogy a laikus, de érdeklődő olvasók, a középiskolások, de még inkább a felsőoktatásban tanulók a múlt század irodalmának lexikai tudásanyagán kívül irodalmi szemléletet, hozzáállást, értelmezői attitűdöket is ebből a valóban korszerű kötetből sajátíthatnak el. Illő szerénységgel ilyenkor arra gondolok: nem teljesen reménytelenek a magyar irodalom harcállásai a 21. század elején.

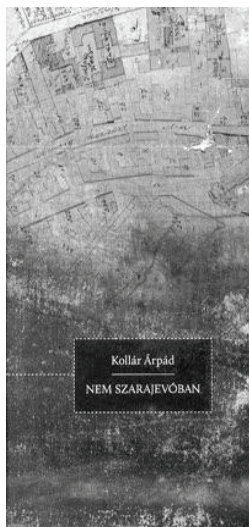
Bod Péter

DÖMÖTÖR MIHÁLY: SUMENI EGYETEM I.

A gyász allegóriái

KOLLÁR ÁRPÁD: NEM SZARAJEVÓBAN

**Fiatal Írók Szövetsége
Budapest, 2010
68 oldal, 1900 Ft**

„Fiam, a halottért ontsad könnyeidet, énekeld el a siratóéneket; ahogy az jár neki, temesd el tetemét, és ne rejtőzz el, amikor temetik. Sírj keservesen, jajgass fájdalomadban, és tartsd meg érte a gyászt, ahogy megilleti, egy napig, kettőig, nehogy megszóljanak. Aztán hagyd el fájdalomadat, s keress vigasztalást, mert a szomorúság a halálhoz vezet, és a kedvetlenség megtöri az erőt. A temetés után vesd le a fájdalomadat, mert örökös gyászban nem lehet élni. Ne engedd át szíved a szomorúságnak, utasítsd el, s gondold a saját végedre. Ne felejtse el soha: nincsen visszatérés”

Sirák fia könyve 38. 16–22.

Kollár Árpád könyve egyike a legszebben, legigényesebben kiállított magyar versesköteteknek, amelyeket az utóbbi időben kézbe vehettünk. A kötet vizuális tervezettsége (Czipor Adrienn munkája) nem pusztán illusztratív funkcióval bír, hanem a versek nyelvi jeleivel, jelhálóival szoros összefüggést mutató, és azokkal egyenrangú, akár önállóan is értelmezhető képi világot eredményez. A képek: térképek és építészeti tervrajzok Szabadka és Palics fénykorából, a XIX. század második feléből és a XX. század első harmadából, illetve e térképek és tervrajzok részletei, a rajtuk „szereplő” épületek későbbi állagromlását, pusztulását idéző törés- és repedésvonalakkal vagy égésnyomokat imitáló sötét foltokkal manipuláltak. A monokróm rajzok sajátos el-

lenpontozásaként a borítón azt szemlélhetjük, hogyan lesz a mohazöld enyészete egy régi, kézzel rajzolt s a hajtásánál felszakadt várostérkép. A mérnöki munka precíz, szabályos geometrikus alakzatainak és a romlás organikus, kontúrok nélküli, elmosódó formáinak e kettőssége a versek nyelvi „formatervezésében” is megnyilvánul.

A versekben ugyanis két nagy, és bizonyos értelemben egymást kizárni látszó költészeti hagyomány, beszédmód párhuzamos jelenléte regisztrálható. Részben a rímes és kötött ritmusú vers romantikus és modernista, nyugatos hagyománya, kiegészülve a Kollár Árpád számára a Baka-költészet által közvetített szintén formaközpontú orosz költészeti tradíció hatásával (jóllehet a *Stjepan Pehotnij* című Baka-hommage a kötetben történetesen éppen szabadversben íródik); valamint a Koncz István, Domonkos István és Tolnai Ottó nevével fémjelvezhető, az ő költészetükből (köpönyegükből) kibontakozó avantgárd versbeszéd, a vajdasági szabadvers dikciója. Az előbbire például hozhatjuk a *Kulcsos* vagy a *Mérget bont* című verseket, míg az utóbbira a *Csigolyánkat* című opust vagy a *Mintha por* című kötetnyitó költeményt. Nem véletlen, hogy a *Szarajevóban nem* című ciklus darabjai szabadversben íródtak: az irodalmi „nyelvjárások”, „anyanyelvek” váltogatása, va-

lamint hibrid alakzataik jelzik a térhez, a helyszínekhez való összetett, bonyolult viszonyt, az identitás, a hovatartozás kérdésének problematikusságát.

Kollár Árpád Szabadkán született és Szegeden él, ám e két város a versekben inkább csak néhány utalás erejéig, közvetve jelenik meg. Szabadka a képeken kívül például a *Mintha por* mottójának szerzője, Munk Artúr révén idéződik meg. Munk Artúr Csáth és Kosztolányi ugyancsak legendássá lett kortársa, barátja, aki fiatalkorában hajóorvosként dolgozott a Carphatia nevű hajón, mely elsőként érkezett a süllyedő Titanic utasainak megsegítésére, poros városnak nevezi szülővárosát, Szabadkát, és a porváros metaforája, mely ott van Szeged irodalmi toposzai között is, a vidékiesség, az elmaradottság, az idegenesség jelentéseit hordozza. Ám a szegedi helyi és irodalmi mítoszokban a Tisza áradásai enyhítik a szárazságot, és a víztől legalább annyira kell félni, mint a portól; a szabadkai geográfiai leírások és irodalmi legendáriumok viszont egy föld alá szorult, kiszáradt folyóról beszélnek, a Mlákáról, melynek emlékét az azonos nevű városrész őrzi a városban. A *Levarrott szemhéjak* című vers metaforáiban az eltűnt folyó pora szemléleti párhuzamba kerül a személyes emlékezet folyását megakasztó (kiszáritó) mesterséges, az időt pillanat-zárványokba merevítő fényképek rasztereivel: „Nem szeretem a fényképeket. Jó lenne azt írni, / hogy viszolygok tőle, de mire mennénk / az indulatokkal ebben a pangó folyómederben, / ebben az otthonos sikátorban, ahova csillámló / homokot hord magával a déli szél. (...) Nem szeretem a fényképet, mert nem hagy / emlékezni és nem enged feledni. / Elfed és kihantol. Mert a levarrott / szemhéjak alá régi, szemcsés képet égetett / retinámra egy derűs november délelőtt.”

Míg Szabadka és Szeged a fentihez hasonló áttételes utalásokban legfeljebb csak mint esetleges, bizonytalan, homályos háttér szerepel, külön ciklust, konkrét, tárgyi referenciákat kap a kötetben a történelmi kataklizmák epicentruma, a néven nevezett hely, a szintén Sz-betűs Szarajevó. A versek beszélője nem ad magyarázatot arra, hogyan és miért is utazik immár békeidőben a sokat szenvedett városba. A központosítás nélküli, rövid, néhány soros darabokból álló versciklus mégis az átutazó jegyzetfüzetévé, valamiféle töredékes útinaplóvá áll össze, melyből kiderül: a látogatót nem a háború érdekli, nem a halál ereklényeit, a „borzalmak rekvizitumait” kutatja, jóllehet nem tudja nem látni azokat is, inkább azt kérdezi, van-e élet a halál után, milyenek a túlélés lehetőségei egy kivérzett és tönkrelőtt városban, ahol két napig égett a könyvtár is („miközben fogalmunk sincs róla / egy átlagos test meddig ég”). Ám nem tudja megszerezni a túlélőtérképet a „drága antikban”, nem tud eligazodni a városban, s ezáltal válasz nélkül marad a legnagyobb kérdés is, amiért idejött: „szarajevóban mindenáron / meg kellett volna szerezni a túlélést / megváltani magam vagy valaki más / aki sohase lehettem volna”. Egy másik bejegyzésben pedig ezt olvassuk: „szarajevóban magad sem tudod / mi lehetnél s mi lehettél volna”. A mohó élni akarás, mely egyaránt jellemzi a városi parkok és temetők (temetőkké lett parkok) padjain elszántan szerelmeskedő fiatal párokat és a csupasz tűzfalakon gyökeret eresztő kiskákát, mintha nem volna kielégítő válasz, elégséges útmutató a továbbiakhoz az utazó számára.

És talán ebben rejlik az elmosódó verstereknek, az emlékezet-felejtés dilemmájának a mélyebb értelme, a versek alanyának súlyos, egzisztenciális dilemmája: az életnek nincs terve, csak önmagát reprodukálja makacsul és ellenállhatatlanul, de mintha ez az erős és győzedelmesnek látszó feminin erő nem párosulna semmilyen szellemi iránnyal, kerettel, céllal. Mintha épp az életnek ebben a mindenben túllépő áradásában bizonytalanodna el,

kényszerülne kapitulációra a hagyományos férfi-princípium mint a szellemi projektumok alkotója, eredője. A régi tervek, mint azt a kötet képeinek poétikája is sugallja, romba dőltek, kudarcba fulladtak, új térképek pedig nincsenek. A versek nosztalgája is kettős: egy tanult, szellemi attitűd, vágyakozás az egykori polgári Szabadkának a kollektív emlékezetben őrzött épített, kulturális és mentális gazdagsága iránt, valamint a személyes emlékeken alapuló, emocionális sóvárgás az elveszett gyerekkor után. Ez utóbbi, privát emlékezet nyilvánul meg a *Nyers hússal* című vers felütésében: „A rozmaring talán eszembe juttat / ma megidéz belőled valamit”, a *Kulcsos* elégikus inventáriumában pedig szinte tapintható a nosztalgia lüktetése: „hol lehet a fészker, a galambház kulcsa, / a bádogkapuval eltűnt két ölelés; / és új ajtót tettek a Vardár utcában, / ahol a csöngőre még felpattan a zár, / de elnémul egyszer a szülői ház is, / ahogy kihál a nyelv, a gót, avar, kazár.”, míg a felejtés hatalmát fájdalmasan regisztrálja a *Megfeszült akkor* című vers: „Mikor felejtettem el a frissen kaszált fű illatát, / a megtépett fűszál keserű sebét. / Mikor felejtettem el szálánként azt a legelőt.”

Az elveszett városokat nem követi új alapítás, az élet a régi romokon telepszik meg, és a gyermek születése az apát nem egy új távlat lehetőségével ajándékozza meg, hanem inkább saját végességére, a halál sokszorozódásának, végtelen regresszusának belátására inti a'la Beckett (*Apadal*). A kötetzáró *Mint a bika kit a szokott* című vers allegóriája jelenti be a legegységelműben a jövő, a perspektíva elvesztését: „úgy élek én is, mint a tenyészbika, / szüntelen döfködöm a semmit, / kóstonlatom mindegyre mohóbban, / próbálnám magamévá tenni, / s a matatóssal folyton szétszórom magam.” Kollár Árpád kötetének legérdekesebb hozadéka talán éppen abban rejlik, hogy benne a kisebbségi lét hagyományosnak mondható metaforái, allegóriái (mohikán, janicsár, a rezervátum lakója stb.) kiegészülnek az identitás sérülésének vagy változásának azzal a mozzanatával, amely nem feltétlenül kisebbség-specifikus ugyan, ám a talajvesztés, az áttelepülés, a régi otthonról való elszakadás traumája és az asszimiláció nehézségei még inkább kiélezhetik: a férfi-identitás elbizonytalanodása a női élet-akarás offenzívája és a szűkössé váló lehetőségek korlátai között. A férfi és a nő bipoláris oppozíciója a szarajevói töredékekben és az otthon legbensőbb terében egyaránt a harc metaforáiban konkretizálódik: a lányok valósággal megrohamozzák a fiúkat, ám a fiúk blue jeans combjain „a cipzár mégis keményen / állta a szüntelen ostromot”, a lányok „mohón szívják az életerőt”, Szarajevó, a „szőrös kezű asszony” pedig addig zaklatja az óvatlan átutazót, míg az nem lesz az övé. Az otthon terében az anya legyőzi kártyapartin az apát, s a diadal abszolút csúcaként megered a tej (*Mérget bont*).

A legszimptomatikusabb ebben a sorban a *Negyvenwattos izzók alatt* című vers, ahol a férfi felszólításai mind az idő megállítására irányulnak: a társ ne rendezze át a lakást, ne mossa föl a padlót, maradjon mozdulatlanul, hogy „Legyen rezervátum a hely, / hol lassan porladnak a napjaink (...), zárjon magába az este / húsa, mint egy faragott szarkofág”. Mintha a múlt és a jelen eleve értékeesebb lenne minden lehetséges jövőnél, a férfi nem akar változást, hiszen minden pillanattal, minden szívdobbanással távolabb kerül attól, amit valaha úgy szeretett. A por metaforája itt átértékelődik, a porrá levés rituális, szakrális aurát kap. E rituális ön-mumifikálás a traumás emlékezet tüneteire hasonlít, akárcsak a semmibe döfködő tenyészbika allegóriája: mind a privát, mind pedig a kollektív emlékezet fájdalma és morális imperatívusza lefojtja, meggátolja a jövőre irányuló tervek, az új térképek készítését. A semmi a versekben nem metafizikai kategória, a világ, a jövő üres-

sége sokkal inkább a veszteség tapasztalatterének következménye, a gyászoló létérzete. A múlt térképeinek, tervrajzainak mesterséges rontása mint az elkerülhetetlenül tragikus jövőnek a jelen pillanatra történő rávetítése állandóan ismétlődik a versek test-allegóriáinak, kulináris metaforáinak, létösszegzéseinek prognózisaiban is: „Még nem hiszem, hogy nem jut jó kadarka, / több kéknyelűt gégém nem tüntet el, / az nem lehet, hogy anynyi szívet faltam, // és bennük soha már nem lüktetek.” (*Meghal és elcsodálkozik*), vagy: „A hideg napok mohikánja, / ki éhezik, ha jóllakott, / ki mást se akar, csak a mára / foldozni még egy holnapot. // Kitolni tavaszig a játszmat, elodázni a vereséget, / amíg a vér zenéje átjár / csörömpölő véredényen.” (*A hideg napok mohikánja. Lapalji jegyzet egy Maurits-képhez*).

„Örökös gyászban nem lehet élni” – áll a mottónkul választott bibliai tanításában, mely a személyes gyászra vonatkozik ugyan, ám ahogy Paul Ricoeur kimutatja *Emlékezet – felejtés – történelem* című előadásában*, a gyász individuális földolgozása és a múlt megőrzése vagy elfelejtése a kollektív emlékezetben lényegileg azonos módon történik. „Nincs visszatérés”: a múlt lezárult és nem változtatható meg, a halott nem fog visszajönni közénk. De „akkor is, ha a tények kitörölhetetlenek, ha az ember nem csinálhatja vissza, amit tett, és nem teheti meg nem történtté, ami megtörtént, mégis, annak az *értelme*, ami történt, nem egyszer s mindenkorra szilárdan adott.” – mondja Ricoeur, aki a kollektív emlékezet felgyógyulását, az újabb tragikus ismétléskényszerek elkerülését, a retrospektív sorsillúziók leleplezését éppen az értelmezésben, az értelemadás nyitott perspektívájában látja, a „kölcsonös emlékezetcsere” lehetőségben. Elméletének „túlélőtérképe” szerint a „teljesületlen ígéretek temetőjét” újra meg kell nyitni: „A múlt emberei nemcsak meghatározott jövőt terveztek, ugyanakkor cselekvéseik nem-szándékolt következményekkel is jártak, és ezek gyakran megcsúfolták várakozásaikat, megcsalták legbensőbb reményeiket. (...) Ezzel szemben, ha a történelem segítségével újra felszabadítjuk a teljesületlen, a történelmi sodrásban feltartóztatott és visszavetett ígéreteket, akkor a mindenkori nép, nemzet, kulturális egység kimunkálhatja magának saját tradíciói nyitott és eleven jelentését. Ráadásul a múlt lezáratlansága a maga részéről ismét tápot adhat magvas elvárásoknak, amelyek a történelmi tudatot újból a jövő felé fordítják. Ez egyúttal orvosolja a történelmi tudat egy további hiányosságát is, csökkent képességét a jövő anticipálására, ami rendszert a múlthoz rögzülés, az elveszett dicsőségen és az elszenvedett megaláztatásokon való rágódás következménye.” (Rózsahégyi Edit ford.)

Kollár Árpád nem történelmet ír, versei kíméletlen pontossággal és kivételes érzékenységgel rajzolják meg a háborúk hosszú árnyékát az individuális tudat belső terében, teszik láthatóvá az elhúzódó személyes gyász labirintusát, az emlékezet és a felejtés megbomló egyensúlyának dezorientáló csapdáit. Ám gondosan szerkesztett kötete, nagy belső energiákról tanúskodó, intenzív lírája mégis jelentős hozzájárulás ahhoz a Ricoeur által „a nyilvánosság mentorainak” javasolt „kulturális emlékezetcsere”-hez, mely nélkül nehezen képzelhető el a történelmi traumák gyógyulással kecsegtető feldolgozása még egy azonos nyelvet beszélő nép tagjainak esetében is.

Mikola Gyöngyi

* Paul Ricoeur: Emlékezet – felejtés – történelem In: Narratívák 3. A kultúra narratívái. Válogatta és az előszót írta N. Kovács Tímea. Szerkesztette Thomka Beáta. Kijarat Kiadó Bp., 1999. 51-67.

Házak, horizontok

LUCIEN HERVÉ JUBILEUMA, DÖMÖTÖR MIHÁLY TISZTELGÉSE

Látványlag mi sem egyszerűbb, mint egy-egy köznap vagy rangos épületet lencsevégre kapni. Csupán megfelelő alkalom, normális fotómasina s egy egészséges szempár szükséges hozzá, alig több. Hisz a házak a legmegbízhatóbb, legtürelmesebb modellek. Még Cézanne legendás korsós, növényes csendéleteinél is jóval maradandóbbak. Igaz, a fényviszonyok egyenletes vagy szeszélyes váltakozása más és másféle arculatot kölcsönöz egyazon objektumnak is. Itt is adódnak sziporkázóan derűs és szomorkás, már-már tragikus látszatok, nem is szólva a tárgyilagosabb, szubjektívabb képzetű variánsokról. Csak hát a házak ezúttal is önmaguk lényegi természetüket adják. Nem tagadják, hogy ők csak félig-meddig materiális, térbeli képződmények. Részben ebből adódik, hogy az épületfotográfia nem is oly szimpla, kézenfekvő dolog. A modern architektúra kiemelkedő nagymesterének, Le Corbusiernek mindenesetre majd negyven évet kellett várnia, hogy végre egy autentikus fotósra rábukkanjon. Méghozzá a magyar származású Lucien Hervé személyében.

Tudjuk, a véletlenszerű, szerencsés találkozásoknak néha sorsdöntő jelentőségük van. Maillol zseniális szobrászi képességeinek kibomlása például elképzelhetetlen a kedves művészcimborá, Rippl-Rónai biztató szavai nélkül. Amint Brassai fotográfiai hírnevét is igencsak megdobta a Picasso melletti kollegiális, szakmai serénykedés. És a példákat jócskán szaporíthatnám. Kiderülne innen: a vérbeli, nívós alkotók nem ritkán sokkal biztonságosabban felismerik a valódi tehetségeket, mint a vájt szemű műkritikusok. Ez történt a Párizsban munkálkodó, fotóriporterként is tevékenykedő Lucien Hervével is. Aki 1949-ben alkalmasszerű felvételeket készített a kiváló építész marseille-i lakótömbjéről. A populáris sajtó ugyan elzárkózott képei közlésétől, Le Corbusier viszont kifejezetten megörült ezeknek. „Gratulálok – írta az ismeretlen szerzőnek kétoldalas levelében –, magának igazán építész lelke van”. Ezzel mintegy szárnyakat adott Hervé művészi ambícióinak. Majd közvetlen munkatársak, szinte bizalmas barátok lettek. Innentől pedig sorra-rendre jöttek a felkérések a híres-neves építészekről. Így egyre inkább a nemzetközi elismertség, a világhírnév fényudvara felé vezetett pályája.

Egyszerűen a legmagasabb régiók felé.

Ámde miféle átmenetek találhatók az átlagos újságfotók és a művészi rangú felvételek között? S melyik az a sajátos kifejezési forma, amellyel Lucien Hervé beküzdötte magát a fotóművészet élvonalába? Kár lenne tagadnunk: a hazai közönség alig-alig ismeri e jeles honfitársunkat. Pedig a magyar fotósoknak kiemelt státusza van a nagyvilágban. Elég most csak Moholy-Nagy Lászlóra, André Kertészre, Brassaira és Robert Capára utalnom, akiket a legmonumentálisabb kortársi múzeum, a Tate Modern is méltón respektál. Hogy ez mennyire ildomos briliáns képzőművészeti értékeinkkel szemben? Súlyos, talányos dilemma. Annyi azonban bizonyos: a centenáriumi esztendő szemlátomást jót tett Hervé szellemi, alkotói nimbuszának (1910–2006). Elvégre ebből az alkalomból a Szépművészeti

Múzeum száz művet megvásárolt az életműből, amelyekből azon nyomban ünnepi, tisztelő tárlatot rendeztek. Ahogy a szülőváros, Hódmezővásárhely Emlékpont Múzeuma is tisztes kamara-bemutatóval emlékezett világhírű fiára. Ráadásul az ismert fotóművész, Dömötör Mihály is megkapó hommage kiállítást szentelt Vásárhelyen erre az évfordulóra. Úgyhogy van mit számba vennünk, van miről elmélkednünk.

*

Igen: „magának igazán építész lelke van” – idézem újra Le Corbusier elismerő szavait (Bartár Attila: L. H., Héttorony Kiadó, Bp. 1992., 56.o.). Ám miként értelmezhetjük e szokatlan minősítést? Talán Hervé maximálisan alárendelte magát a különféle építészeti meg egyéb látványoknak? Hisz 49-cel indulóan szisztematikusan feldolgozta kiváló mentora képzőművészeti és architektonikus alkotásait. Csakhogy időközben kiderült: itt közel sem csak egy szorgos, alázatos dokumentátor munkálkodik. Dehogy. A szigorú, szemfüles építész ugyanis előbb-utóbb rájött: az elkészült képsorozatok nyomán maga is valamelyest másképp látja produktumait. Kicsit frissebb, lényeglátóbb szemmel, miközben a részelemek jelentősége is jótékonyan felerősödik. Noha szokás szerint a „főnöknek” ezúttal is megvoltak a specifikus elvárásai. Csak akkor hol itt az igazság? „Harmonikus együttműködésünk titka az volt – emlékezik az alkotó –, hogy én minden esetben ellentmondás nélkül végighallgattam kategorikus utasításait – és azután úgy végeztem munkám, ahogyan azt a legjobb meggyőződésem diktálta” (Erdélyi Lajos: L. H. épületei, Új Élet, 1970. 20.). Még szerencse, hogy e szuverén személyiségek nemcsak elviselték, fölöttébb respektálták is egymást.

Türelemesen, fegyelmezetten alkalmazkodni? Aztán mégiscsak menni a magunk személyes felismerései szerint? Ami azt illeti: az efféle lélektani, szellemi kontrasztok folyamatosan kísérték Lucien Hervé bonyolult, kanyargós pályafutását. Amilyen hűséggel, szeretettel őrizte bőrnagykereskedő édesapja dolgos, puritán példáját, olyannyira idegennek érezte anyja nagypolgári allűrjeit. Nem véletlen, hogy figurális fotóin is többnyire csóró, ágrólszakadt alakokat látunk. Rövidre szabott bécsi évei alatt is inkább a Képzőművészeti Akadémiát, a múzeumokat látogatta, mintsem a Közgazdasági Egyetemet. Holott ez lett volna a kötelező penzuma (1928–29). Különben épp e vétsége miatt telepedett át Párizsba, ahol a banki munkába, a divattervezésbe ugyanúgy belekóstolt, akár az újságírói, fotóriporteri tevékenységbe. Jellemző például: Müller Miklóssal közösen hozták létre különféle riportjaikat, bár társa rövidesen más országba ment. Így Hervé titokban a fotózást is felvállalta a cikkírás mellé. És e rafinériát a lap vezetői észre sem vették. A háborús esztendőktől pedig az expresszív, konstruktív festészet felé fordult érdeklődése. Más kérdés, hogy e szorgos, sokoldalú fiatalember pusztán csak harminckilenc évesen talált rá igazi, technikai jellegű műfajára.

Szó se róla: Párizs önmagában is fotogén világváros. Talán pont az egyik legfotogénebb. Gondoljunk csak építészeti, egyházművészeti remekeire vagy a legendás Montmartre-ra, az éjszakai mulatókra, nem beszélve a Szajna-part megejtő régióiról. Lucien Hervének mégis a merészen magasba szökkenő Eiffel-torony lesz a legelső sarkalatos motívuma. Amely szinte élete végéig izgatja. Egyik rálátásos felvétele történetesen azt érezteti, amint a nyúlánk fémkonstrukció árnyéka rávetül a szomszédos épületekre. S tényleg: micsoda zajos felháborodás övezte e „plasztikai emlékmű” megszületését. A korszerű gondolkodású fotós természetesen a hívők, a rajongók oldalán áll. Hisz egy rendkívül lakoni-

kus, madártávlatos képével már a mű gigantikus szerkezeti ereje mellett érvel. Igaz, jelenleg az emberi alakok csupán parányi, pontszerű képződmények, noha igazában nekik és róluk szól ez az istenkísértő technikai, művészi létesítmény. A következő remeklésen ellenben oldal- és közelnézeti ötvözetet kapunk, amiről akár egy racionális bájú pókhálóra is asszociálhatunk. Közben a centrális formatömbök a torony geometrikus, organikus és „gótikus” természetét sugallják.

Más szóval: a műegész esszenciáját.

Már e korai művek is egy meglehetősen érett alkotóról tanúskodnak. Aki lépten-nyomon variálja, módosítja nézőszögeit, hogy egyre közelebb jusson a szintetikusabb érvényű látomásokhoz. Ez a sokrétű, minőségi mentalitás mindenestre aligha érvényes a köznapiság fotókra. Ne feledjük azonban: Lucien Hervé tudatos, korszerű szemléletébe intenzív képzőművészeti tevékenysége is hathatósan beleszólt. Annál is inkább, minthogy neki a Bauhaus szellemisége, egyben Mondrian, Rodcsenko – egyáltalán a konstruktivizmus tanulsága jelentette a legtöbbet. De az sem mellékes éppenséggel, hogy a modern fotóművészet ekkorra már túl van majd minden absztrahálási metóduson. Túl az expresszív, szürreális, montázsos előadáson, a fotogram alkalmazásán vagy az új tárgyiasság szigorú és purista nézőszögén. Egyébként épp az utóbbi tendenciához kapcsolódik leginkább Hervé alkotói felfogása. Számára mégis az építészek, a képzőművészek kollegiális és baráti közelsége nyújtotta a fontosabb inspirációkat (pl.: Luigi Nervi, Walter Gropius, Alvar Aalto, Kemény Zoltán, Kassák Lajos, Bálint Endre, Vajda Júlia). Ami otthoni könyvei összetételében is világosan megmutatkozott. Tanulságos egyébként, hogy a harmincas évek végén lehetőséget kapott az Eiffel-torony építési dokumentumainak átnézésére. Ezt pedig készségesen, kíváncsian meg is tette.

Ám miként fér össze az egzakt, már-már tudományos igényű megközelítés és a legelvontabb művészi formanyelvek eszmerendszere? Valahogy úgy, ahogy ezt Moholy-Nagy meg Doesburg munkásságában is megfigyelhetjük. Hervé is jórészt tudatos, racionális egyéniség. Bizonyára ez is hozzájárult, hogy pályája gerincvonalát pont az építészeti irányultság határozta meg. Más szóval: a legkonkrétabb, legéletszerűbb és legabsztraktabb emberi objektumok vizsgálata. Ha nem is mondta ki, de bizonyára érezte: az igazi építészek voltaképp amolyan félistenek. Valódi világ- és civilizációteremtők. A gömbölyded követ tartó Le Corbusier-kezeket is kozmikus, mitikus erővel állította elénk. Másfelől viszont a zenei tisztaságú ritmuskérés vezérelte, amikor a térbeli struktúrákat mérlegelte. Amúgy a muzikális vonzalom is többszörösen átjárta életét. De hogy ne legyen felesleges „hang”, redundáns malaszt képei szövetében, ezért az ollózás, a tömörítés praktikus metódusát is rendszeresen alkalmazta. Nem is hasztalanul. Denys Lasdun, a kiváló angol építész azt vallotta: „Hervé építészeti fotóinak megismerése óta nem lehet többé úgy fényképezni, mint azelőtt” (L. H. 100, Szépművészeti Múzeum, Bp., 2010., Gebauer Imola tanulmánya, 17.).

Mintha egyféle korszakos határmezsgyén lennénk.

A Szépművészeti Múzeum tisztelő tárlata lényegében szerencsés, privilegizált keresztmetszetet nyújtott Lucien Hervé művészi eredményeiről. Nemigen akadtak itt lazább, bőbeszédűbb munkák, inkább a mesteri tömörség, egyben a félabsztrakt, absztrakt fogalmazás szelleme járta át a műveket. Amelyek közt a szuggesztív portrék, a lakonikus életképek vagy az öblösebb tájvíziók éppúgy helyet kaptak, mint a legkülönbébb architektónikus felvételek, másrészt a késői gesztikus, montázsos produkciók is. Innen is láthattuk: a művész olyan módon volt páratlanul koncentrált, már-már egylényegű, hogy közben az

emberi létezés változatosabb tüneteit is megkapóan felvillantotta. Már csak azért is, mivel alkalomadtán az UNESCO Székház építkezését tanulmányozta, majd nem sokra rá egy világ körüli utat tehetett. E globális kitekintés mégsem oldotta fel szigorú, koncepciózus szemléletét. A távoli, indiai vagy egyéb házak arculatában is az egyetemes építészet átfogó, konstruktív alapelveit kereste. Amit máskülönb az organikus, kalligrafikus növénymin-ták képviselnek a képzőművészet folyamatában.

Bizonyára ennyiből is kiderül: a magyar származású fotóstól mi sem áll távolabb, mint a hagyományos szépségkeresés. Ahogy megvallotta, számára a „képzelőerő felrázása” volt a perdöntő feladat. Nem véletlen, hogy nála sohasem láthatunk díszes, kiemelt homlokzati és bejáratí részeket, nem beszélve a házak kellemes, behízslgő nézeteiről. Ő inkább az épületek belső, tartalmi formarendjéből indult ki, akárha e tárgyi létesítmények lelkületét forszírozta volna. Itt van mindjárt a Le Thoronet Ciszterci Apátság megejtő víziója. Első tekintetre főként csak a fény-árnyék ritmusok súlyos, kifinomult elrendezését érzékeljük. Majd a drámaiságba forduló magasztos, feszültséggel teli hangulatra is felfigyelhetünk. Ezt nem csupán a vészjósló, sötét tónusok indukálják, hanem egyúttal az átlós, döntött helyzetű beállítás is. Mert az efféle nézetek önmagukban is bizonyos talányos, bizonytalan, hanyatló képzetet sugallnak. Hát még, ha rusztikus, materiális és misztikus részletekkel vannak felruházva. Ami annyit tesz: a tudatos, racionális Hervétől a poétikus, kultikus érzelmek sem maradtak teljesen idegenek.

Hogy meddig lehet elmenni a szerkezeti, formai tömörítéssel? Erre megannyi szellemes, tanulságos példát találhattunk az alkotó tárlatán. Nekem azért a ronchampí zárán-dokkápolna magvas, jelszerű megidézése tetszett legfőképp. Tudjuk: e Corbusier mester-mű egyszerre imahely és háborús mementó. És lássunk csodát: Lucien Hervé fotóját úgy-szólván csak egy átlós hullámú szürkés, szomorkás árnyékkép élteti. Jóllehet az íves, sötétlő tetőzetből és a mértánias, szűkös ablaknyílásból is valamicske ízelítőt kapunk, de semmi többet. Itt igazában egy érdes, materiális bázisra épülő szelíd depresszió dominál. Amit úgyszólván minimalista szemlélettel közvetít a művész. Persze máshol is feltűnik: nála a komor, időverte árnyak félig-meddig önálló életre kelnek. Mint ahogy alkalman-ként a monoton, ritmikus utcakövek vagy a drótháló szövédékek is fontosabbnak tűnnek, mint az autós, figurális motívumok. Ha megfontoljuk: ez is egyféle lényeg és gyökérekere-sés, bizonyos negatív dialektika.

Nem árt elmondanom: Lucien Hervé minden tehetsége, szerencsége ellenére némileg sorsüldözött személyiség volt. Hiába tudott szinte matuzsálemi életkort megélni, ám öt-venöt évesen kezdődő szklerózis multiplexe tömérdek szenvedéssel járt. Csak ő betegen, korlátozottan is folytatta fotográfusi, írói és közéleti tevékenységét. Nem ritkán odaadó felesége vagy fia segítségével. Ehhez az időszakhoz köthetők az ablakából készített érdekes felvételek, nem is szólva a merész nézetekben és bensőséges intimitásokban bővelkedő *Lakás* sorozatról. Kétségtelen ugyanis, számára a fotó, a fotózás egyenesen élet-halál kérdése volt. Ráadásul úgy vélte: „A fényképezés, észrevétlenül, a modern kor kimagasló népi művészetévé alakul.” (Építészet és fénykép, Akadémiai Kiadó, Bp. 1968. 6.) Amiben rejlik is bizonyos tendenciózus igazság. Csak ehhez a kulturális, művészeti közélet meg a mindennapi pedagógia, a vizuális nevelés tartalmasabb és intenzívebb kapcsolatára lenne szükség. Annál is inkább, mert Hervé is azt tartotta: mindannyian csak törpék vagyunk, de ha egymás vállára állunk, akkor közelebb juthatunk érdemi eszméinkhez.

Egymás vállára állni, netán egymás kezébe kapaszkodni? Ami azt illeti: a mostani időkben nemigen kultiváljuk az efféle kollektív, közösségi megjegyzéseket. Mintha az előző rendszer ideológiai kártevői ellen még jelenleg is hadakoznánk. Holott a historikus példák időnként különös, meghökkentő együttállásokra utalnak. Kiderült például, hogy Lucien Hervé vásárhelyi szülőháza pont a legelső hírneves fotográfus, Plohn József műterme mellett állt. Amint tudjuk: az ő munkásságát az agilis múzeumigazgató, Dömötör János dolgozta fel. Innen pedig csak egy parányi lépésre vagyunk Dömötör Mihály fotóművészhez, a műtörténész fiához, aki ezúttal tisztelgő tárlattal adózott világhírű földijének. Ez önmagában is érdekes, tanulságos gesztus. Habár nem árt belegondolnunk az előbbi, hajdani összefüggéseket is.

De mit kell tudnunk a Németh László Könyvtárban kiállító alkotóról? Mindenekelőtt azt, hogy pályája java részét az igényes reprodukálás, a műtárgy-fotográfia tette ki. Idővel persze az önálló, művészi igényű munkálkodás is beépült tevékenységébe. Műveivel számos csoportos bemutatón szerepelt, közben egyéni tárlatokat is rendezett. Ahogy emlékszem: Dömötört majd mindig a romantikus, tragikus és parabolikus jelenségek foglalkoztatták. Ebből adódott, hogy legutóbbi kiállításainak egyike a Vakablakok képzeteire, a másik meg az Árnyékvetések alternatíváira hivatkozott. Alighanem ez a tematikai, formai analógia is szerepet játszott, hogy a művész megemelte kalapját Hervé zsenialitása előtt. Azzal együtt, hogy ő inkább emocionális indíttatású szerző, akit jobbra alkalmi megérzései, sejtelmek vezérelnek.

Más lapra tartozik, hogy a jelenlegi kamara-bemutatót egyféle érzéki, gondolati összeszedettség és koncentráltság járta át. Adott ugyanis egy Bulgáriában látott, shoumeni helyszínű egyetemi épület, aztán nincs tovább. Dömötör Mihály mindenestre „a XXI. század építészeti abszurdjának” tekintette e fura, felemás objektumot. Úgy volt reális, hogy mégis irreálisnak tetszett, úgy volt méltóságos, komoly megjelenésű, hogy közben komolytalan arcát mutatta a külvilág felé. Mert hát mit kezdjen az ember egy modern szándékú, monumentális léptékű, szépreményű architektúrával, amely az idő sodrában valahogy csonka, félbeszakadt, már-már agonizáló térhalmazzá vedlik át? Ahol az iszonyatos erejű, geometrikus betontömbök tetején immár a növények, a fák is gyökeret eresztenek? Aligha kétséges: ez csakugyan felvillanyzó, meditatív tematika. Minthogy az értelmetlen pusztulás, a méltatlan halál minduntalan felkorbácsolja idegeinket. Még akkor is, ha momentán közkeletű tárgyakról, kietlen építészeti rekvizitumokról van szó.

Elvégre a mesterséges dolgok mineműsége is rólunk árulkodik.

Tényleg, a művész fantáziáját a tartalmi, gondolati sugallatok is csak-csak megfogták. Egészében ugyanis azt kérdezi tőlünk: ugyan miféle magasrendű, egyetemes eszmeiség az, amely végső megvalósulásában a tunya, igénytelen provincializmussal érintkezik. Persze a bevezető képsorok józanabb, tárgyilagosabb látleteket kínálnak. A szabályos, redőnyös ablaknyílásból történetesen csak egy nyitott, tető nélküli épületet észlelünk. Majd a vaskos betonblokkok átlós, iránydinamikus és csorba megjelenésével vagy az árka-dos, fényárnyék lüktetésű folyosó megmutatásával máris beljebb jutunk az épületben. Hisz Dömötör Mihály mozgékony nézőszögeit valójában a külsődleges és bennfentes, a távoli és premier plános pozíciók uralják. Nem is szervesen, esetleges érzéki logikával.

Intim, közeli, premier plános meglátások? Annyi bizonyos: minél jobban eltávolodik az alkotó az öblösebb, életszerűbb látomásoktól, annál szaporábban elővillannak korsze-

rűbb szemléleti erényei. Már az is megkapó, hogy a vészjósló, drámai és ironikus külképek után itt egy talányosabb, bensőségebb és szépségebb világ bomlik ki előttünk. S nem egyszer egészen a mágikus, absztrakt és lírai expresszióig eljutunk. Van úgy, hogy a kontrasztos tónusviszonyok hálózatában a rusztikus, anyagszerű materiák és a súlytalan, kísérteties lebegések feszültségeit élvezhetjük. Máshol viszont egy komor, mértanias árnyékná amolyan szikár, ragyogó fényablakot teremt önmaga közepébe. Ebben azonban újabb árnyjátékokkal szembesülünk, nevezetesen a kecses, hullámzó levélformák vetületében. Mi más lenne ez, mint az árnyék az árnyékban szindrómájának szellemes és kellemes megragadása. Habár kétségtelen: Dömötör mindvégig rendkívül puritán, fekete-fehér és figurák nélküli képeket helyezett elénk. Úgy látszik: neki most a meditatív, formai tisztaság fontosabbnak tűnt, mint az érzelmi tetszetősség.

De maradjunk még a tisztaság gondolatkörénél. Néhány évtizede ugyanis nálunk még eleven praxisa volt a különféle tematikus pályázatoknak, kiállításoknak. Emlékszem: fölöttébb változatos, izgalmas és tanulságos kollekciókkal tisztelegtünk Dürer vagy Rembrandt kivételes zsenialitása előtt. Sőt a közelmúltban láthattuk azt a nemzetközi léptékű képanyagot, amely egészében a kortársi reflexiókat vonultatta fel Pablo Picassóról. Mind ezt csak azért mondom, mivel Lucien Hervé is csak-csak megérdemelt volna egy efféle kollektív fotográfiai megmozdulást. Nem mintha Dömötör Mihály szemléleti lakonikussága és gondolati leleményessége méltatlan lett volna Hervé örökségéhez. Szó sincs erről. Csak az autentikus kézfogások, a kollektív együttlépések hiánya ezúttal is óhatatlanul elgondolkodtat, sőt némileg elkeserít bennünket.

Szuromi Pál

DÖMÖTÖR MIHÁLY: SUMENI EGYETEM II.